

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.3.2024

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 3 (36)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2024

DOI: 10.32353/khrife.3.2024

УДК 343.98

Т33

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

*Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 13 від 25.09.2024 р.)*

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
Т33 зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. — Вип. 3 (36). — 209, [1] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з криміналістики, теорії та методики судової експертизи, а також інформацію про науково-практичні конференції та освітні проекти, у яких брали участь фахівці ННЦ ІСЕ. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Збірник може стати в пригоді здобувачам освіти і працівникам закладів освіти, правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).

Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ покладено на авторів.

Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ, у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних судово-експертних установ України й іноземних держав.

Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних Academic Scientific Journals Indexing, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), CORE, Crossref, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD), ERIH PLUS, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Europub, Index Copernicus International, MIAR, RefSeek, ResearchBib, Ulrich's, WorldCat, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2024

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОЇ РЕДАКТОРКИ

<i>Елла Сімакова-Єфремян.</i> Імплементація міжнародного досвіду в судово-експертну діяльність України	5
--	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

<i>Михайло Щербаковський, Віктор Сезонов.</i> Збирання та дослідження електронних документів із застосуванням спеціальних знань	10
<i>Михайло Шепітько, Катерина Латиш.</i> Використання штучного інтелекту в судово-експертній діяльності	24
<i>Влада Гусєва, Сергій Стеценко.</i> Використання спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації	37
<i>Сергій Тюленєв.</i> Потерпілий від рейдерства: криміналістично значущі характеристики й особливості участі у процесуальних діях	52
<i>Володимир Попов.</i> Наукове забезпечення досудового розслідування втручань у діяльність органів державної влади	68
<i>Петро Баранов, Роман Кірін, Олена Сливна.</i> Прайс-листи на вироби з бурштину як інструмент експертного оцінювання: гемолого-правові засади	84
<i>Іван Яценко.</i> Праксеологічні засади судово-ветеринарної експертизи: проблеми й оптимізація шляхів їх розв'язання	100

НАУКОВІ НОТАТКИ

<i>Олексій Корнєв, Сертан Алібекіроглу.</i> Міжнародний досвід профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ для вдосконалення законодавства України	133
<i>Микола Коломойцев.</i> Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві	148
<i>Інесса Овсянникова, Олена Степанова, Ірина Шевченко.</i> Щодо дослідницької компетентності судового експерта	162
<i>Іван Ємець.</i> Становлення та сутність інституту представництва у кримінальному процесі України	184

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Тренінг «Ідентифікація за обличчям: обговорення найкращих практик» (м. Гаага, Нідерланди)	198
Міжнародна наукова українознавча конференція пам'яті Раїси Тростинської (м. Загреб, Хорватія)	199
Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди 110-річчя діяльності Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України	202
Тиждень професіоналів «Використання цифрових інструментів у поліцейському реагуванні — інноваційний підхід до підвищення громадської безпеки» (м. Рига, Латвія)	206

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головна редакторка

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патвакан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, д-р наук, штатний
професор університету, радник Поліцейського
управління (Чорногорія).

Ольга Катарага, *PhD* із права, Національний
центр судових експертиз (Молдова).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрик Малевскі, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мозурайтис, д-р права, Центр судової
експертизи (Литва).

Ніколаос Цатіс, *PhD*, Афінський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габрієле Юодкайте-Гранскієне, д-ка права,
членкиня Верховного Суду
Литовської Республіки (Литва).

Консультативна рада

Сергій Тюленев, канд. екон. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук та Міністерства
освіти і науки України (Україна).

Проф. Ганна Спіцина, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін
Тетяна Кіпушева
Інна Копитіна
Віталій Лотоцький

Перекладачі

Андрій Бубліков
Дарина Духненко
Олексій Корнев

Адреса редакційної колегії: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61117.

Тел: +38 (057) 372-20-01, e-mail: zbirnyk_nscfsi@hniise.gov.ua

Імплементація міжнародного досвіду в судово-експертну діяльність України

Елла Сімакова-Єфремян *

* Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків,
Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.3.2024.01 УДК [005.336.4:343.98](477)

Надійшло 23.09.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /

Доступно онлайн 30.09.2024

У сучасному світі, невід'ємною складовою та умовою щоденного існування якого є глобалізація й інформтехнології, питання вдосконалення кримінального процесуального законодавства та судово-експертної діяльності набуває особливого значення. На шляху до вступу в Європейський Союз наша держава має, зокрема, запровадити в роботу української кримінальної юстиції європейські стандарти правосуддя, адаптувати міжнародний досвід до вітчизняних реалій (особливо в царині кримінального процесуального законодавства й експертно-криміналістичної діяльності).

Ефективність розслідування кримінальних справ і забезпечення правосуддя безпосередньо залежать від об'єктивності виконання експертиз, оперативності їх проведення та наукового рівня висновків експертів. В Україні існує потреба в удосконаленні механізмів, які регулюють цю діяльність, з урахуванням найкращих практик інших держав. Досвід міжнародних організацій і країн з розвинутою системою кримінальної юстиції є важливим джерелом для реформування національного законодавства й підвищення рівня професійності експертів.

Оскільки запозичення міжнародного досвіду здатне суттєво підвищити ефективність і прозорість судових процедур, а також сприяти зміцненню довіри суспільства до правосуддя в Україні, 36-й збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» містить

статті, у яких розглянуто ключові аспекти впровадження міжнародних стандартів у кримінальне процесуальне законодавство України, проаналізовано переваги й недоліки наявних підходів до експертно-криміналістичної діяльності, особливу увагу акцентовано на судових експертизах, які відіграють важливу роль у досудовому розслідуванні та судовому розгляді злочинів і інших правопорушень.

Станом на сьогодні збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» індексовано в *Google Scholar* і міжнародних наукометричних базах: *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *CORE*, *Crossref*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)*, *ERIH PLUS*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *Europub*, *Index Copernicus International*, *MIAR*, *RefSeek*, *ResearchBib*, *Ulrich's*, *WorldCat*, а також у Реєстрі наукових видань України й на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI. Електронні версії збірника розміщено в мережі «Інтернет» на платформах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін., що сприяє обміну науковими напрацюваннями між авторами видання й ученими всього світу.

Як і попередні випуски, наукові праці цього збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» об'єднано у дві групи: дослідницькі роботи (*Research Papers*) і наукові нотатки (*Case Notes*).

Стисло оглянемо матеріали поточного випуску. У роботі «Збирання та дослідження електронних документів

із застосуванням спеціальних знань» українських авторів (доктора юридичних наук, професора **Михайла Щербаківського** та кандидата юридичних наук, доцента **Віктора Сезонова**) розглянуто сутність, форму електронних документів та їхніх носіїв, особливості залучення спеціалістів і експертів до їхнього фіксування та дослідження й доведено, що сутність понять «електронна (цифрова) інформація», «комп'ютерні дані», «електронний документ» у кримінальному процесуальному аспекті слід розглядати як тотожні. Для допустимості електронних документів як доказів у кримінальному провадженні під час проведення слідчих дій з пошуку, виявлення та фіксування електронних документів за участі спеціаліста з інформаційних технологій рекомендовано обов'язково фіксувати (письмово у протоколі або за допомогою відеозапису) усі операції спеціаліста з носієм електронних документів або призначати на місці огляду (обшуку) експертизу електронних комунікацій чи комп'ютерно-технічну експертизу.

Доктор юридичних наук, професор **Михайло Шепітько** (Україна) і кандидатка юридичних наук, доцентка, докторантка *MSCA4Ukraine* програми Вільнюського університету **Катерина Латиш** (Литовська Республіка) у науковій праці «Використання штучного інтелекту в судово-експертній діяльності» дослідили непересічне значення штучного інтелекту для окремих напрямів судово-експертної діяльності, зокрема: ідентифікації особи за ознаками зовнішності, відбитками пальців і ДНК; аналізування документів і цифрової інформації тощо.

Розділ із дослідницькими роботами продовжує стаття «Використання спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підпри-

ємства, установи, організації» докторки юридичних наук, професорки **Влади Гусевої** та аспіранта **Сергія Стеценка** (обидва — Україна), у якій досліджено форми, підстави та завдання застосування спеціальних знань; окреслено орієнтовний перелік спеціалістів, у залученні яких може виникнути потреба під час розслідування фактів протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації; зауважено, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» Кримінального кодексу України, різняться способом учинення, особою злочинця, наслідками й іншими криміналістичними ознаками; розглянуто окремі аспекти використання спеціальних знань під час проведення розслідувань за цією статтею тощо.

Наукову працю кандидата економічних наук **Сергія Тюленева** (Україна) присвячено з'ясуванню ознак, притаманних потерпілим від кримінальних правопорушень, що пов'язані із протиправним поглинанням і захопленням активів та корпоративних прав на них, і визначенню тактичних особливостей проведення процесуальних дій за участю потерпілих. Розглянуто потреби й типові проблемні питання слідчої практики: схарактеризовано особу потерпілого від кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, зазначено їхню віктимність; виокремлено типові форми участі потерпілих і їхніх представників у відповідних кримінальних провадженнях; з'ясовано ті слідчі (розшукові) дії, у яких найчастіше беруть участь потерпілі; окреслено алгоритм діяльності сторони обвинувачення. Окремо зазначено перспективи подальших досліджень.

Кандидат юридичних наук **Володимир Попов** (Україна) у статті «Науко-

ве забезпечення досудового розслідування втручань у діяльність органів державної влади» зосередився на проблемах притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії, особливостях їх кримінологічної характеристики, розробленні методів запобігання їм і науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх досудового розслідування, а також запропонував застосовувати для позначення протиправної діяльності, пов'язаної із будь-яким втручанням у діяльність представників органів державної влади, термін «втручання в діяльність». Окрему увагу автор приділив перспективам подальших досліджень у межах порушеної проблематики.

У наступній науковій праці «Прайс-листи на вироби з бурштину як інструмент експертного оцінювання: гемолого-правові засади» доктора геологічних наук, професора **Петра Баранова**, доктора юридичних наук, доцента **Романа Кіріна**, кандидатки геологічних наук **Олени Сливної** (усі троє з України) розроблено алгоритм визначення вартості виробів із бурштину, який базується на залежності комерційної вартості виробу від гемологічних і фізичних кількісно-якісних показників (а також оціночної вартості сировини) та який дає змогу (на прикладі розрахунків вартості кульок і намиста з кульок) запропонувати обґрунтовані прайс-листи на вироби з бурштину і скласти вдосконалені прейскуранти на бурштинову сировину. Запропоновано вважати межею відсоткове відношення показника вартості сировини до вартості виробу, нижче за яку виготовлення бурштинових кульок позбавлене рентабельності. Об'єктивність і надійність здобутих результатів гарантовано програмним забезпеченням, створеним за реальними показниками

якості сировини (кольором, масою, розміром, прозорістю) і технологічного процесу виробництва товарної продукції.

Дослідницький розділ завершує стаття доктора ветеринарних наук, професора **Івана Яценка** (Україна) «Праксеологічні засади судово-ветеринарної експертизи: проблеми й оптимізація шляхів їх розв'язання». Автор з'ясовує вплив праксеологічних надбань на стимулювання розвитку спеціальних ветеринарних знань у контексті формування концепції ефективної судово-ветеринарної діяльності, аргументує особливості праксеологічного підходу в судово-ветеринарній галузі, а також акцентує увагу на розвиткові й удосконаленні теорії, методології та праксеології судово-ветеринарної експертизи, що є підґрунтям для підвищення ефективності судочинства. Науковець пропонує новітню праксеологічну конструкцію вітчизняної судово-ветеринарної експертизи, доповнення до Кримінального процесуального кодексу України (щодо обов'язковості призначення судово-ветеринарної експертизи для з'ясування характеру та ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також для встановлення причини її смерті) і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (розширення кола питань, які ставлять судово-ветеринарному експертові під час призначення відповідної експертизи).

Розділ наукових нотаток відкриває матеріал доктора філософії в галузі права **Олексія Корнева** (Україна) і Ph. D., доцента **Сертана Алібекіроглу** (Туреччина) «Міжнародний досвід профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ для вдосконалення законодавства України». Автори проаналізували застосування підходів до профілактики службових правопо-

рушень у діяльності судово-експертних установ Німеччини, Франції, Польщі, країн Балтії; дослідили, як можна адаптувати цей досвід до українських реалій, і запропонували конкретні заходи, які сприятимуть підвищенню ефективності профілактичної діяльності.

У статті кандидата юридичних наук, докторанта **Миколи Коломойцева** (Україна) «Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві» схарактеризовано типові помилки в діяльності правоохоронних органів і захисників на стадії досудового розслідування, які суттєво позначаються на міжнародних засадах захисту особи від кримінального переслідування.

Докторка філософії в галузі права **Інеса Овсянникова, Олена Степанова й Ірина Шевченко** (усі троє з України) присвятили свій рукопис проблемним питанням щодо формування дослідницької компетентності судових експертів, визначенню шляхів їх подолання, окресленню системних елементів дослідницької компетентності судового експерта. Науковиці наголошують на важливості інтегрування з європейськими освітніми стандартами й імплементації міжнародного досвіду кращих світових практик застосування освітніх технологій і програм, які сприятимуть підвищенню рівня професійної підготовки українських судових експертів. Дослідниці також зауважують, що фахівці, добре обізнані у питаннях криміналістики та права, які швидко та якісно аналізують вхідну інформацію, здатні застосовувати найефективніші методи для виконання поставлених перед ними експертних завдань, і доходять висновку про важливість високого рівня освіти й підготовки судових експертів для забезпечення ефективності судово-експертної діяльності в Україні.

Завершальна стаття цього випуску «Становлення та сутність інституту представництва у кримінальному процесі України» кандидата юридичних наук, докторанта ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» **Івана Ємця** (Україна) розкриває питання вдосконалення та розширення практичних механізмів реалізації гарантій прав потерпілих, окремі права й законні інтереси яких порушено скоєним кримінальним правопорушенням. Науковець пропонує під представництвом інтересів потерпілого у кримінальному провадженні розуміти форму адвокатської діяльності, яка полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної правничої допомоги із забезпечення її прав і законних інтересів під час досудового розслідування, судового провадження та процесуальних дій, які можуть проводити до початку досудового розслідування. Дослідник упевнений, що спрямованість діяльності представника потерпілого у широкому сенсі обумовлено завданнями кримінального провадження, а у вузькому — захистом інтересів потерпілого та поновленням його порушених прав, відшкодуванням завданої шкоди.

На останніх сторінках 36-го випуску збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» розміщено розділ, що відображає акту-

альні події наукового життя. Цього разу редакційна колегія збірника не могла оминати увагою міжнародні та всеукраїнські заходи, участь у яких, незважаючи на військову агресію РФ проти України, брали співробітники Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Проведені на високому науковому рівні, такі заходи демонструють нескореність українських науковців і практиків несприятливим умовам воєнного стану.

Редакційна колегія видання висловлює щирю вдячність авторам, які надали матеріали для публікації, а також працівникам, що брали участь у підготовці до друку. Ваші цікаві доробки збагачують наше видання. Ми також запрошуємо іноземних та українських науковців і практиків — співробітників експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів, судів тощо — подавати свої наукові напрацювання для оприлюднення на сторінках нашого збірника. Плідна співпраця редакційної колегії з авторами є запорукою успішної роботи над новими випусками збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» та сприяє невинному науковому розвитку навіть у складних умовах війни!

Разом до Перемоги!

Слава Україні!

Сімакова-Єфремян, Е. (2024). Імплементація міжнародного досвіду в судово-експертну діяльність України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 5—9. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.01.

Збирання та дослідження електронних документів із застосуванням спеціальних знань

Михайло Щербаковський ^{*а}, Віктор Сезонов ^{**б}

* Д-р юрид. наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1990-1231>, e-mail: shcherbakovskyi@gmail.com

** Канд. юрид. наук, доц., Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2580-2953>, e-mail: sv26031985@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, нагляд.

^б Написання оригінального рукопису, методологія.

DOI: [10.32353/khrife.3.2024.02](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.02) УДК 343.98

Надійшло 13.06.2024 / Рецензовано 17.06.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /

Доступно онлайн 30.09.2024

Мета роботи — за допомогою сучасних загальних і спеціальних методів наукового пізнання дослідити сутність, форму електронних документів та їхніх носіїв, особливості залучення спеціалістів і експертів до їхнього пошуку, фіксування та дослідження. Доведено, що сутність понять «електронна (цифрова) інформація», «комп'ютерні дані», «електронний документ» у кримінальному процесуальному аспекті слід розглядати як тотожні. Показано, що у широкому значенні електронним документом є будь-яка інформація, представлена в електронній формі, у вузькому розумінні — це документ, що має обов'язкові електронні реквізити. Аргументовано, що електронні документи вміщено на речових або електронних носіях у формі файлів. Речовими носіями є цифрові пристрої, на яких зберігають електронні документи, а електронними носіями (електронним середовищем) — глобальні або локальні мережі, хмарні сховища, різноманітні електронні реєстри. Обґрунтовано, що у кримінальному провадженні речові носії є речовими доказами (ст. 98 Кримінального процесуального кодексу України) або додатками до протоколів слідчих дій у вигляді носіїв копій електронних документів (ст. 105 цього Кодексу), а вилучені з електронних носіїв документи — доку-

ментами-доказами (ст. 99 цього Кодексу). Для допустимості електронних документів як доказів у кримінальному провадженні під час проведення слідчих дій з пошуку, виявлення та фіксування електронних документів за участі спеціаліста з інформаційних технологій рекомендовано обов'язково фіксувати (письмово у протоколі або за допомогою відеозапису) усі операції спеціаліста з носієм електронних документів або призначати на місці огляду (обшуку) експертизу електронних комунікацій чи комп'ютерно-технічну експертизу.

Ключові слова: електронні документи; електронна (цифрова) інформація; носії інформації; комп'ютерні дані; цифрові докази; спеціальні знання; спеціаліст; експерт; судова експертиза.

Постановка наукової проблеми

Сьогодні новітніми інформаційними технологіями активно послуговуються в повсякденній діяльності: вони стали невід'ємною складовою сучасного суспільства. Водночас інформаційні технології застосовують також у протиправній діяльності (для створення шкідливих програм, підроблених документів, утручання в комп'ютери й комп'ютерні мережі, скоєння шахрайських дій, розкрадань та інших правопорушень) як складову способу скоєння злочинів. Особливо активно сучасні правопорушники використовують ресурси й можливості інтернету, соціальних мереж, сервіси електронної пошти й миттєвих повідомлень, засоби анонімізації та віддаленого доступу, технології створення й поширення непідтверджених фактів та ін. Отже, багато доказів у кримінальних провадженнях сьогодні мають цифровий (електронний) вигляд, що зумовлює їхнє збирання, зберігання, опрацювання й аналізування під час кримінального провадження. Інформація в електронній (цифровій) формі містить віртуальні активи, вебсайти, вебсторінки, текстові та графічні зображення, плани, фотографії, відео- і звуко-

записи, мультимедійні й голосові повідомлення, бази даних та інші складові, які можна вважати електронними документами.

Не потребує доведення необхідність новацій у кримінально-процесуальній сфері, у способах та інструментальних методах здійснення пошуку, огляду, вилучення й дослідження електронних документів. Незважаючи на наявність окремих законодавчих актів, численних наукових публікацій і методичних рекомендацій, у кримінальному процесі залишається низка проблем, пов'язаних із трактуванням понять «цифрова інформація», «електронні документи», «комп'ютерні дані», «цифрові докази», що негативно позначається на слідчосудовій практиці. З урахуванням особливостей електронних документів нагальними є питання перетворення їх на докази, розроблення правил щодо збирання, збереження, дослідження та використання цифрової інформації в доказуванні на підставі спеціальних знань.

Проблеми збирання та дослідження електронних документів, що утворюються безпосередньо в комп'ютерних засобах і їхніх системах, на носіях інформації, у віртуальному середовищі обумовлені передусім необхідністю застосування

спеціальних знань. Під час розслідування кримінальних правопорушень труднощі в роботі з електронними документами обумовлені прогалинами законодавства, недостатніми знаннями правозастосовників у галузі комп'ютерних технологій, необхідністю використання складного ліцензійного обладнання, обов'язкового залучення до проведення слідчих (розшукових) дій фахівців різного профілю. Останніми роками електронні документи стали об'єктами дослідження в багатьох видах судових експертиз, що спричинило цілу низку теоретичних, правових та організаційних проблем, істотно вплинуло на методологію й методику експертного дослідження, компетенцію судових експертів.

Мета статті

Визначити сутність, форму електронних документів і їхніх носіїв, особливості залучення спеціалістів та експертів до їх пошуку, фіксування й дослідження.

Методи дослідження

Під час дослідження застосовано загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Для узагальнення матеріалів із літературних джерел, позицій авторів з окремих питань, що належать до предмета дослідження, стали в пригоді теоретичний аналіз і синтез (індукція, дедукція, порівняння, аналогія, абстрагування, класифікація); розгляд та обґрунтування поняття електронних документів, їх значення у процесі доказування здійснено системно-структурним методом; формально-юридичний метод допоміг розкрити особливості та критерії залучення спеціаліста до слідчих дій. Названі методи використано як взаємопов'язані та взаємодоповню-

вальні, що сприяло повноті дослідження й обґрунтованості сформульованих наукових висновків і пропозицій.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Поняття, види, способи збирання та дослідження електронних документів й цифрових доказів у кримінальному процесі аналізували вітчизняні вчені Г. Авдеева, Д. Алексеєва-Процюк, Н. Ахтирська, О. Брисковська, О. Гарасимів, С. Гонгало, М. Гуцалюк, І. Г. Каланча, А. Коваленко, І. Крицька, С. Марко, Ю. Орлов, Л. Остапчук, А. Ратнова, О. Ряшко, О. Самойленко, А. Скрипник, І. Смаль, А. Столітній, І. Хараберюш, В. Хахановський, А. Хитра, Д. Цехан, С. Чернявський, Г. Чигрина та ін. Низку праць згадані й інші автори присвятили, зокрема, проблемам залучення обізнаних осіб до збирання та дослідження електронних документів. Проте окремі аспекти суті електронних документів, використання спеціальних знань щодо їх виявлення, фіксування, вилучення та дослідження проаналізовано не повною мірою, що зумовлює необхідність більш ґрунтовно проаналізувати окреслену проблематику.

Викладення основного матеріалу дослідження

З урахуванням відсутності в доктрині кримінального процесуального права України визначення поняття «електронні документи», у контексті розкриття мети нашого дослідження важливо з'ясувати сутність, особливості цих об'єктів, зв'язок з іншими дотичними категоріями інформаційних технологій.

У сучасному вітчизняному законодавстві загальне поняття «документ» трактовано як «матеріальний носій, що

містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі»¹ або як «матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві»². Дещо інші визначення поняття «документ» містив не чинний нині ДСТУ 2732:2004 (який поступився місцем ДСТУ 2732:2023) — «інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі»³. Отже, у різний час законодавці давали різні визначення: з одного боку, документ сприймали як матеріальний носій інформації, з іншого — як саму інформацію. Проте ці поняття не є тотожними.

Інформацію визначено як «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді»⁴. Електронну (цифрову) інформацію (цифровий контент) становлять «будь-які відомості чи дані в електронній

(цифровій) формі, що містять об'єкти авторського права та/або суміжних прав і можуть зберігатися та/або поширюватися у вигляді одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп'ютерів, серверів тощо у мережі "Інтернет"»⁵.

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК України) відсутнє поняття «електронна цифрова інформація», але згадано «комп'ютерні дані», огляд яких слідчий, прокурор проводять відповідно до ст. 237⁶. Поняття «комп'ютерні дані» у нормативно-правових документах визначено як «будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є придатною для обробки у комп'ютерній системі, включаючи програму, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп'ютерною системою»⁷, «дані» сформульовано як інформацію, подану «у формі, придатній для її оброблення електронними засобами»⁸, а «електронні дані» — як будь-яку інформацію «в електронній формі»⁹. Варто

- 1 Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 02.06.2024).
- 2 Про обов'язковий примірник документів : Закон України від 09.04.1999 р. № 595-XIV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14#Text> (дата звернення: 02.06.2024).
- 3 ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [Не чинний від 29.02.2024]. Київ, 2005. С. 2. URL: http://old.loga.gov.ua/netcat_files/4895/4106/h_7d602cb292dd3a86478915757d0425f9 (дата звернення: 20.08.2024).
- 4 Про інформацію ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
- 5 Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 02.06.2024).
- 6 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
- 7 Конвенція про кіберзлочинність : прийнята Ком. міністр. Ради Європи 08.11.2001 р. ; ратифік. Законом України від 07.09.2005 р. № 2824-IV (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 02.06.2024).
- 8 Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 02.06.2024).
- 9 Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 02.06.2024).

зауважити, що за своєю суттю електронна (цифрова) інформація є двійковим кодом, записаним за допомогою нулів та одиниць і призначеним для зчитування, опрацювання та передавання за допомогою інформаційних технологій. У первинному вигляді вона не придатна для людського сприйняття: лише комп'ютерні засоби перетворюють її на зрозумілу для людей.

Важливою характеристикою електронних документів є спосіб їх зберігання у форматі файлу, який науковці пропонують розглядати як кримінально-процесуальну форму цифрової інформації¹⁰. Існують різноманітні формати файлів, використовувані для підготовки, опрацювання, зберігання електронних документів. Формати файлів зазвичай поділяють на текстові (*txt*, *rtf*, *pdf*, *doc* (*docx*) та ін.), графічні (векторні *dxf*, *tps*, *sgm* та ін.; растрові *bmp*, *tiff*, *gif*, *jpeg* та ін.), електронних таблиць, баз даних, відео- та аудіо, архівного зберігання (*pdf-a* та ін.) і так звані мови розмітки, що дають змогу відобразити інформацію про документ (*sgml*, *html*, *xml*).

Законодавці визначають електронний документ як «документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа»¹¹. Науковці називають електронним документом інформацію в електронній (цифровій) формі, яку можна використати «як доказ факту чи

обставин, що встановлюються під час кримінального провадження»¹². Аналізування наведених формулювань дає підстави вважати, що у кримінально-процесуальному аспекті поняттями «електронна (цифрова) інформація», «комп'ютерні дані», «електронний документ» можна послуговуватися як синонімами. Однак з практичної та процесуальної позицій доцільно виокремити поняття електронних документів у широкому та вузькому сенсах. У першому значенні електронним документом слід uważати будь-яку інформацію, представлену в електронній формі, формування й існування якої відбуваються завдяки спеціальним програмно-технічним засобам¹³. Варто зауважити, що поняття електронного документа в широкому розумінні охоплює багато різних категорій, а саме: документи бухгалтерської та податкової звітності, інтернет-сторінки, вебсайти, аудіо- й відеозаписи, які створені, передані, отримані в електронній формі, сторінки месенджерів, листування через e-mail тощо. У вузькому значенні електронний документ — це документ, що має електронні реквізити — обов'язкові дані (наприклад, електронний підпис або електронну печатку), без яких він не може бути підставою для його обліку й не матиме юридичної сили. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі,

10 Метелев О. П. Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1—2. С. 50. DOI: 10.17721/2413-5372.2023.1-2/42-53 (дата звернення: 02.06.2024).

11 Про електронні документи ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 02.06.2024).

12 Остапчук Л. Г., Смаль І. А. До питання правової природи електронного документу та його місця у системі доказів кримінального процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (43). С. 124. DOI: 10.32837/pyuv.v0i2.1028 (дата звернення: 02.06.2024).

13 Хижняк Є. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 4 (58). С. 81. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2017/15.pdf (дата звернення: 02.06.2024).

придатний для сприйняття його змісту людиною¹⁴.

Поняття електронного документа невіддільне від його носія — матеріального об'єкта або середовища, які здатні зберігати у своїй структурі внесену інформацію. Носій для збереження електронних (цифрових) даних визначено як «матеріальний носій, який використовують для записування, зберігання та відтворення інформації, обробленої засобами комп'ютерної техніки»¹⁵. Із метою більш ефективного застосування спеціальних знань для збирання та дослідження носіїв електронних документів і зважаючи на їхню природу, такі носії з позицій доказування доцільно об'єднати у дві групи: речові й електронні. Речові носії під час розслідування важливі як об'єкти, що безпосередньо містять криміналістично значущу для доказування інформацію у формі файлів електронних документів. Електронні документи в цьому випадку мають доказове значення, коли вони поєднані з конкретним матеріальним носієм, вилученим у встановленому місці, у конкретної особи за певних обставин як доказ факту або обставин, що їх з'ясовують під час кримінального провадження. Речовими носіями можуть бути: об'єкт для зберігання цифрових даних, використовуваний у стандартних комп'ютерах (жорсткі, гнучкі, оптичні, магнітооптичні диски; цифрові пристрої з подібними функціями); мобільні телефони, персональні цифрові помічники

(PDAs), персональні електронні прилади (PEDs), карти пам'яті; мобільні навігаційні системи; цифрові фото- та відеокамери (зокрема, CCTV); стандартний комп'ютер з мережевими з'єднаннями; мережі, базовані на TCP/IP та інших цифрових протоколах, а також прилади з функціями, подібними наведеним вище¹⁶.

Електронними носіями документів є електронне середовище — глобальні й локальні мережі, хмарні сховища, різноманітні електронні реєстри (зброї, речових прав на нерухоме майно, прав власності на нерухоме майно, іпотек, заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, відшкодування податку на додану вартість та ін.). Завдяки лише тій інформації, яку вони містять, електронні документи мають самостійне доказове значення безвідносно до речового носія. Запропонований поділ носіїв електронних документів співвідноситься з рішеннями Верховного Суду України, згідно з якими головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія, який є лише способом збереження інформації та має значення тільки тоді, коли електронний документ є речовим доказом. Той самий електронний документ може існувати на різних носіях. Усі «ідентичні за своїм змістом примірники електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення»¹⁷.

14 Про електронні документи ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 02.06.2024).

15 ДСТУ 7448:2013 Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять [Чинний від 01.07.2014]. Київ, 2014. 42 с. URL: <https://lib.nure.ua/storage/app/media/nmbk/doc/dstu.pdf> (дата звернення: 02.06.2024).

16 ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT) [Чинний від 01.01.2019]. Київ, 2018. 31 с. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74978 (дата звернення: 02.06.2024).

17 Постанова Верховн. Суду України від 10.09.2020 р., справа № 751/6069/19, провадж. № 51-1704км20 / ЄДРСР : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91722819> (дата звернення: 02.06.2024) ; Постанова Верховн. Суду України від 26.01.2021 р., справа

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що певний речовий або електронний носій може містити електронний документ (цифрову інформацію) у формі відповідного файлу.

Електронний документ набуває статусу доказової інформації лише тоді, коли його знайдено, а його зміст, особливі ознаки й характеристики тощо задокументовано й перетворено на письмово-образотворчий документ, доступний для однозначного сприйняття всіма учасниками кримінального провадження. Для того щоб використати електронні документи під час кримінального провадження як докази, їх потрібно отримати в передбаченому процесуальним законом порядку¹⁸. Необхідність використовувати електронні

документи (комп'ютерні дані, електронну (цифрову) інформацію) у доказуванні спричинило жваву дискусію серед науковців щодо виокремлення нового виду джерел — «цифрового доказу»¹⁹. Слід підтримати пропозицію про законодавче закріплення у КПК України визначення поняття «електронні (цифрові) докази», як це сформульовано у ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України²⁰ або Міжнародному стандарті ISO/IEC 27037:2017²¹. Проте в межах чинного кримінального процесуального законодавства вчені та практики пропонують розглядати електронні документи як документи-докази²², як речові докази²³ або як обидві ці категорії²⁴. Наш підхід ґрунтується на запропонованому поділі носіїв електронних документів,

№ 236/4268/18, провадж. № 51-3124км20 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94905297> (дата звернення: 02.06.2024).

- 18 Авдеева Г. К. Проблеми визначення достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 33—48. DOI: [10.33766/2786-9156.105.33-48](https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.33-48) (дата звернення: 02.06.2024).
- 19 Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : кол. моногр. Львів, 2022. С. 34. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4725/1/%d0%93%d1%83%d1%82%d0%bd%d0%b8%d0%ba%2c%20%d0%a5%d0%b8%d1%82%d1%80%d0%b0_%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f_21_06_2022.pdf (дата звернення: 02.06.2024) ; Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2018. С. 154. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/94e3af63-a41b-4f31-8a68-07c2b8bc430b/download> (дата звернення: 02.06.2024) ; Скрипник А. В. Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2021. С. 102.
- 20 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.06.2024).
- 21 ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74978 (дата звернення: 02.06.2024).
- 22 Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. С. 142 ; Гонгало С. Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. С. 121.
- 23 Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2018. С. 67 ; Гутник А. В., Хитра А. Я. Зазнач. твір. С. 25. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4725/1/%d0%93%d1%83%d1%82%d0%bd%d0%b8%d0%ba%2c%20%d0%a5%d0%b8%d1%82%d1%80%d0%b0_%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f_21_06_2022.pdf (дата звернення: 02.06.2024).
- 24 Остапчук Л. Г., Смаль І. А. Зазнач. твір. DOI: [10.32837/pyuv.v0i2.1028](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1028) (дата звернення: 02.06.2024).

згідно з яким вилучені з електронних носіїв документи слід уважати документами-доказами (ст. 99 КПК України), а речові носії — речовими доказами (ст. 98 КПК України) або додатками до протоколів слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій у вигляді дисків, флеш-накопичувачів з копіями документів (ст. 105 КПК України)²⁵. Підкреслимо, що відповідно до нашої концепції речовим доказом є саме речовий носій, а не електронний документ, який є своєрідною ознакою, характеристикою носія й не має самостійного доказового значення.

Незважаючи на наявну правову колізію, законодавці передбачили певний перелік слідчих дій, спрямованих на формування джерел доказів, змістом яких є електронні документи, з урахуванням особливостей носіїв і методів роботи з ними. Так, електронні документи у вигляді комп'ютерних даних можна виявити в разі тимчасового доступу до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку (ст. 160 КПК України), обшуку (ст. 236 КПК України), огляду (ст. 237 КПК України), зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) або електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України)²⁶. Під час прове-

дення процесуальних дій допускається повне копіювання інформації з об'єктів огляду, обшуку, доступу; за потреби для виявлення кримінально релевантної інформації призначають експертизу за ст. 242 КПК України²⁷ (у нашому випадку — комп'ютерно-технічну експертизу вилучених речових доказів або носіїв скопійованої інформації).

Неможливість безпосереднього сприйняття електронного документа та необхідність застосування для цього програмно-технічних засобів — одна з найважливіших особливостей цього об'єкта, що відрізняє його від аналогових документів (документів на паперовому носії) і потребує послуговування спеціальними знаннями для надання такому електронному документу доступного для сприйняття учасниками кримінального провадження вигляду. Особливості пошуку, фіксування та копіювання комп'ютерних даних під час слідчих дій широко висвітлено у криміналістичній літературі²⁸. Водночас низка проблем щодо застосування спеціальних знань для збирання та дослідження електронних документів під час кримінального провадження залишається не розв'язаною.

Одним із провідних учасників слідчих дій, пов'язаних із виявленням і вилученням електронних документів,

25 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

26 Там само.

27 Там само.

28 Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки*. 2023. Вип. 4. С. 53—58. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9 (дата звернення: 02.06.2024); Лісніченко Д. В. Особливості вилучення за допомогою технічних засобів інформації з мобільних терміналів зв'язку (смартфонів) під час кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Вип. 1—2. С. 120—125. DOI: 10.32850/sulj.2022.1-2.22 (дата звернення: 02.06.2024); Чигрина Г. Електронні документи: залучення спеціаліста до збирання та використання під час кримінального провадження. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 3. С. 134—137. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/30.pdf> (дата звернення: 02.06.2024).

є спеціаліст (ст. 71 КПК України)²⁹, що зумовлено необхідністю надати електронним документам візуально доступну для сприйняття учасниками процесу форму, застосувати конкретні методи й технічні засоби з виявлення та збереження необхідної інформації з метою її подальшого експертного дослідження. Як і будь-якого учасника слідчої дії, спеціаліста наділено особливими правами й обов'язками щодо застосування ним спеціальних знань. Спеціаліста з інформаційних технологій залучають до пошуку, фіксування та вилучення електронних документів.

Перше, на що необхідно звернути увагу,— це ситуаційність залучення спеціаліста, яка впливає на необхідність застосування спеціальних знань, вибір спеціаліста, засобів, прийомів пошуку, фіксування та збереження електронних документів. Загальний алгоритм огляду окремого речового носія містить такі етапи: 1) зовнішній огляд та ідентифікація; 2) перевірка наявності кабельних або бездротових підключень (адаптерів сотового, безконтактного зв'язку та ін.), від'єднання кабелів і зовнішніх пристроїв; 3) огляд комп'ютерної інформації (установлених і використовуваних додатків, файлової системи, запущених процесів) на носії; 4) збереження (копіювання) інформації з оперативної пам'яті; 5) штатне вимкнення пристрою та копіювання постійної пам'яті (твердого носія або жорсткого магнітного диска); 6) складання протоколу й пакування вилученого з урахуванням типу носія та можливості бездротового управління ним. Не в усіх слідчих ситуаціях потрібна участь спеціаліста з інформаційних технологій. У простих ситуаціях, коли речовий носій перебуває у вимкненому стані і його слід вилучити як речо-

вий доказ; коли носій незаблокований, слідчому точно відомо найменування документа (файлу, вебсторінки тощо) і немає потреби у його пошуку, можна обійтися без залучення спеціаліста. Огляд і фіксування зображення документа цілком доступні слідчому, який має початкові навички роботи з комп'ютером. Для етапів 1, 2 та 6 достатньо фотокамери, переносного робочого комп'ютера (ноутбука) слідчого з типовим набором програм і друкарського пристрою (принтера), щипців і екрануючої обгортки з пакуванням. Складна, проблемна ситуація виникає через відсутність пароля доступу до роботи на комп'ютерному засобі; невідому наявність і найменування документа, що має значення для розслідування; необхідність повного копіювання інформаційного вмісту речового носія в разі неможливості вилучити сам носій інформації або зупинити (вимкнути) автоматизовані системи. Здійснення етапів 3, 4 і 5 потребує застосування додаткових спеціальних знань та інструментальних засобів. У цій ситуації залучення спеціаліста з інформаційних технологій є обов'язковим.

Необхідність обов'язкового залучення спеціаліста обумовлено труднощами, що пов'язані з пошуком і виявленням на носіях електронних документів, важливих для розслідування, особливо актуальні під час огляду (обшуку) великих комп'ютерних мереж, функціонування яких призупинити неможливо через їхню критичну важливість для виробничих процесів, які не можна переривати. До того ж вилучити їх цілком з місця злочину найчастіше технічно неможливо, а навіть якщо й можливо, то значні обсяги інформації, яка підлягає вивченню, робили б це недоцільним. У такій ситуації слід виявити в мережі конкрет-

29 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

ні пристрої з необхідною інформацією, локалізувати їх і досліджувати окремо. Комп'ютерна система навіть найпростішої корпоративної мережі містить робочі станції співробітників, сервери, зокрема поштові та проксі, контролери доменів, маршрутизатори, комутатори, кабельну систему. Елементи мережі (кабельної та бездротової, корпоративної або локальної мережі та цілі її сегменти) можуть розташувати не тільки в різних приміщеннях будівлі, а й у різних географічних регіонах (наприклад, якщо для організації мережі застосовано технології віртуальних (логічних) каналів, трансграничної, хмарної системи, то опрацювання інформації, що є найбільш складним під час організації та проведення огляду, потребує обов'язкового застосування інструментальних засобів і методів). Аналогічна ситуація може виникнути на місці огляду (обшуку) у разі виявлення цифрових пристроїв, підключених до віддаленого сховища інформації, зокрема хмарного, або під час огляду приміщення провайдера хостингових послуг, що надає в оренду обчислювальні потужності, сервери, які фізично розміщено в різних регіонах країни або зашифровано. У відповідних методичних рекомендаціях спеціалістові запропоновано, наприклад, здійснити пошук документів у віддаленому ресурсі комп'ютерної мережі, подолати блокування комп'ютера й виконати інші маніпуляції³⁰. За таких обставин багаторазово зростає роль спеціаліста, який уже не має виконувати рутинних дій: тепер на нього чекає тривала творча до-

слідна робота. У такій ситуації участь спеціаліста в галузі інформаційних технологій під час проведення слідчих дій полягає у здійсненні маніпуляцій з комп'ютерними засобами, недоступних і здебільшого незрозумілих учасникам слідчої дії: слідчому, понятим, власникам засобів.

У протоколі слідчої дії (відповідно до ст. 103 КПК України) необхідно обов'язково описати всі операції та переходи, здійснені під час проведення огляду (обшуку) комп'ютерного засобу³¹. Водночас, як зазначено вище, ці дії неочевидні для решти учасників, ще й можуть тривати довше за розумний строк проведення слідчої дії, до того ж спеціаліст своїми діями робить у цифровому середовищі зміни, не пов'язані з кримінальним правопорушенням.

Для забезпечення допустимості електронних документів як доказів, отриманих під час проведення слідчих дій за участі спеціаліста з інформаційних технологій, можна рекомендувати два способи. Перший — фіксування кожної дії спеціаліста (відеофіксування, роздрукування, скриншоти вебсторінок тощо) з тим, щоб у разі виникнення сумнівів у правильності отримання електронних документів переглянути й перевірити кожну операцію спеціаліста з речовим або електронним носієм. Другим способом (коли пошук електронних документів як у речових носіях, так і в кіберпросторі потребує складних маніпуляцій із застосуванням програмних і технічних засобів) є призначення судової експертизи на місці

30 Гуцалюк М. В., Гавловський В. Д., Хахановський В. Г. та ін. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / за заг. ред. О. В. Корнейка. Київ, 2020. Вид. 2-ге., допов. С. 23, 29. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8e9e5637-7b62-475c-8c41-9850e317bfc4/content> (дата звернення: 02.06.2024).

31 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

проведення огляду (обшуку)³². У такому разі увесь процес пошуку та фіксування електронних документів описують у дослідницької частині висновку експерта.

Ще одною проблемою, якій не приділено достатньої уваги, є визначення компетенції спеціаліста, залученого до слідчих дій. У галузі знань «Інформаційні технології» (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України) набувають різних спеціальностей: «Інженерія програмного забезпечення», «Комп'ютерні науки», «Комп'ютерна інженерія», «Системний аналіз», «Кібербезпека та захист інформації», «Інформаційні системи та технології»³³, кожна з яких має специфічний предмет, пов'язаний із програмним забезпеченням; програмно-технічними засобами; інформаційними технологіями; телекомунікаційними системами, збиранням, представленням, опрацюванням, зберіганням, передаванням і доступом до інформації в комп'ютерних системах тощо. Саме тому на підготовчому етапі проведення слідчих дій слідчий має окреслити мету огляду (обшуку), особливості носія електронних документів, їхній вид і вигляд та визначитися із компетенцією спеціаліста.

Експертне дослідження електронних документів — основна процесуальна форма застосування спеціальних знань. Речові докази, складовою яких

є електронні документи, а також копії цих документів, що є додатками до протоколів слідчих дій, є процесуальними об'єктами досліджень у таких експертизах: відео- та звукозапису, лінгвістичній, фототехнічній, портретній, економічній, технічній документів. Відповідно до положень судової експертології безпосередніми об'єктами досліджень цих експертиз є, відповідно, зображення, фізичні параметри звуку, усне мовлення, зовнішність людини, бухгалтерські й інші документи та ін. Електронні документи, що підлягають експертному дослідженню в названих експертизах, заздалегідь відомі слідчому, їх зазначають у питаннях експертові. Інша ситуація стосується судової комп'ютерно-технічної експертизи, типовим завданням якої є пошук і виявлення невідомих слідчому електронних документів (інформації, програмного забезпечення), що містяться на речових доказах — комп'ютерних засобах або носіях-додатках до слідчих дій³⁴. Уважаємо, що такі завдання можна поставити в межах експертизи електронних комунікацій для пошуку конкретних документів в електронному носії — кіберпросторі³⁵. Безпосередніми експертними об'єктами цих експертиз є зміст і параметри (метадані) документів. Виявлені у такий спосіб електронні документи можуть стати об'єктами подальших

32 Щербаковський М. Г., Пашнев Д. В. Розслідування комп'ютерних злочинів : навч. посіб. Харків, 2010. 116 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b0c8656-bc78-4c21-8ff0-3808403f00ca/content> (дата звернення: 02.06.2024).

33 Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : затв. постанов. КМУ від 29.04.2015 р. № 266 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#n11> (дата звернення: 02.06.2024).

34 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 15.08.2024).

35 Щербаковський М. Відкриті джерела кіберпростору як об'єкти судово-експертного дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 2 (35). С. 10—27. DOI: [10.32353/khrife.2.2024.02](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2024.02) (дата звернення: 02.07.2024).

експертних досліджень однорідних або комплексних експертиз.

Висновки

Поняття «електронна (цифрова) інформація», «комп'ютерні дані», «електронний документ» за своєї суттю в кримінальному процесуальному аспекті тотожні. У широкому значенні електронним документом є будь-яка інформація, представлена в електронній формі, у вузькому розумінні — це документ, що має обов'язкові електронні реквізити.

Речові або електронні носії уміщують електронні документи у формі файлів. Речовими носіями є цифрові пристрої, на яких зберігаються електронні документи. Електронні носії — це електронне середовище: глобальні або локальні мережі, хмарні сховища, різноманітні електронні реєстри. У кримінальному провадженні речові носії є речовими доказами (ст. 98 КПК України) або додатками до протоколів слідчих дій у вигляді носіїв копій електронних документів (ст. 105 КПК України), а вилучені з електронних носіїв документи є документальними доказами (ст. 99 КПК України).

На етапі підготовки до проведення процесуальної дії, залежно від особливостей носія електронних документів, слідчий має визначитися із компетенцією спеціаліста відповідно до спеціальностей, що належать до галузі знань «Інформаційні технології».

Для допустимості електронних документів як доказів у кримінальному провадженні під час проведення слідчих дій з пошуку, виявлення та фіксування електронних документів за участі спеціаліста з інформаційних технологій рекомендовано обов'язково фіксувати (письмово у протоколі або за допомогою відеозапису) усі операції спеціаліста з носієм електронних документів або

призначати на місці огляду (обшуку) експертизу електронних комунікацій чи комп'ютерно-технічну експертизу.

Collection and research on electronic documents using specific expertise

**Mykhailo Shcherbakovskiy,
Viktor Sezonov**

This research paper purpose is to use modern general and special methods of scientific knowledge to investigate the essence, form of electronic documents and their carriers, the specifics of the involvement of specialists and experts in their search, recording and research. It has been proven that the essence of the concepts «electronic (digital) information», «electronic data», «electronic document» in the criminal procedural aspect should be considered identical. It is shown that in the broadest sense an electronic document is any information presented in electronic form, in a narrow sense it is a document with mandatory electronic details. It is argued that electronic documents are placed on physical or electronic media in the form of files. Physical media are digital devices on which electronic documents are stored, and electronic media (electronic environment) are global or local networks, cloud storage, various electronic registers. It is substantiated that in criminal proceedings physical media are physical evidence (Article 98 of Criminal Procedural Code of Ukraine) or appendices to the protocols of investigative actions in the form of carriers of copies of electronic documents (Article 105 of this Code), and documents removed from electronic media are evidence documents (Article 99 of this Code). For admissibility of electronic documents as evidence in criminal proceedings during investigative actions for the search, detection and recording of electronic documents with the participation of an information technology specialist, it is recommended to necessarily record (in writing in the protocol or with the help of a video recording) all operations

of the specialist with the carrier of electronic documents or appoint an electronic communications examination or a computer examination at the place of inspection (search).

Keywords: *electronic documents; electronic (digital) information; information carriers; electronic data; digital evidence; specific expertise; specialist; forensic expert; forensic science.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів, що стосується цієї теми; хоча Михайло Щербаківський є членом консультативної ради збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Avdieieva, H. K. (2024). Problemy vyznachennia dostovirnosti tsyfrovyykh dokaziv u kryminalnomu provadzhennia [Problems of determining the reliability of digital evidence in criminal proceedings]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E. O. Didorenka*. Vyp. 1 (105). DOI: [10.33766/2786-9156.105.33-48](https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.33-48) [in Ukrainian].
- Bidniak, H. S. (2018). Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni shakhraistv [Specific expertise use in the investigation of fraud] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro [in Ukrainian].
- Chyhyryna, H. (2017). Elektronni dokumenty: zaluchennia spetsialista do zbyrannia ta vykorystannia pid chas kryminalnoho provadzhennia [Electronic documents: the involvement of a specialist in the collection and use during criminal proceedings]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. № 3. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/30.pdf> [in Ukrainian].
- Honhalo, S. Y. (2013). Sudova tekhniko-kryminalistychna ekspertyza dokumentiv: suchasni mozhlyvosti doslidzhennia ta perspektyvy rozvytku [Forensic examination of documents: modern research opportunities and development prospects] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
- Hutnyk, A. V., Khytra, A. Ya. (2022). Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni [Criminal procedural and forensic bases for the use of electronic documents in evidence] : kol. monohr. Lviv. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4725/1/%d0%93%d1%83%d1%82%d0%bd%d0%b8%d0%ba%2c%20%d0%a5%d0%b8%d1%82%d1%80%d0%b0_%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0d-1%84%d1%96%d1%8f_21_06_2022.pdf [in Ukrainian].
- Hutsaliuk, M. V., Havlovskiy, V. D., Khabkhanovskiy, V. H. ta in. (2020). Vykorystannia elektronnykh (tsyfrovyykh) dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh [Use of electronic (digital) evidence in criminal proceedings] : metod. rek. / za zah. red. O. V. Korneika. Kyiv. Vyd. 2-he., dopov. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8e9e5637-7b62-475c-8c41-9850e317bfc4/content> [in Ukrainian].
- Khyzhniak, Ye. C. (2017). Osoblyvosti ohliadu elektronnykh dokumentiv pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [Peculiarities of the digital document review during the investigation of criminal offenses]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ppavo*. № 4 (58). URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2017/15.pdf [in Ukrainian].
- Kovalchuk, S. O. (2018). Vchennia pro rechovi dokazy u kryminalnomu protsesi: teoretyko-pravovi

- ta praktychni osnovy* [The doctrine of material evidences in the criminal process: theoretical, legal and practical basis.] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/94e3af63-a41b-4f31-8a68-07c2b8bc430b/download> [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2023). Orhanizatsiia i taktika provedennia ohliadu komp'iuternykh danykh [Organization and tactics of computer data inspection]. *Naukovyi visnyk Kheronskoho derzhavnoho universytetu. Serii: yurydychni nauky*. Vyp. 4. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9 [in Ukrainian].
- Krytska, I. O. (2018). Rechovi dokazy u kryminalnomu provadzhenni [Physical evidence in criminal proceedings] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Lisnichenko, D. V. (2022). Osoblyvosti vyluchennia za dopomohoiu tekhnichnykh zasobiv informatsii z mobilnykh terminaliv zv'iazku (smartfoniv) pid chas kryminalnogo provadzhennia [Features of extraction by technical means of information from mobile communication terminals (smartphones) during criminal proceedings]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. Vyp. 1—2. DOI: 10.32850/sulj.2022.1-2.22 [in Ukrainian].
- Metlev, O. P. (2023). Tsyfrovii dokazy u kryminalnomu protsesi: vydova kharakterystyka [Digital evidence in criminal procedure: typological characteristic]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva*. № 1—2. DOI: 10.17721/2413-5372.2023.1-2/42-53 [in Ukrainian].
- Ostapchuk, L. H., Smal, I. A. (2022). Do pytannia pravovoi pryrody elektronnoho dokumentu ta yoho mistsia u systemi dokaziv kryminalnogo protsesu [On the issue of legal nature of an electronic document and its place in the system of the criminal processevidence]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 2 (43). DOI: 10.32837/pyuv.v0i2.1028 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. (2024). Open Sources of Cyberspace as Objects of Forensic Research. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (35). DOI: 10.32353/khrife.2.2024.02.
- Shcherbakovskyi, M. H., Pashniev, D. V. (2010). *Rozsliduvannia komp'iuternykh zlochyniv* [Investigation of computer crimes] : navch. posib. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b0c8656-bc78-4c21-8ff0-3808403f00ca/content> [in Ukrainian].
- Skrypnyk, A. V. (2021). *Vykorystannia informatsii z elektronnykh nosiiv u kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni* [Use of information from electronic media in criminal procedural evidence] : dys.... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv [in Ukrainian].

Щербаковський, М., Сезонов, В. (2024). Збирання та дослідження електронних документів із застосуванням спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 10—23. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.02.

Використання штучного інтелекту в судово-експертній діяльності

Михайло Шепітько ^{*а}, Катерина Латиш ^{**б}

* Д-р юрид. наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7164-8037>, e-mail: shepitko.michael@gmail.com

** Канд. юрид. наук, доцентка, докторантка MSCA4Ukraine програми Вільнюського університету, м. Вільнюс, Литовська Республіка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9110-116X>, e-mail: kateryna.latysh@tf.vu.lt

^а Написання оригінального рукопису, нагляд, формальний аналіз, адміністрування проєкту.

^б Написання оригінального рукопису, методологія.

DOI: [10.32353/khrife.3.2024.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.03) УДК 004.8:343.98

Надійшло 12.07.2024 / Рецензовано 15.07.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /
Доступно онлайн 30.09.2024

Останнім часом штучний інтелект став ординарним явищем у різних сферах людської життєдіяльності, однією з яких є судово-експертна. Окремі напрями судово-експертної діяльності навіть стали більш чутливими до використання елементів штучного інтелекту, зокрема: ідентифікація особи за ознаками зовнішності, відбитками пальців і ДНК; дослідження документів; аналізування цифрової інформації тощо. Через надзвичайно стрімкий розвиток систем штучного інтелекту нормативно-правову базу із питань його застосування недостатньо розроблено, на жаль, не тільки в Україні: за його бурхливою еволюцією явно не встигають законодавці навіть просунутих держав, хоча й дуже намагаються. Наприклад, правовим підґрунтям для регулювання застосування штучного інтелекту в ЄС є *Artificial Intelligence Act*, а на вітчизняних теренах — *Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні*. Автори цього дослідження мали на меті окреслити можливості, перспективи й межі використання штучного інтелекту в судово-експертній діяльності в Україні й інших державах і розробити гнучку правову базу його застосування з обов'язковим професійним контролем людини (судового експерта). Для досягнення поставленої мети автори послуговувалися комп-

лексом загальнонаукових і спеціальних методів (порівняльним (компаративним), історико-правовим, системного аналізу, узагальнення, прогнозування). Запропоновано розробити алгоритми контролю та стандартизувати процес впровадження штучного інтелекту до його практичного застосування. Елементи штучного інтелекту сьогодні вже можна активно й беззастережно застосовувати в дидактичній (освітній) сфері й науковій діяльності, тоді як у судово-експертній галузі спершу важливо сформулювати високі етичні, правові й безпекові стандарти його використання.

Ключові слова: цифрові технології; штучний інтелект; судово-експертна діяльність; стандартизація; етичні, правові та безпекові стандарти.

Постановка наукової проблеми

Використання штучного інтелекту (далі — *ШІ*) дає змогу автоматизувати певні виробничі й дослідницькі процеси в людській діяльності. Подекуди результатом цього поступово стає часткова заміна участі людини в цих процесах. Подібні автоматизація та впровадження ШІ відбуваються сьогодні і в судово-експертній діяльності, результатом чого є, зокрема, сприяння в ідентифікації особи за ознаками зовнішності й відбитками пальців, дослідженні документів, аналізуванні цифрової інформації тощо.

В Україні поки що не сформовано достатньої правової бази, яка регулювала б сферу застосування ШІ та його межі. Схвалена 2020 р. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні¹ (далі — *Концепція розвитку ШІ*) до сьогодні залишається єдиним стратегічним нормативно-правовим актом, що хоча б якось регулює цю сферу. Водночас перспективи європеїзації чин-

ного законодавства, зокрема в судовій експертизі, потребують окреслення можливостей і меж використання ШІ в Україні. Прикладом такого нормативно-правового акта є *Artificial Intelligence Act (AI Act)*², прийнятий в Європейському Союзі щодо ШІ. Отже, сьогодні необхідно виявити не тільки можливості, а й межі використання ШІ і розробити нову правову базу такого використання.

Цифровізація й автоматизація судово-експертної діяльності потребує використання елементів ШІ. Водночас ці процеси мають перебувати під обов'язковим людським контролем, щоб унеможливити виникнення помилок і формування неправдивих (неправильних) судово-експертних висновків. Саме тому процес упровадження ШІ необхідно стандартизувати та контролювати на всіх етапах судово-експертної діяльності. Для наявних саморозвивальних алгоритмів необхідно визначити межі використання, засновані на високих етичних, правових і безпекових стандартах. Натомість

1 Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : схвал. розпорядж. КМУ від 02.12.2020 р. № 1556-р (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

2 The EU Artificial Intelligence Act (Regulation (EU) 2024/1689). 2024. URL: <https://artificialintelligenceact.eu> (дата звернення: 10.07.2024).

уже сьогодні елементи ШІ можна безза-
стережно застосовувати в дидактичній
(освітній) сфері (під час підготовки й пе-
репідготовки судових експертів), науко-
вій (дослідницькій) діяльності, а також
для здобуття орієнтувальної інформації.
До того ж використання ШІ потрібно від-
межовувати від процесів автоматизації
без участі ШІ. Сьогодні такими система-
ми активно послуговуються в судово-екс-
пертній діяльності за перевіреними алго-
ритмами.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Використання ШІ в судово-експертній
діяльності досліджували: B. Mbalanya ³,
K. Mohsin ⁴, L. Tournois зі співавторами ⁵,
R. Verma зі співавторами ⁶, T. D. Wankhade
зі співавторами ⁷ та ін. Усі ці досліджен-
ня стосуються окремих сфер судово-екс-
пертної діяльності або ґрунтуються на
окремих прикладах із судово-медичної
сфери, ДНК, комп'ютерної інженерії,
цифрових досліджень тощо. Водночас
заявлена авторами цієї праці мета пе-
редбачає дослідження ШІ з акцентом на
судовій експертизі та визначенні мож-
ливостей і меж його застосування.

Мета статті

Окреслити можливості, перспективи
та межі використання ШІ в судово-екс-
пертній діяльності в Україні й інших
державах.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети ав-
тори застосували комплекс загальнонау-
кових і спеціальних методів, зокрема:

- порівняльний (компаративний;
дав змогу адаптувати досвід
використання ШІ до судово-екс-
пертної діяльності, а досвід нор-
мативно-правового регулювання
засвідчив необхідність форму-
вання меж застосування ШІ
в Україні);
- історико-правовий (став у при-
годі для дослідження проблем
використання та правового ви-
значення ШІ від середини ХХ ст.);
- системного аналізу (сприяв ана-
лізуванню першоджерел);
- узагальнення (допоміг дібрати
й уніфікувати інформацію з до-
сліджуваних питань);
- прогнозування (виявив перс-
пективи застосування ШІ в су-

- 3 Mbalanya B. Is Artificial Intelligence a threat to the Forensic Science Community? / LinkedIn. 09.02.2024. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/artificial-intelligence-threat-forensic-science-brendah-mbalanya-5ebof/> (дата звернення: 10.07.2024).
- 4 Mohsin K. Artificial Intelligence in Forensic Science. *International Journal of Forensic Research*. 2023. Vol. 4. Is. 1. Pp. 172—173. DOI: [10.2139/ssrn.3910244](https://doi.org/10.2139/ssrn.3910244) (дата звернення: 10.07.2024).
- 5 Tournois L., Troussset V., Hatsch D., Delabarde T., Ludes B. & Lefèvre Th. Artificial intelligence in the practice of forensic medicine: a scoping review. *International Journal of Legal Medicine*. 2024. Vol. 138. Pp. 1023—1037. DOI: [10.1007/s00414-023-03140-9](https://doi.org/10.1007/s00414-023-03140-9) (дата звернення: 10.07.2024).
- 6 Verma R., Gard S., Kumar K., Gupta G., et al. New Approach of Artificial Intelligence in Digital Forensic Investigation: A Literature Review / C. Iwendi, Z. Boulouard, N. Kryvinska (eds). *Proceedings of ICACTCE'23 — The International Conference on Advances in Communication Technology and Computer Engineering*. Springer, 2023. Pp. 399—409. DOI: [10.1007/978-3-031-37164-6_30](https://doi.org/10.1007/978-3-031-37164-6_30) (дата звернення: 10.07.2024).
- 7 Wankhade T. D., Ingale S. W., Mohite P. M., Bankar N. J. Artificial Intelligence in Forensic Medicine and Toxicology: The Future of Forensic Medicine. *Cureus*. 2022. 14(8):e28376. DOI: [10.7759/cureus.28376](https://doi.org/10.7759/cureus.28376) (дата звернення: 10.07.2024).

дово-експертній діяльності як у найближчій перспективі, так і у віддаленій).

Викладення основного матеріалу дослідження

Деякі науковці пророкують неминуче домінування ШІ в усіх галузях як чергову промислову революцію⁸. Звісно, революційний розвиток передових технологій і впровадження систем ШІ істотно вплинули на різні сфери людської діяльності, зокрема судово-експертну та правоохоронну. Одне з нагальних питань, яке потрібно розв'язати на шляху використання ШІ під час проведення судових експертиз (судово-експертних досліджень), — це нормативно-правове регулювання можливості такого використання. Аналізування чинного законодавства, що регулює проведення судових експертиз і судово-експертних досліджень, свідчить про відсутність вичерпного переліку засобів ШІ, якими судовий експерт може послуговуватися під час проведення експертних досліджень.

Так, абз. 1 п. 1.4 розд. І Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень⁹ передбачено застосування відповідних методів дослідження, методик проведення судових експертиз, а також нор-

мативно-правових актів і нормативних документи (міжнародних, національних та галузевих стандартів, технічних умов, правил, норм, положень, інструкцій, рекомендацій, переліків, настановчих документів Держспоживстандарту України), чинних республіканських стандартів колишньої УРСР і державних класифікаторів, галузевих стандартів та технічних умов колишнього СРСР, науково-технічної й довідкової літератури, програмних продуктів тощо. Тож постає питання, чи можна вважати ШІ програмним продуктом.

Ще в середині ХХ ст. на Дартмутській конференції (1956) *J. McCarthy* вперше запропонував визначення ШІ: «*Штучний інтелект — це наука і техніка створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм*»¹⁰. Концептуально ШІ — це здатність машини самостійно сприймати й реагувати на навколишнє середовище та виконувати завдання, які зазвичай потребують людського інтелекту і процесів прийняття рішень, але без прямого втручання людини. Однак лише 2024 р. Європейський Союз ухвалив перший у світі документ із регулювання використання ШІ, де ШІ розуміють як машинну систему, розроблену для роботи з різним рівнем автономності та здатну демонструвати адаптивність після розгортання, яка (із явною

8 Wankhade T. D., Ingale S. W., Mohite P. M., Bankar N. J. Op. cit. DOI: 10.7759/cureus.28376 (дата звернення: 10.07.2024).

9 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

10 Rigano Ch. Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs / National Institute of Justice. Oct 8, 2018. URL: <https://www.nij.gov/journals/280/Pages/using-artificial-intelligence-to-address-criminal-justice-needs.aspx> (дата звернення: 10.07.2024) ; Pratik R. Artificial Intelligence: A Rising Star of Mobile Technology / INTUZ. Publ 12 Nov 2021. Update 23 Aug 2023. URL: <https://www.intuz.com/blog/artificial-intelligence-a-rising-star-of-mobile-technology> (дата звернення: 10.07.2024) ; Баранов О. А. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право*. 2023. № 1 (44). С. 40. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/5_28.pdf (дата звернення: 10.07.2024).

або неявною метою) робить висновки на підставі здобутих вхідних даних, генерує вихідні дані (прогнози, контент, рекомендації або рішення та ін.), спроможні впливати на фізичне або віртуальне середовище¹¹.

У Концепції розвитку ШІ під ШІ розуміють організовану сукупність «інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань»¹². Це єдине визначення ШІ, запропоноване в Україні на державному рівні (Кабінетом Міністрів). Решта визначень є доктринальними.

Отже, програмні продукти можна вважати складовою різноманітних систем ШІ як певної цифрової технології, навченої виконувати конкретні інтелектуальні завдання, симуючи певною мірою когнітивні аналітичні функції. До прикладу, у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» для ідентифікації особи комплексно застосовують 3D-сканер *Artec Leo* та програму *Skeleton-ID*. Програмне забезпечення зі ШІ здатне шукати в базах даних зниклих безвісти або порівнювати невідомі людські рештки в місцях масо-

вих поховань¹³. Одиначним успішним прикладом упровадження систем ШІ в судово-експертну діяльність є ідентифікація особи загиблого Героя України Олександра Мацієвського за стоп-кадрами викладеного в мережу 06.03.2023 р. відео низької якості у справі за фактом розстрілу росіянами українського військовослужбовця, під час якої експерти порівнювали зафіксованих на відеозаписі осіб із наданими правоохоронцями фотографіями¹⁴.

Додатковим аргументом на користь використання ШІ в судово-експертній діяльності є дискреційне повноваження судового експерта визначати спосіб проведення експертизи (добирати певні методики (методи) дослідження).

Можливості ШІ здатні підвищити ефективність і точність судово-експертних досліджень (звісно, за умов дотримання цілісності застосовуваних методів та методик). Водночас ШІ не може й не повинен замінити судового експерта як такого, оскільки напрацьований досвід і креативність професійного мислення некоректно порівнювати зі штучно згенерованими алгоритмами, навіть взірцево навченими й натренованими на значній кількості інформації та прикладів. Особисте експертне судження та професійна інтуїція — унікальні властивості саме людини, особливо в разі багатоаспектних досліджень, які поки не під силу розв'язати алгоритмами ШІ.

Відомо, що навіть найбільш провідні технологічні рішення та програми

11 Article 3: Definitions / EU Artificial Intelligence Act (Regulation (EU) 2024/1689). 2024. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/article/3/> (дата звернення: 10.07.2024).

12 Концепція розвитку ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

13 Ключев О. Сучасні досягнення судово-експертної галузі в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 6. DOI: [10.32353/khrife.1.2023.01](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.01) (дата звернення: 10.07.2024).

14 Shepitko V., Shepitko M., Latysh K., Kapustin M., & Demidova E. Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social and Legal Studios*. 2024. Vol. 7. No. 1. Pp. 135—144. DOI: [10.32518/sals1.2024.135](https://doi.org/10.32518/sals1.2024.135) (дата звернення: 10.07.2024).

нездатні остаточно замінити людей у жодній із професій (до прикладу, Google-перекладач не став повноцінною заміною живих перекладачів, а бухгалтерські програми все ще потребують участі людей-бухгалтерів), особливо в українських реаліях, але здатні істотно полегшити професійну діяльність шляхом автоматизації окремих рутинних процесів. Щодо специфіки роботи судових експертів, то для розроблення технічних рішень і впровадження ШІ в судово-експертну діяльність передусім необхідна первинна взаємодія між розробниками ШІ та судовими експертами. ШІ можна навчити виявляти закономірності у значних обсягах даних, неочевидні для судового експерта за традиційних методів дослідження, натомість упередженість матеріалів, за якими натреновано ШІ, може спричинити суб'єктивні нерепрезентативні результати. Наприклад, якщо навчальні дані для алгоритмів розпізнавання обличчя містять зображення представників переважно однієї раси, то алгоритм може не ідентифікувати осіб іншої раси¹⁵. Водночас подібні нюанси варто обговорити з розробниками ШІ на етапі замовлення конкретних алгоритмів.

Наслідки реалій воєнного часу, обстріли й бомбардування небезпечні для здоров'я та життя людей і цілісності матеріально-технічної бази підприємств, установ та організацій, зокрема для працівників, обладнання й оснащення

судово-експертних установ та об'єктів судово-експертних досліджень. До того ж від початку повномасштабного вторгнення РФ вимушені міграційні процеси спровокували кадровий дефіцит судових експертів. Водночас багаторазово зросла потреба в оперативному проведенні судово-експертних досліджень воєнних та інших злочинів, скоєних російськими загарбниками на території України. Допомогти розв'язати згадані проблеми може автоматизація роботи судових експертів і впровадження розумних технологій віддаленої роботи, що і зробили в Одеському науково-дослідному інституті судових експертиз Мін'юсту України: для електронного документообігу й архівування там розробили й запровадили вебдодаток «Платформа», який містить 90 % висновків, складених після початку війни. «Платформа» дає змогу експертам працювати дистанційно, підписувати висновки в електронному вигляді й гарантує надійне зберігання даних навіть за фізичної відсутності експерта в установі¹⁶. Це розширює можливості для проведення різних видів експертиз, включно з лінгвістичними й економічними, убезпечуючи експертів від обстрілів і/або інших надзвичайних ситуацій¹⁷.

Істотне збільшення навантаження на судових експертів з початком повномасштабної агресії РФ підтверджують статистичні дані, наприклад: у 2022 р. судово-експертні установи Служби безпеки

15 Mbalanya B. Op. cit. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/artificial-intelligence-threat-forensic-science-brendah-mbalanya-5eb0f/> (дата звернення: 10.07.2024).

16 Кішко Д. Цифровізація судово-експертної діяльності в умовах війни як шлях забезпечення безперервної роботи експертних установ. *Досвід і проблеми судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану в Україні*: мат-ли всеукр. наук.-практ. конф. (Львів — Київ — Одеса; 28.09.2023). Львів, 2023. С. 15. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/a05122023.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).

17 Латиш К. В. Вплив технологій штучного інтелекту на судово-експертну діяльність: можливості та загрози. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану*: мат-ли IV Всеукр. форуму судов. експерт. (Львів, 07.06.2024). Одеса, 2024. С. 216. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).

України виконали на 11 % більше судових експертиз, аніж у 2021 р. У першому півріччі 2023 р. кількість проведених судових експертиз зросла на 63 % порівняно з аналогічним періодом 2022 р. Із початком війни найбільш затребуваними стали такі види й підвиди судових експертиз: лінгвістичні, вибухотехнічні, балістичні, комп'ютерно-технічні, портретні, відео- та звукозапису, економічні й товарознавчі¹⁸.

Зважаючи на зазначене, іще однією перевагою ШІ може стати зменшення навантаження на судового експерта в кількісних показниках з одночасним збільшенням якісних, адже завдяки автоматизації рутинних завдань вивільнюється час для виконання більш складних завдань та інтерпретування проведених досліджень. Так, свого часу автоматизація та цифровізація дослідження відбитків пальців під час проведення дактилоскопічної експертизи в усьому світі багаторазово спростили процес ідентифікації, що сприяло результативності роботи правоохоронних органів і зменшило навантаження на судових експертів (спеціалістів)¹⁹.

Завдяки оперативності опрацювання даних, технології ШІ дають змогу мінімізувати терміни та максимізувати результати проведення судово-експерт-

них досліджень, що є критично важливим для досудового розслідування²⁰.

Алгоритми ШІ здатні ідентифікувати й аналізувати складні патерни, наприклад, визначати генетичні маркери у значній кількості проб ДНК одночасно або виокремлювати носіїв у змішаних зразках²¹.

Пропонують використовувати ШІ також для порівняння даних, здобутих автоматизованим шляхом і в результаті проведення безпосередніх експертних досліджень²².

Натомість, як свідчить аналізування іноземної літератури, судові експерти не послуговуються програмами ШІ систематично через:

- 1) непослідовні результати моделей ШІ, ненадійні в реальних умовах. Наприклад, модель може справно працювати в лабораторних умовах, але демонструвати низьку точність у ситуаціях, які відрізняються від умов її тренування;
- 2) відсутність репрезентативних наборів даних, оскільки для тренування моделей ШІ необхідна значна кількість різноманітних даних, які точно відображають різні сценарії, з якими можуть зіткнутися судові експерти.

18 Чечіль Ю. Досвід діяльності експертних служб в умовах воєнного стану. *Досвід і проблеми судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану в Україні* : мат-ли всеукр. наук.-практ. конф. (Львів — Київ — Одеса; 28.09.2023). Львів, 2023. С. 13. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/a05122023.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).

19 Moses K. R. Automated Fingerprint Identification System (AFIS). Ch. 6 / Office of Justice Programs. U. S. Department of Justice. 2021. P. 20. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/225326.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).

20 Verma R., Gard S., Kumar K., Gupta G., et al. Op. cit. DOI: 10.1007/978-3-031-37164-6_30 (дата звернення: 10.07.2024).

21 Mbalanya B. Op. cit. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/artificial-intelligence-threat-forensic-science-brendah-mbalanya-5eb0f/> (дата звернення: 10.07.2024).

22 Wankhade T. D., Ingale S. W., Mohite P. M., Bankar N. J. Op. cit. DOI: 10.7759/cureus.28376 (дата звернення: 15.07.2024) ; O'Sullivan Sh., Holzinger A., Zatloukal K., Saldiva P., Sajid M. I., Wichmann D. Machine learning enhanced virtual autopsy. *Autopsy Case Reports*. 2017. Vol. 7. No. 4. Pp. 3—7. DOI: 10.4322/acr.2017.037 (дата звернення: 10.07.2024).

Проте такі дані часто складно отримати через їхню конфіденційність або через те, що їх не зібрали в достатній кількості. Без адекватних і різноманітних наборів даних моделі ШІ можуть не врахувати важливих варіацій або винятків, що значно обмежує їхню ефективність;

- 3) натренованість моделі ШІ на нерепрезентативних даних або на неправильно дібраних параметрах. Наприклад, навчена на даних, які містять систематичні помилки, модель повторюватиме ці помилки, що спричинить викривлені результати судово-експертних досліджень і, як наслідок, неправильні висновки, а це неприпустимо для кримінальних проваджень, де надзвичайно важливі об'єктивність і точність²³;
- 4) незрозумілість етичних правил і правового доступу до закладених у моделі ШІ даних, оскільки вони до сьогодні перебувають на етапі досліджень і доопрацювань.

ШІ доцільно застосовувати, наприклад, для розпізнавання людських облич на відео- та фотозображеннях низької якості, зроблених під неідеальним кутом або затемнених. Одним із методів ідентифікації зображень низької якості є погіршення якості чітких зображень цифр і літер для імітації зображень ниж-

чої якості з подальшим використанням погіршених математичних репрезентацій для ідентифікації²⁴. Окрім того, ШІ стане в пригоді для виявлення даних, зафіксованих на фотозображеннях у латентному (неявному) вигляді (зокрема, визначення розмірів предметів на фотографії, розташування предметів один щодо одного, точки знімання або відтворення матеріальної обстановки місця події за фотозображеннями). У судово-експертній діяльності часто необхідно виявити ознаки монтажу, з'ясувати тотожність і натуральні розміри об'єктів та зміст інформаційних позначок на фотозображеннях²⁵. Так, моделі ШІ *Unet* із класифікатором ознак *EfficientNetB4* показали високу ефективність для виявлення ознак редагування фотозображень²⁶.

У криміналістичній науці ШІ найчастіше задіяний для опрацювання й узагальнення значних обсягів цифрової інформації та масивів даних (наприклад, відео-, аудіоматеріалів зі свідченнями жертв і свідків кримінальних правопорушень), виокремлення текстових даних із відео-, аудіоматеріалів, а також пошуку за ключовими словами. Як ми зазначали раніше, алгоритми ШІ здатні аналізувати значні обсяги даних і за допомогою лінгвістичних (мовних) моделей «виявляти шаблони, характерні для пропагандистських повідомлень»²⁷. Це особливо корисно, коли обсяги відео-, аудіозаписів

23 Tournois L., Troussset V., Hatsch D., Delabarde T., Ludes B. & Lefèvre Th. Op. cit. DOI: 10.1007/s00414-023-03140-9 (дата звернення: 10.07.2024).

24 Artificial Intelligence in Criminal Justice / Master's in AI. March 20th 2024. URL: <https://www.mastersinai.org/industries/criminal-justice/> (дата звернення: 10.07.2024).

25 Чорний С., Брендель О., Гратіашвілі Д. Автентифікація зображень на основі їх семантичної сегментації у нейронних мережах глибокого навчання з їх попереднім обробленням за методами фільтрації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 1 (26). С. 128. DOI: 10.32353/khrife.1.2022.08 (дата звернення: 10.07.2024).

26 Там само. С. 134.

27 Шепітько М., Латиш К. Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 4 (33). С. 87–98. DOI: 10.32353/khrife.4.2023.06 (дата звернення: 10.07.2024).

інтерв'ю (допитів) є настільки значними, що фізично їх переглянути неможливо. ІІІ ефективно опрацює та категоризує значні масиви інформації за обумовленими критеріями, наприклад, створить за інтерв'ю з полоненими інтерактивну мапу (матрицю) розміщення (концентрації) полонених станом на конкретні дати з можливістю відстежувати напрямки їх переміщення й умови утримання.

Застосовувати ІІІ також рекомендують для вивчення документів, аналізування доказів і визначення можливого рівня складності справи, тобто для пришвидшення підготовки необхідної бази до другого етапу роботи (перевірки та складання висновку)²⁸. Іноземні науковці пропонують створити за допомогою ІІІ онлайн-репозитарій усіх цифрових розслідувань, даних і результатів²⁹. Ми не вважаємо цю пропозицію слушною, оскільки досі чітко не окреслено механізмів забезпечення конфіденційності персональних та інших даних, що потрапляють до системи ІІІ: невідомо, хто матиме доступ до цих даних і якими є межі використання цієї інформації третіми особами. Відсутність належного регулювання згаданих аспектів спричиняє серйозні перестороги щодо безпеки та приватності цих даних. Тож у нормативних актах необхідно чітко й докладно обумовити правила збирання, опрацювання, зберігання та використання даних у системах ІІІ, тим самим захистивши права користувачів і запобігши можливим зловживанням. Іще один варіант викорис-

тання ІІІ за цих обставин — це завантаження неперсоналізованих даних.

Необхідно також пам'ятати про зворотний бік використання ІІІ — для створення неправдивого контенту або розроблення скриптів для злому або іншого несанкціонованого доступу до персональних даних (коли до оригінального контенту додають створені за допомогою ІІІ елементи або, навпаки, прибирають наявні). Отже, ІІІ успішно впорається зі створенням фейків і дипфейків високої якості, які неозброєним оком (вухом) складно розрізнити, а доки триватимуть відповідні судові експертизи, кінцеву мету розроблення цих фейків і дипфейків буде досягнуто, оскільки подібні цифрові продукти закарбовуються в пам'яті людини та здатні істотно вплинути на думку широкого загалу. Доволі часто цю технологію ІІІ застосовують з метою пропагування потрібного наративу в народних масах. Приміром, коли спілкування створеного за допомогою цифрових технологій мера Києва з керівниками п'яти європейських столиць піддало сумнівам його справжність тільки після поставлених ним російською мовою запитань, тоді як вдало згенеровані вигляд, міміка й жести тощо таких сумнівів не спричинили³⁰. Подібні випадки дискредитують ІІІ й інші передові цифрові технології, тому важливим аспектом судово-експертної діяльності є дослідження й ідентифікація модифікованого цифрового контенту, згенерованого

28 Тимчишин А. М. Судова експертиза як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 228. DOI: [10.32850/sulj.2023.1.40](https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.40) (дата звернення: 10.07.2024).

29 Mohsin K. Op. cit. DOI: [10.2139/ssrn.3910244](https://doi.org/10.2139/ssrn.3910244) (дата звернення: 10.07.2024).

30 Красноовець П. Бути Віталієм Кличком. Як зловмисники створили фейкового мера Києва і провели розмови з керівниками п'яти європейських столиць / *Forbes*. 29.06.2022. URL: <https://forbes.ua/innovations/buti-vitaliem-klichkom-yak-zlovmisniki-stvorili-feykovogomera-kieva-i-proveli-rozmovi-z-kerivnikami-chotirokh-evropeyskikh-stolits-29062022-6887> (дата звернення: 10.07.2024).

ШІ, особливо у справах, пов'язаних із дипфейками. Такий цифровий контент, (наприклад, із синтезованим людським зображенням) генерують настільки якісно, що традиційні методи й засоби вже не здатні їх виявити, тож усе частіше постає потреба у прогресивному застосуванні спеціальних знань для дослідження та використання технологій ШІ. Згаданий вище дипфейк створюють шляхом об'єднання та накладання наявних медіа (зображень або відео) на вихідний медіа за допомогою *Generative Adversarial Network (GAN)*. У науковій літературі багато прикладів навчання моделей ШІ для визначення автентичності медіаконтенту, один з алгоритмів якого має таку структуру: добирання комплексу даних; розподіл відео на кадри й обрізання облич; розроблення моделі з використанням *Convolutional Neural Network (CNN)* і *Long Short-term Memory (LSTM)*; навчання моделі на дібраному комплекті даних і подальше її тестування на тестовій добірці даних; прогнозування на будь-якому конкретному відео; розрахування точності моделі й відображення результатів класифікації відео та точності його результатів³¹. Як зауважено вище, важливі якість і кількість матеріалів, на яких тренують модель. Так, точність запропонованої моделі знижується для зображень низької якості, а для відео середньої якості точність потрібно додатково підвищити, використовуючи комбіновані моделі для навчання на часових параметрах. Отже, кращий набір даних із кращою якістю сприяє кращому навчанню³².

Висновки

ШІ можна застосовувати в судово-експертній діяльності з метою інформаційно-аналітичного й довідкового забезпечення праці судових експертів, але з обов'язковим дотриманням етичних і безпекових стандартів. Створення спеціалізованих інформаційних інтелектуальних освітніх систем сприятиме оперативному обміну досвідом між експертами. Автоматизація та стандартизація окремих процесів судово-експертної діяльності здатні значно підвищити її ефективність, зменшити навантаження на експертів, даючи змогу зосередитися на якісному аналізуванні й інтерпретуванні результатів. Для забезпечення об'єктивності та точності результатів застосовувати ШІ слід із дотриманням етичних і безпекових стандартів. Для ефективного впровадження ШІ необхідна тісна взаємодія між розробниками технологій і судовими експертами. Це допоможе створити технічні рішення, які відповідають реальним потребам і викликам судово-експертної діяльності. Використання ШІ пов'язане з ризиками упередженості результатів та проблемами конфіденційності даних. Необхідно розробити чіткі нормативні акти для захисту прав користувачів і запобігання можливим зловживанням. Цифровізація судово-експертної діяльності дає змогу забезпечити безперервність роботи навіть у надзвичайних ситуаціях — таких, як військові конфлікти. Використання вебдодатків та дистанційна робота сьогодні є важливими

31 Vamsi V. V. N. S., Shet S. S., Reddy S. S. M., Rose Sh. S., Shetty S. R., Sathvika S., Supriya M. S., Shankar S. P. Deepfake detection in digital media forensics. *Global Transitions Proceedings*. 2022. Vol. 3. Is. 1. Pp. 74—79. DOI: 10.1016/j.gltp.2022.04.017 (дата звернення: 10.07.2024).

32 Karandikar A., Deshpande V., Singh S., Nagbhidkar S., Agrawal S. Deepfake Video Detection Using Convolutional Neural Network. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*. 2020. March — Apr. Vol. 9. No. 2. Pp. 1311—1315. DOI: 10.30534/ijatcse/2020/62922020 (дата звернення: 10.07.2024).

елементами підвищення ефективності роботи експертних установ України в умовах воєнного стану.

Упровадження ШІ в судово-експертну діяльність має значний потенціал, але потребує ретельного регулювання та контролю для забезпечення етичності й ефективності.

Use of artificial intelligence in forensic science

Mykhaylo Shepitko, Kateryna Latysh

Recently, artificial intelligence has become an ordinary phenomenon in various spheres of human life, one of which is forensic expertise. Certain areas of forensic activity have even become more sensitive to the use of artificial intelligence elements, in particular: identification of a person based on appearance, fingerprints and DNA; document research; analysis of digital information, etc. Due to the extremely rapid development of artificial intelligence systems, the legal framework for its application is not sufficiently developed, unfortunately, not only in Ukraine: legislators of even very advanced countries clearly cannot keep up with its rapid evolution, although they are trying very hard. For example, the legal basis for regulating the use of artificial intelligence in the EU is the Artificial Intelligence Act, and on the domestic territory, the Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine. The authors of this research aimed to outline possibilities, prospects and limits of artificial intelligence use in forensic expert activity in Ukraine and other countries and to develop a flexible legal framework for its application with mandatory professional human control (forensic expert). In order to achieve the goal, the authors used a complex of general scientific and special methods (comparative (comparative), historical and legal, system analysis, generalization, forecasting). It is proposed to develop control algorithms and standardize the process of introducing artificial intelligence before its practical application.

Elements of artificial intelligence today can already be actively and unconditionally used in the didactic (educational) sphere and scientific activity, while in the forensic expert field it is first important to formulate high ethical, legal and security standards for its use.

Keywords: digital technologies; artificial intelligence; forensic science activities; standardization; ethical, legal and security standards.

Фінансування

Катерина Латиш отримала фінансування Європейського Союзу в межах проєкту MSCA4Ukraine.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Baranov, O. A. (2023). Vyznachennia terminu «shtuchnyi intelekt» [Definition of the term «artificial intelligence»]. *Informatsiia i pravo*. № 1 (44). URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/5_28.pdf [in Ukrainian].
- Chechil, Yu. (2023). Dosvid diialnosti ekspertnykh sluzhbb v umovakh voiennoho stanu [Experience of expert services under martial law]. *Dosvid i problemy sudovo-ekspertnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini : mat-ly vseukr. nauk.-prakt. konf.* (Lviv — Kyiv — Odesa; 28.09.2023). Lviv. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/a05122023.pdf> [in Ukrainian].
- Chorny, S., Brendel, O., & Gratiashvili, D. (2022). Authenticate images based on their

- semantic segmentation in deep learning neural networks with their pre-processing with use of filtering methods. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 26. No. 1. DOI: 10.32353/khrife.1.2022.08.
- Karandikar, A., Deshpande, V., Singh, S., Nagbhikar, S., Agrawal, S. (2020). Deepfake Video Detection Using Convolutional Neural Network. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*. March — Apr. Vol. 9. No. 2. DOI: 10.30534/ijatcse/2020/62922020.
- Kishko, D. (2023). Tsyfrovisatsiia sudovo-ekspertnoi diialnosti v umovakh viiny yak shliakh zabezpechennia bezpererвної roboty ekspertnykh ustanov [Digitalization of forensic expert activity in conditions of war as a way to ensure the continuous work of expert institutions]. *Dosvid i problemy sudovo-ekspertnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini : mat-ly vseukr. nauk.-prakt. konf.* (Lviv — Kyiv — Odesa; 28.09.2023). Lviv. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/a05122023.pdf> [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. (2023). Modern Achievements of Forensic Expert Industry in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 30. No. 1. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.01.
- Krasnomovets, P. (2022). *Buty Vitaliim Klychkom. Yak zlovmysnyky stvoryly feikovoho mera Kyieva i provely rozmovy z kerivnykamy p'iaty yevropeyskykh stolyts* [Be Vitali Klitschko. How the attackers created a fake mayor of Kyiv and held conversations with the leaders of five European capitals] / Forbes. 29.06.2022. URL: <https://forbes.ua/innovations/buti-vitaliim-klichkom-yak-zlovmisniki-stvorili-feikovogo-mera-kieva-i-proveli-rozmovi-z-kerivnikami-chotirokh-evropeyskikh-stolits-29062022-6887> [in Ukrainian].
- Latysh, K. V. (2024). Vplyv tekhnolohii shtuchnoho intelektu na sudovo-ekspertnu diialnist: mozhlyvosti ta zahrozy [Impact of artificial intelligence technologies on forensic science: opportunities and threats]. *Sudovo-ekspertna diialnist: zberezhenia naukovoho ta kadrovoho potentsialu v umovakh voiennoho stanu : mat-ly IV Vseukr. forumu sudov. ekspert.* (Lviv, 07.06.2024). Odesa. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> [in Ukrainian].
- Mbalanya, B. (2024). *Is Artificial Intelligence a threat to the Forensic Science Community?* / LinkedIn. 09.02.2024. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/artificial-intelligence-threat-forensic-science-brendah-mbalanya-5ebof/>.
- Mohsin, K. (2023). Artificial Intelligence in Forensic Science. *International Journal of Forensic Research*. Vol. 4. Is. 1. DOI: 10.2139/ssrn.3910244.
- Moses, K. R. (2021). Automated Fingerprint Identification System (AFIS). Ch. 6 / *Office of Justice Programs*. U. S. Department of Justice. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/225326.pdf>.
- O'Sullivan, Sh., Holzinger, A., Zatloukal, K., Saldiva, P., Sajid, M. I., Wichmann, D. (2017). Machine learning enhanced virtual autopsy. *Autopsy Case Reports*. Vol. 7. No. 4. DOI: 10.4322/acr.2017.037.
- Pratik, R. (2023). *Artificial Intelligence: A Rising Star of Mobile Technology* / INTUZ. Publ 12 Nov 2021. Update 23 Aug 2023. URL: <https://www.intuz.com/blog/artificial-intelligence-a-rising-star-of-mobile-technology>.
- Rigano, Ch. (2018). *Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs* / National Institute of Justice. Oct 8. URL: <https://www.nij.gov/journals/280/Pages/using-artificial-intelligence-to-address-criminal-justice-needs.aspx>.
- Shepitko, M., & Latysh, K. (2023). Criminal Policy in the Field of Digital Counterpropaganda During the War. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 33. No. 4. DOI: 10.32353/khrife.4.2023.06.
- Shepitko, V., Shepitko, M., Latysh, K., Kapustin, M., & Demidova, E. (2024). Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social and Legal Studios*. Vol. 7. No. 1. DOI: 10.32518/sals1.2024.135.
- Tournois, L., Troussset, V., Hatsch, D., Delabarde, T., Ludes, B. & Lefèvre, Th. (2024). Artificial intelligence in the practice of forensic medicine: a scoping review. *International Journal of Legal Medicine*. Vol. 138. DOI: 10.1007/s00414-023-03140-9.

- Тымчышын, А. М. (2023). Sudova ekspertyza yak protsesualna forma vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni [Forensic examination as a procedural form of specific expertise use in criminal proceedings]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys*. № 1. DOI: [10.32850/sulj.2023.1.40](https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.40) [in Ukrainian].
- Vamsi, V. V. V. N. S., Shet, S. S., Reddy, S. S. M., Rose, Sh. S., Shetty, S. R., Sathvika, S., Supriya, M. S., Shankar, S. P. (2022). Deepfake detection in digital media forensics. *Global Transitions Proceedings*. Vol. 3. Is. 1. DOI: [10.1016/j.gltp.2022.04.017](https://doi.org/10.1016/j.gltp.2022.04.017).
- Verma, R., Gard, S., Kumar, K., Gupta, G., et al. (2023). New Approach of Artificial Intelligence in Digital Forensic Investigation: A Literature Review / C. Iwendi, Z. Boulouard, N. Kryvinska (eds). *Proceedings of ICACTCE'23 — The International Conference on Advances in Communication Technology and Computer Engineering*. Springer. DOI: [10.1007/978-3-031-37164-6_30](https://doi.org/10.1007/978-3-031-37164-6_30).
- Wankhade, T. D., Ingale, S. W., Mohite, P. M., Bankar, N. J. (2022). Artificial Intelligence in Forensic Medicine and Toxicology: The Future of Forensic Medicine. *Cureus*. 14(8):e28376. DOI: [10.7759/cureus.28376](https://doi.org/10.7759/cureus.28376).

Шепітько, М., Латиш, К. (2024). Використання штучного інтелекту в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 24—36. DOI: [10.32353/khrife.3.2024.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.03).

Використання спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації

Влада Гусева ^{*а}, Сергій Стеценко ^{*б}

^{*} Д-ка юрид. наук, професорка, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>, e-mail: vaguseva2007@ukr.net

^{**} Аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2926-5455>, e-mail: sr_st@ukr.net

^а Методологія, концепція, написання й адміністрування оригінального рукопису, нагляд.

^б Формальний аналіз, написання оригінального рукопису, ресурси.

DOI: 10.3353/khrife.3.2024.04 УДК 343.98

Надійшло 29.07.2024 / Рецензовано 02.08.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /
Доступно онлайн 30.09.2024

Підвищення ефективності та якості розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, безумовно, пов'язано з використанням спеціальних знань і активним упровадженням у діяльність правоохоронних органів сучасних досягнень науки й техніки. Спеціаліст допомагає слідчому віднайти відповіді на надзвичайно важливі питання щодо отримання та залучення до провадження судових доказів, які мають значення для розслідування й зумовлюють напрями подальшої роботи слідчого. Мета статті — проаналізувати окремі напрями застосування спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. Для цього задіяно загальнонаукові (узагальнення, аналіз і синтез, системно-структурний) і спеціальні методи наукового пізнання. Зауважено, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» Кримінального кодексу України, різняться способом учинення,

особою злочинця, наслідками й іншими криміналістичними ознаками. Розглянуто окремі аспекти використання спеціальних знань під час проведення розслідування за ст. 206-2 цього Кодексу. Зазначено дефініції понять «спеціальні знання», «обізнана особа», «спеціаліст», «експерт». Досліджено форми, підстави та завдання застосування спеціальних знань. Окреслено орієнтовний перелік спеціалістів, у залученні яких може виникнути потреба під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень. З'ясовано, що головним об'єктом дослідження у кримінальних провадженнях за фактами протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації є документ.

Ключові слова: кримінальний процес; процесуальна діяльність; сторона обвинувачення; досудове розслідування; доказування; збирання доказів; суб'єкт господарювання; спеціаліст; судова експертиза; висновок експерта.

Постановка наукової проблеми

Кримінальні правопорушення, пов'язані з посяганнями на економічні та господарські відносини, мають свою специфіку досудового розслідування. Першорядно труднощі можуть виникнути на етапі отримання інформації про кримінальне правопорушення, потім — під час огляду місця події та призначення судових експертів. Із метою виконання поточних завдань і координування дій слідчого необхідно залучити осіб, які мають спеціальні знання у сфері криміналістики, а також з'ясувати перелік питань, вирішення яких зумовлено застосуванням спеціальних знань.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання застосування спеціальних знань під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень на дисертаційному рівні досліджували:

В. Бідняк, Г. Бідняк, В. Бондар, А. Вуйма, О. Гайдар, В. Гусева, П. Кравчук, І. Пиріг, Е. Сімакова-Єфремян, Р. Степанюк, Г. Спіцина, С. Тюленев, М. Щербаковський та ін.

Можливості та значення судових експертиз у кримінальному провадженні докладно описав М. Щербаковський у докторській дисертації «Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі» та інших наукових працях і сформулював наукове визначення судової експертології, компетентності та компетенцій експерта; критерії класифікації судових експертиз; запропонував низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення процедури залучення експерта до змагального кримінального провадження та підвищення достовірності висновку експерта¹.

Е. Сімакова-Єфремян у докторській дисертації «Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень» дослідила

1 Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 40 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2582> (дата звернення: 17.07.2024).

судові експертизи та їхні можливості, а також межі спеціальних технічних знань експерта. Щодо нашого дослідження маємо зауважити: вирішення питання про встановлення факту підробки певного документа не належить до компетенції судового експерта. У межах спеціальних знань експерти вирішують питання про з'ясування фактів і способів унесення змін у досліджуваний документ (підчистки, виправлення, дописки, переклеювання світлин, літер тощо) і відновлення їх первинного змісту. За висновком судового експерта про факти та способи внесення змін у документи (сукупно з іншими визначеними фактичними даними й обставинами справи) прокурор, слідчий або суддя встановлює факт службового підроблення документів².

О. Шевченко дослідив питання застосування спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування³.

Водночас варто наголосити, що дослідники не вивчали питання особливостей застосування спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. Деякі аспекти послуговування спеціальними знаннями необхідно розглянути докладніше, адже саме зазначені вище науковці заклали підґрунтя вивчення засад застосування спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації.

Мета статті

Проаналізувати окремі напрями застосування спеціальних знань під час роз-

слідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації з метою підвищення ефективності розслідування та протидії таким кримінальним правопорушенням.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям роботи є як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання, зокрема, узагальнення, аналізу й синтезу (для надання достовірних висновків у результаті опрацювання сукупності наукових та емпіричних джерел за обраною тематикою), системно-структурний (для розроблення системи спеціальних знань, якими послуговуються під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, і забезпечення комплексного характеру дослідження).

Викладення основного матеріалу дослідження

Застосування спеціальних знань у різних формах, а також залучення обізнаних осіб на етапі досудового розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації відіграє важливу роль, зокрема, зумовлює перебіг розслідування, належність доказів, причетність певних осіб до злочинної діяльності тощо.

На думку Н. Копчі, не можна уявити процес розслідування без використання досягнень таких базових наук, як філософія, психологія, логіка, медицина, хімія тощо. Окрім того, неможливо уявити

2 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 40 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13451> (дата звернення: 17.07.2024).

3 Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 317 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/408074d3-b699-4e20-818b-84417372dc45> (дата звернення: 17.07.2024).

сучасний процес розслідування та виявлення ознак учинення кримінального правопорушення без посередництва сучасними досягненнями науково-технічного прогресу шляхом застосування спеціальних знань. Саме тому термін «спеціальні знання» пов'язують із теорією кримінального судочинства, що посідає провідне місце поміж основних категорій криміналістики⁴.

В. Шепітько спеціальними знаннями вважає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, набутих під час професійної підготовки, наукової діяльності, практичної роботи, що відповідають сучасному рівню⁵.

Отже, спеціальними знаннями слід уважати такі знання на професійному рівні, у яких може виникнути потреба з метою розв'язання задач досудового розслідування й судового розгляду кримінального провадження.

Носіїв спеціальних знань у науковій літературі називають обізнаними особами, спеціалістами, експертами.

Згідно з визначенням Є. Демидової, обізнана особа — це особа, яка має спеціальні знання в певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, не зацікавлена в результатах вирішення справи (кримінального провадження) і залучена уповноваженою особою або органом відповідно до галузевого процесуального законодавства на різних етапах судочинства з метою надання

допомоги у з'ясуванні істини й вирішенні справи (кримінального провадження) шляхом застосування спеціальних знань⁶.

Традиційно обізнаною особою у кримінальному судочинстві вважають судового експерта, уповноваженого на проведення експертних досліджень. Судова експертиза є найбільш кваліфікованою формою застосування спеціальних знань під час досудового розслідування і, безумовно, найбільш розробленим у літературі з процесуальних і криміналістичних позицій видом діяльності обізнаних осіб.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» (далі — *профільний Закон*) «судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»⁷. Водночас згідно з ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її

4 Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса, 2023. 244 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/49281> (дата звернення: 17.07.2024).

5 Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11—18.

6 Ульянова Г. О., Аленін Ю. П., Тіщенко В. В. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : кол. моногр. / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. Одеса, 2018. 1148 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c8ceba8-d41f-4da5-9d73-764ee4a7f7c2/content> (дата звернення: 17.07.2024).

7 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 11.07.2024).

знань»⁸. До того ж відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок»⁹. Під час досудового розслідування спеціаліст також здійснює науково-технічний супровід слідчих (розшукових) дій. Типовим є залучення спеціаліста до надання безпосередньої технічної допомоги (зокрема, фотографування, складання схем, планів і креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо).

Судового експерта можна залучити до кримінального провадження на етапі як досудового розслідування, так і судового розгляду. Варто зауважити, що в чинному КПК відсутня така слідча дія, як призначення судової експертизи: її замінено на залучення експерта. Згідно з КПК юридичною підставою для залучення судового експерта на стадіях досудового розслідування і судового розгляду має бути постанова про призначення експертизи й ухвала про доручення проведення експертизи відповідно¹⁰. На жаль, через незрозумілі причини на практиці трапляються випадки залучення експертів з порушенням передбаченого законодавством порядку. Наприклад, за кримінальними прова-

дженнями з Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12017170140000497 від 06.08.2017 р. та № 12018250000000233 від 18.10.2018 р. з обвинувачення особи в учиненні кримінальних правопорушень, зокрема, за ст. 206-2 Кримінального кодексу України¹¹ (далі — КК) експертизи виконано на підставі договору, укладеного між адвокатом потерпілого й судовим експертом, отже, отримано не в порядку, обумовленому КПК. Такий доказ є недопустимим і його не можна використовувати для ухвалення процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд¹². На нашу думку, такі некомпетентні дії судового експерта (проведення експертизи з порушенням порядку її призначення) затягують строки досудового розслідування, судового розгляду кримінального провадження, а також перевантажують матеріали кримінального провадження недопустимими доказами, з якими необхідно працювати як слідчому, так і судді.

Є. Демидова слушно зазначає, що судовим експертом у кримінальному провадженні є обізнана особа, яку залучають до кримінального судочинства шляхом винесення відповідного рішення уповноваженої особи (органу) з метою проведення судової експертизи й надання висновку з досліджуваних питань відповідно до чинного законодавства. Обізнані особи в судочинстві

8 Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2020 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

9 Там само.

10 Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків, 2012. Т. 1. С. 620—621.

11 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (дата звернення: 10.07.2024).

12 Вирок Глобин. райсуду Полтав. обл. від 27.08.2021 р. за кримін. провадж. № 12017170140000497. Справа № 527/1096/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99207533> (дата звернення: 16.07.2024) ; Вирок Черкас. райсуду Черкас. обл. від 12.06.2024 р. за кримін. провадж. № 12018250000000233. Справа № 701/1339/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119701544> (дата звернення: 17.07.2024).

самостійно не виконують процесуальних функцій, вони не є також суб'єктами доказування. Проте застосування спеціальних знань під час розслідування кримінального провадження або під час судового розгляду сприяє з'ясуванню істини, забезпечує дотримання прав і свобод учасників процесу й виконання їхніх обов'язків. Такі особи шляхом виконання своїх професійних обов'язків допомагають іншим суб'єктам провадження (слідчому, прокуророві, судові та ін.) реалізувати їхні функції¹³.

Процесуальним законодавством України передбачено первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи¹⁴.

Серед науковців найбільш поширеною є позиція щодо виокремлення двох форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі: процесуальної та непроцесуальної¹⁵. Зокрема, І. Когутич припускає використання спеціальних знань у практиці розслідування як у процесуальних, так і в непроцесуальних формах. Автор виокремлює такі основні процесуальні форми використання спеціальних знань і технічних засобів: безпосереднє застосування їх криміналістом, слідчим, прокурором і судом під час виконання своїх процесуальних завдань (збирання, дослідження й оці-

нювання доказів); участь спеціалістів у провадженні слідчих (розшукових) дій; призначення та проведення судових експертиз. На думку науковця, форма реалізації спеціальних знань залежить насамперед від суб'єкта, виду діяльності й мети їх застосування. Непроцесуальними формами застосування спеціальних знань автор виправдано вважає консультаційну й довідкову діяльність осіб, які мають спеціальні знання (усну або у вигляді довідок); проведення ревізійних або аудиторських заходів; участь осіб, які мають спеціальні знання, в оперативно-розшукових заходах; попередні дослідження матеріальних об'єктів спеціалістами й експертами в усній або письмовій формі; результати перевірок за криміналістичними обліками (у вигляді довідок) тощо¹⁶.

До процесуальної форми взаємодії належить залучення спеціалістів, регламентоване кримінальним процесуальним законодавством (залучення до проведення слідчих (розшукових) дій, судових експертиз).

Своєю чергою до непроцесуальної належить надання консультацій, пояснень, проведення ревізій, аудитів тощо. Ми поділяємо думку О. Прокопенка, що визначення «непроцесуальні форми взаємодії» є доволі некоректним, тому

13 Демідова Є. Є. Судовий експерт у кримінальному судочинстві: сучасні виклики та нові завдання / Г. О. Ульянова, Ю. П. Аленін, В. В. Тіщенко та ін. Зазнач. твір. С. 346–368. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c8ceba8-d41f-4da5-9d73-764ee4a7f7c2/content> (дата звернення: 16.07.2024).

14 Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.07.2024).

15 Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков, 1999. 76 с. ; Кузьмичов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. Київ, 2001. 368 с.

16 Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2 (33). С. 112–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 (дата звернення: 16.07.2024).

що в межах виконання завдань розслідування немає місця для непроцесуальних форм взаємодії. Це пояснюється тим, що всі дії слідчий (його взаємодія з певним спеціалістом, застосування його знань і навичок) здійснює з метою, визначеною кримінальним процесуальним законодавством, і активно використовує з метою повного, всебічного, об'єктивного розслідування кримінальних правопорушень¹⁷. А. Вуйма слушно зауважує, що використання непроцесуальних форм спеціальних знань має на меті отримати інформацію, яку можна застосувати з метою розшуку та встановлення особи злочинця, місця його перебування, місця знаходження знарядь або засобів скоєння злочину, формування суб'єктивного та психологічного портретів особи злочинця тощо¹⁸. Отже, зважаючи на викладене вище, пропонуємо за формою використання розподілити спеціальні знання на процесуальні й організаційні.

В. Жердев виокремив такі завдання для спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених у сфері господарської діяльності:

- тактичні — підготовка й участь разом зі слідчим в огляді місця події, допиті, обшуку тощо;
- науково-технічні — надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання

схем, планів, креслень тощо; ч. 2 ст. 71 КПК¹⁹), виявлення та вилучення слідів, зокрема документації, отримання відповідних зразків для проведення експертизи;

- консультативні — надання порад, довідок, рекомендацій під час підготовки, організації, проведення слідчих (розшукових) дій²⁰.

Зазначені вище завдання, які мають на меті застосування спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном суб'єкта господарювання, мають дві форми взаємодії: процесуальну й непроцесуальну (організаційну).

Ми поділяємо думку про те, що така класифікація форм використання спеціальних знань є логічною, проте важлива їх практична реалізація в конкретному кримінальному провадженні. Отже, отримана на підставі будь-якої з форм взаємодії інформація має набути статусу доказу. У цьому контексті, як слушно зауважує А. Лазебний, наявність у слідчого необхідної інформації (наприклад, у галузі медицини, психіатрії, бухгалтерського обліку й інших спеціальних знань) корисна під час висування версій, пошуку доказів і їхнього оцінювання. Водночас інформація з непроцесуальних джерел, що містить відомості спеціального характеру, є приводом для

17 Прокопенко О. Ю. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. *Право і безпека*. 2023. Т. 91. № 4. С. 139—149. DOI: 10.32631/pb.2023.4.12 (дата звернення: 16.07.2024).

18 Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2023. С. 84. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/2cf9ecc6-e46c-4c86-b0a0-92ed30327b96> (дата звернення: 19.07.2024).

19 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

20 Жердев В. К. Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2024. С. 169—188. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7761c543-4bca-40eb-b1c2-3b3cf097dcc7/content> (дата звернення: 17.07.2024).

прийняття слідчим рішення про використання знань спеціалістів у формах, обумовлених законодавством²¹.

Підставами для залучення спеціаліста під час розслідування кримінальних проваджень можуть бути різні випадки, наприклад:

- відсутність у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії;
- недостатнє оперування слідчим прийомами й засобами швидкого та якісного виконання певної роботи, що потребує спеціальних знань і навичок;
- необхідність з етичних або тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалістові;
- одночасне застосування кількох засобів криміналістичної техніки;
- необхідність виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань і навичок²².

Застосування спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації передбачає необхідність усебічного розуміння змісту різних видів таких знань, передусім — у сфері господарської діяльності. Виникає по-

треба окреслити орієнтовний перелік спеціалістів, залучення яких може стати в пригоді. На підтвердження актуальності наведеного вважаємо слушною позицію, згідно з якою слідчий (залежно від категорії скоєного злочину, його особливостей, наслідків та інших чинників) зобов'язаний залучити до складу слідчо-оперативної групи спеціалістів відповідно до обсягу та складності майбутньої роботи²³.

Наведемо також думку Р. Степанюка, який, досліджуючи питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні щодо злочинів у бюджетній сфері, наголошує на необхідності залучення: спеціаліста для застосування технічних засобів фіксування перебігу й результатів слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; спеціаліста у відповідній галузі знань (бухгалтера, інженера-будівельника, економіста, фінансиста) для участі в допиті підозрюваного, а іноді — свідка й експерта; спеціаліста-бухгалтера, економіста, фінансиста або фахівця в галузі комп'ютерної техніки до обшуку або вилучення документів; спеціаліста в галузі інженерної справи будівництва до огляду місця проведення робіт, під час яких допущено розкрадання або інші зловживання; спеціаліста для відбирання будівельних матеріалів, обладнання, сировини, інших зразків для експертизи; спеціаліста-товарознавця для участі у слідчих (розшукових) діях, пов'язаних

- 21 Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2016. С. 97. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13402> (дата звернення: 17.07.2024).
- 22 Шевчишин А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. С. 424.
- 23 Гусева В. О., Безсонна Т. Ф. Деякі аспекти використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій в реаліях реформування правоохоронних органів України. *Юридична практика в країнах ЄС та в Україні на сучасному етапі* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Арад, Румунія; 25—26.01.2019). Арад, 2019. С. 500. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e1a31fc7-d513-4413-8bc4-78c6257905f8/content> (дата звернення: 20.07.2024).

із тимчасовим вилученням майна; спеціаліста в галузі криміналістичної техніки для участі в огляді технічних засобів, які містять зафіксовану інформацію щодо обставин учиненого кримінального правопорушення; спеціаліста в галузі почеркознавства, документознавства для участі в огляді документів — речових доказів тощо²⁴.

Отже, зважаючи на теоретичні напрацювання українських науковців і власний досвід, пропонуємо до орієнтовного переліку спеціалістів, у застосуванні знань яких може виникнути потреба під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, додати таких: інспектор-криміналіст (технік-криміналіст); спеціаліст-економіст, зокрема з бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності; фахівець з інформаційних і комп'ютерних технологій; спеціаліст-почеркознавець та ін.

З урахуванням зазначеного вище, вважаємо за необхідне розглянути найбільш поширений вид взаємодії зі спеціалістом, а саме — призначення судових експертиз.

Щодо визначення орієнтовного переліку типових судових експертиз, слід наголосити на позиції В. Гусєвої та В. Кікінчука, на думку яких, до найбільш типових експертиз, що їх необхідно призначати під час розслідування про-

типравного поглинання та захоплення підприємств, сільськогосподарських земель (рейдерства), належать:

- експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій;
- технічна експертиза документів, дослідження реквізитів документів, (основними завданнями технічної експертизи реквізитів документів є з'ясування фактів і способів унесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання світлих тощо) і виявлення їхнього первинного змісту);
- почеркознавча експертиза (об'єктами почеркознавчої експертизи є підпис і почерк у вигляді рукописних записів як літерних, так і цифрових);
- економічна експертиза (у межах економічної експертизи досліджують такі документи: бухгалтерського, податкового обліку і звітності; про економічну діяльність підприємств і організацій; фінансово-кредитних операцій);
- оціночно-земельна²⁵ експертиза, оціночно-будівельна експертиза, експертиза з питань землеустрою, земельно-технічна експертиза та ін.²⁶

24 Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія. Харків, 2012. С. 231—232. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=O_AtYUAAA&citation_for_view=O_AtYUAAA&u5HHmVD_u08C (дата звернення: 20.07.2024).

25 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах, що регулюють експертну діяльність, згаданих помилкових словоформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними.— Ред.

26 Кікінчук В. В., Гусєва В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) :

В. Жердев у дисертаційному дослідженні особливостей розслідування кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, виокремив такі види судових експертиз: економічну, бухгалтерську, фінансово-господарської діяльності та фінансово-кредитних операцій, почеркознавчу, технічну документів, комп'ютерно-технічну²⁷.

У разі коли інформацію, яку містить документ, виражено не тільки знаками, а й матеріальними ознаками (наприклад, документ має сліди змивання, підчищення тощо), документ водночас є речовим доказом. Виокремлюють такі види криміналістичного дослідження документів: криміналістичне дослідження почерку (почеркознавство); техніко-криміналістичне дослідження документів²⁸.

Ми проаналізували судові рішення за кримінальними справами, порушеними за ст. 206-2 КК²⁹, і дійшли висновку, що на практиці призначають такі судові експертизи:

- технічну документів³⁰;
- економічну³¹;
- психолого-почеркознавчу³²;
- почеркознавчу³³.

Варто також зауважити, що існують матеріали кримінальних проваджень, за якими не призначено жодної судової експертизи³⁴.

Звернімо увагу на практичні результати висновків судових експертиз. Ми проаналізували матеріали судових розглядів кримінальних проваджень з обвинувальним актом за ст. 206-2 КК, і дійшли висновку, що під час призначення та проведення судових експертиз слідчому й експертові (спеціалістові) доводиться працювати зі значною кількістю документів, поміж яких заяви, реєстраційні карти, статuti, різноманітні рішення власників, договори (купівлі-продажу, оренди), довіреності, протоколи загальних зборів учасників суб'єкта господарювання тощо.

Типовим результатом проведення судової почеркознавчої експертизи є відповідь експерта, чи належали підписи відповідній особі, а також

наук.-метод. рек. Харків, 2020. С. 46–48. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f246ac8-784f-46b3-a205-36f18bdc478e/content> (дата звернення: 17.07.2024).

27 Жердев В. К. Знач. твір. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7761c543-4bca-40eb-b1c2-3b3cf097dcc7/content> (дата звернення: 17.07.2024).

28 Кобилянський О. Л., Корнеева В. А. Криміналістичне дослідження документів. *Dictum factum*. 2022. № 1 (11). С. 42. URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/217> (дата звернення: 09.07.2024).

29 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (дата звернення: 10.07.2024).

30 Вирок Глобин. райсуду URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99207533> (дата звернення: 16.07.2024) ; Вирок Жовтн. райсуду м. Дніпро за кримін. провадж. № 42016000000002133. Справа № 208/6312/16к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106476665> (дата звернення: 17.07.2024).

31 Там само ; Вирок Черкас. райсуду URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119701544> (дата звернення: 17.07.2024).

32 Вирок Жовтн. райсуду URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106476665> (дата звернення: 17.07.2024).

33 Там само.

34 Вирок Золотоніс. міськрайсуду Черкас. обл. за кримін. провадж. № 12023250370000823 від 21.06.2023 р. Справа № 695/2259/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112215924> (дата звернення: 17.07.2024).

висновок про наявність або відсутність будь-яких діагностичних ознак, які свідчили б про виконання цих підписів у незвичних умовах (під впливом відволікаючих чинників природного або штучного характеру) у наданих для дослідження зразках. У результаті проведення судово-технічної експертизи документів суб'єкта господарювання зазвичай визначають послідовність виконання тексту документа, його підписання й нанесення відтиску печатки.

Судову психолого-почеркознавчу експертизу призначають для з'ясування психотравмувальних обставин, що вплинули на піддослідного, а також обставин, за яких укладено угоди, підписано реєстраційні документи підприємства, і їхнього особистісного значення для особи.

За результатами проведення судово-економічної експертизи визначають розмір статутного капіталу, його залишки, частки його учасників, розмір завдань збитків, баланс підприємства тощо.

Щодо інших форм взаємодії зі спеціалістом під час досудового розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, варто зауважити: під час негласних слідчих (розшукових) дій знання спеціаліста можна застосувати у формі надання консультацій, технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо), участі у проведенні негласної слідчої (розшукової) дії³⁵.

Проте найпоширенішою формою участі спеціаліста під час розслідування кримінального правопорушення за ст. 206-2 КК³⁶ є залучення його до про-

ведення слідчих (розшукових) дій. Участь спеціаліста важлива під час про-
ведення:

- огляду місця події, документів (експерт-криміналіст (технік) уживає заходів з метою виявлення та фіксування доказів учиненого кримінального правопорушення, а саме: проводить вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапис, складає плани та схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця або окремих речей, відбитки та зліпки, оглядає і вилучає речі й документи, які мають значення для кримінального провадження, робить заяви; спеціаліст-економіст допомагає слідчому у виборі необхідних для вилучення документів з метою уникнути значної кількості зайвих матеріалів; спеціаліст-бухгалтер допоможе розібратися зі звітними, бухгалтерськими документами і/або термінологією, шифрами тощо; спеціаліст із комп'ютерної техніки та інформаційних технологій сприятиме правильним ідентифікації й опису електронних засобів оброблення та зберігання інформації, вилучить цифрові носії та технічні засоби без утрати або пошкодження наявної інформації тощо);
- допиту (спеціаліст допоможе слідчому підготуватися до проведення допиту (сформулювати запитання, оформити наочні

35 Теплицький Б. Б., Шрамко О. М., Юсупов В. В. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів : метод. рек. Київ, 2019. С. 30. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/metod_rek/metod_04122019.pdf (дата звернення: 19.07.2024).

36 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (дата звернення: 10.07.2024).

матеріали для демонстрування); пояснить незрозумілу термінологію, особливості звітності, реєстраційні процедури, економічні питання; спеціаліста можна безпосередньо залучити до проведення допиту та з дозволу слідчого дати йому змогу ставити запитання);

- слідчого експерименту (спеціалісту можна доручити проведення вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапис, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень, відбитків та зліпків, які додають до протоколу, а також надання за потреби роз'яснень і консультацій іншим учасникам слідчої (розшукової) дії).

Усі відомості про спеціалістів, які беруть участь у проведенні слідчої дії, про її результати, а також інформацію про застосування технічних засобів фіксування, характеристики технічних засобів фіксування та носіїв інформації зазначають у протоколі конкретної слідчої дії.

Висновки

Підбиваючи підсумки викладеного, зауважимо, що використання спеціальних знань у різних формах має важливе значення для розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації.

Типовою та найскладнішою формою застосування спеціальних знань є призначення та проведення судових експертиз, що зумовлено вилученням для подальшого дослідження значної кількості документів суб'єкта господарювання, робота з якими потребує спеціальних знань. Під час аналізування емпіричного матеріалу ми з'ясували

види судових експертиз, характерні для досліджуваних нами кримінальних правопорушень, а саме: технічну документацію, економічну й почеркознавчу.

Спеціальні знання, які застосовують під час проведення слідчих (розшукових) дій і надання роз'яснень або консультацій, мають важливе практичне значення для розслідування кримінальних правопорушень.

Specific expertise use during investigation of misappropriation of enterprise, institution, organization property

Vlada Husieva, Serhii Stetsenko

Increasing effectiveness and quality of investigation of illegal seizure of property of enterprise, institution, organization is certainly connected with the use of special knowledge and the active implementation of modern scientific and technical achievements in the activities of law enforcement agencies. Specialist helps the investigator to find answers to extremely important questions regarding obtaining and involving in the proceedings judicial evidence, which are important for the investigation and determine the directions of the investigator's further work. The purpose of this article is to analyze individual areas of specific expertise application during investigation of illegal seizure of property of an enterprise, institution, or organization. For this, general scientific (generalization, analysis and synthesis, system-structural) and special methods of scientific knowledge are used. It is noted that the criminal offenses provided for in Art.206-2 «Illegal acquisition of property of an enterprise, institution, organization» of Criminal Code of Ukraine, differ in the method of execution, the identity of the criminal, consequences and other forensic specifics. Some aspects of the specific expertise use during the investigation under Art.206-2 of this Code. The definitions of terms «specific expertise», «expert witness», «specialist», «expert» are indicated. Forms of

application of specific expertise, grounds for their application, and tasks were studied. An approximate list of specialists whose involvement may be needed during the investigation of the investigated criminal offenses is outlined. It has been found that the main object of research in criminal proceedings on the facts of illegal appropriation of the property of an enterprise, institution, or organization is a document.

Keywords: criminal procedure; procedural activity; prosecution; pre-trial investigation; evidence; collection of evidence; business entity; specialist; forensic examination; forensic expert conclusion.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bandurka, O. M., Blazhivskiy, Ye. M., Burdol, Ye. P. ta in. (2012). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] : u 2 t. / za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky, A. V. Portnova. Kharkiv. T. 1 [in Ukrainian].
- Demidova, Ye. Ye. (2018). *Sudoviy ekspert u kryminalnomu sudochynstvi: suchasni vyklyky ta novi zavdannia* [Forensic expert in criminal proceedings: modern challenges and new tasks] / H. O. Ulianova, Yu. P. Alenin, V. V. Tishchenko ta in. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks 2012 roku: ideolohiia ta praktyka pravozastosuvannia* [Criminal Procedure Code of 2012: ideology and practice of law enforcement] : kol. monohr. / za zah. red. Yu. P. Alenina. Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c8ceba8-d41f-4da5-9d73-764ee4a7f7c2/content> [in Ukrainian].
- Husieva, V. O., Bezsonna, T. F. (2019). *Deiaki aspekty vykorystannia spetsialnykh znan pid chas provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii v realiakh reformuvannia pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy* [Some aspects of the use of special knowledge during investigative (search) actions in the realities of reforming law enforcement agencies of Ukraine]. *Yurydychna praktyka v krainakh YeS ta v Ukraini na suchasnomu etapi* : mat-ly mizhnar. nauk.-prakT. konf. (Arad, Rumuniia; 25–26.01.2019). Arad. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e1a31fc7-d513-4413-8bc4-78c6257905f8/content> [in Ukrainian].
- Kikinchuk, V. V., Husieva, V. O. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z protypravnym pohlynniam ta zakhoplenniam pidpriemstv, silskohospodarskykh zemel, porushenniam prav yikh zakonnykh vlasnykiv (reiderstvo)* [Peculiarities of investigation of criminal offenses related to the illegal acquisition and seizure of enterprises, agricultural land, violation of the rights of their rightful owners (raiding)] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f246ac8-784f-46b3-a205-36f18bdc478e/content> [in Ukrainian].
- Kobylianskyi, O. L., Kornieieva, V. A. (2022). *Kryminalistychne doslidzhennia dokumentiv* [Forensic examination of documents]. *Dictum factum*. № 1 (11). URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/217> [in Ukrainian].
- Kohutych, I. I. (2015). *Okremi pytannia sutnosti ta form vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni* [Separate issues of the nature and forms of use of

- special knowledge in criminal proceedings]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. T. 12. № 2 (33). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 [in Ukrainian].
- Kopcha, N. V. (2023). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia sluzhbovoho pidroblennia: teoriia ta praktyka* [Use of special knowledge in the investigation of official forgery: theory and practice] : monohrafiia. Odesa. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/49281> [in Ukrainian].
- Kuzmichov, V. S., Prokopenko, H. I. (2001). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Lazebnyi, A. M. (2016). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen proty hromadskoho poriadku* [Specific expertise use in the investigation of criminal offenses against public order] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Irpin. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13402> [in Ukrainian].
- Prokopenko, O. Yu. (2023). Osoblyvosti vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni zakhoplennia predstavnyka vlady abo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu yak zaruchnyka [Specifics of specific expertise use in investigation of the seizure of government official or law enforcement officer as a hostage]. *Pravo i bezpeka*. T. 91. № 4. DOI: [10.32631/pb.2023.4.12](https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.12) [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi* [Theoretical, methodological and praxeological principles of forensic examinations in criminal proceedings] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2582> [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2014). Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini [Problems of specific expertise use through the prism of modern criminal proceedings in Ukraine]. *Sudova ekspertyza*. № 1 [in Ukrainian].
- Sherbakovskij, M. G., Kravchenko, A. A. (1999). *Primenenie specialnykh znaniy pri raskrytii i rassledovanii prestuplenij* [Application of special knowledge in the disclosure and investigation of crimes]. Harkov [in Russian].
- Shevchenko, O. V. (2017). *Vykorystannia spetsialnykh tovaroznavchykh znan pid chas dosudovoho rozsliduvannia* [The use of special commodity knowledge during the pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://elar.naiau.kiev.ua/items/408074d3-b699-4e20-818b-84417372dc45> [in Ukrainian].
- Shevchyshen, A. V. (2019). *Dokazuvannia storonoiu obvynuvachennia u dosudovomu rozsliduvanni koruptsiinykh zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, pov'iazanoi z nadanniam publicznykh posluh* [Proof by the prosecution in the pre-trial investigation of corruption crimes in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical, legal and methodological principles of complex forensic research] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13451> [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L. (2012). *Kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhetnii sferi Ukrainy* [Forensic support for the investigation of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=O__AtYUAAAAJ&citation_for_view=O__AtYUAAAAJ:u5HHmVD_uO8C [in Ukrainian].
- Teplotytskiy, B. B., Shramko, O. M., Yusupov, V. V. (2019). *Uchast spetsialista u provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh zlochyniv* [Participation of a specialist in conducting investigative (search) actions during the investigation of corruption crimes] : metod. rek. Kyiv. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/zakon_ukr/metod_rek/metod_04122019.pdf [in Ukrainian].

- Ulianova, H. O., Alenin, Yu. P., Tishchenko, V. V. ta in. (2018). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks 2012 roku: ideolohiia ta praktyka pravozaastosuvannia* [Criminal Procedure Code of 2012: ideology and practice of law enforcement] : kol. monohr. / za zah. red. Yu. P. Alenina. Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c8ceba8-d41f-4da5-9d73-764ee4a7f7c2/content> [in Ukrainian].
- Vuima, A. H. (2023). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia vbyvstv* [The use of special knowledge in the investigation of murders] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/2cf9ecc6-e46c-4c86-b0a0-92ed30327b96> [in Ukrainian].
- Zherdiev, V. K. (2024). *Kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh u sferi hospodarskoi diialnosti z vykorystanniam pidroblenykh dokumentiv* [Criminalistic characteristics and peculiarities of the investigation of criminal offenses committed in the field of economic activity with the use of forged documents] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7761c543-4bca-40eb-b1c2-3b3cf097dcc7/content> [in Ukrainian].
- Гусєва, В., Стеценко, С. (2024). Використання спеціальних знань під час розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 37—51. DOI: 10.3353/khrife.3.2024.04.

Потерпілий від рейдерства: криміналістично значущі характеристики й особливості участі у процесуальних діях

Сергій Тюленев *

* Канд. екон. наук, ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>, e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net

DOI: [10.32353/khrife.3.2024.05](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.05) УДК [343.98:343.74](477)

Надійшло 16.08.2024 / Рецензовано 19.08.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /
Доступно онлайн 30.09.2024

Правозастосовна діяльність щодо протидії рейдерству потребує належного наукового забезпечення, зокрема науково обґрунтованих рекомендацій практичної спрямованості, сформульованих з урахуванням проблем слідчої та судової практики. Обов'язковою умовою їх розроблення є ґрунтовне вивчення особи потерпілого, адже інколи саме він пов'язаний відповідними кореляційними зв'язками з іншими складовими механізму кримінально протиправної діяльності. Мета цієї наукової розвідки — з'ясувати ознаки, притаманні особам, потерпілим від кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним поглинанням і захопленням активів суб'єктів господарювання, підприємств, установ, організацій, корпоративних прав на них, визначити тактичні особливості проведення процесуальних дій за участю потерпілих. Реалізація окресленої мети зумовила застосування низки загальнонаукових і спеціальних методів. З огляду на потреби та типові проблемні питання слідчої практики: 1) схарактеризовано особу потерпілого від кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, зазначено їхню віктимність; 2) виокремлено типові форми участі потерпілих і їхніх представників у кримінальних провадженнях означеної категорії; 3) з'ясовано ті слідчі (розшукові) дії, у яких найчастіше беруть участь по-

терпілі; 4) окреслено алгоритм діяльності сторони обвинувачення, який доцільно реалізовувати в тих слідчих ситуаціях, коли потерпілий або його представник повідомив, що він має речі й документи, які стосуються обставин учиненого кримінального правопорушення, а тому їх доцільно долучити до матеріалів справи. Зазначено також перспективи подальших досліджень у межах розглядуваної проблематики.

Ключові слова: досудове розслідування; кримінальне правопорушення; рейдерство; суб'єкт господарювання; керівник; власник земельної ділянки; потерпілий; допит; огляд; тимчасовий доступ до документів; залучення експерта для проведення судової експертизи.

Постановка наукової проблеми

Пріоритетність охорони прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина проголошено й закріплено цілою низкою міжнародних і національних законодавчих актів. Основними з них є Загальна декларація прав людини (гарантує кожному право приватної власності й ефективне поновлення порушених прав шляхом реалізації юрисдикційних форм захисту, вільний розвиток в економічній сфері тощо)¹, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (з-поміж іншого проголошує право вільного користування економічними правами, забезпечення економічного розвитку)² та Європейська конвенція з прав людини (передбачає

можливість звернення за ефективним засобом правового захисту до національних органів, навіть якщо таке порушення вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження)³.

На конституційному рівні задля реалізації такої правової засади, як захист та охорона кожного учасника суспільних відносин, закріплено обов'язок держави щодо «утвердження і забезпечення прав і свобод людини»⁴. З огляду на це захист особи від кримінальних правопорушень, тобто тих протиправних посягань, що відзначаються найвищим рівнем суспільної небезпеки, визначено в законодавстві як одне зі стратегічних завдань кримінального провадження⁵.

Станом на сьогодні в Україні функціонує цілий сектор безпеки й оборони —

1 Загальна декларація прав людини : прийм. і проголош. резол. 217 А (III) Генасамбл. ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 13.08.2024).

2 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ратифік. Указ. Презид. ВР УРСР від 19.10.1973 р. № 2148-VII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 13.08.2024).

3 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 р. ; ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР ; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.08.2024).

4 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

5 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

правоохоронні органи, які реалізують завдання формування безпекового середовища в державі, гарантування захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів людини, держави та суспільства загалом, збереження суверенітету й територіальної цілісності держави, створення належних умов для швидшого відновлення порушених прав і свобод⁶.

Вагому роль у забезпеченні гармонійного розвитку правової та соціальної держави відіграє економічний сектор, діяльність якого спрямована не тільки на задоволення потреб населення, а й є важливою складовою функціонування держави загалом. З огляду на це держава гарантує захист прав усіх суб'єктів господарювання, приватних осіб, які займаються підприємництвом, а також декларує соціальну спрямованість економіки (ст. 13 Конституції України), захист конкуренції у підприємницькій діяльності (ст. 42 Конституції України) тощо⁷. Для захисту суспільних відносин у сфері господарської діяльності, посягання на які завдає матеріальної шкоди у значних розмірах або має інші суспільно небезпечні наслідки (зокрема, для держави), законодавець передбачив кримінальну відповідальність за вчинення численної групи кримінальних проступків і злочинів.

У формуванні безпекового середовища, гарантуванні захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів людини й суспільства загалом, збереженні суверенітету та територіальної цілісності держави, створенні належних умов для швидшого відновлення

порушених прав і свобод вагому роль відіграють правоохоронні органи. На них же покладено забезпечення національної безпеки, одним із обов'язкових компонентів якої є економічна безпека. Вагомі негативні наслідки для забезпечення економічної безпеки держави, реалізації конституційних прав особи щодо здійснення господарської діяльності, підприємництва, захисту приватної власності, розвитку ринкових відносин і підтримання чесної конкуренції спричиняє протиправна діяльність осіб, пов'язана із незаконним поглинанням суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм, посяганням на їхні активи, комерційну й банківську таємницю тощо, тобто рейдерство.

Правозастосовна діяльність щодо протидії рейдерству потребує належного наукового забезпечення, зокрема науково обґрунтованих рекомендацій практичної спрямованості, сформульованих з урахуванням проблем слідчої та судової практики. Обов'язковою умовою їх розроблення є ґрунтовне вивчення особи потерпілого, адже інколи саме ця складова криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень є тим відправним елементом, що пов'язаний відповідними кореляційними зв'язками з іншими складовими механізму кримінально протиправної діяльності.

Учені вже тривалий час акцентують увагу на різних аспектах здійснення правозастосовної діяльності, пов'язаної з притягненням особи до кримінальної відповідальності. Надзвичайно актуальною є протидія кримінальним правопо-

6 Россоха С. В. Правоохоронні органи держави в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 17 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9cd2ff8e-6b43-4602-8428-4d0017fb144f/content> (дата звернення: 15.08.2024).

7 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

рушенням, пов'язаним із протиправним посяганням на будь-які активи суб'єктів господарювання, тобто реалізацією дій рейдерської спрямованості. Нашу увагу привертають питання дослідження особи потерпілого від цих кримінальних правопорушень, визначення того, чи характеризуються вони певними ознаками віктимності, а також особливості їх участі у кримінальних провадженнях, зокрема тактики проведення за участю потерпілих від рейдерства слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій тощо.

Мета статті

З'ясувати ознаки, притаманні особам, потерпілим від кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним поглинанням і захопленням активів суб'єктів господарювання, підприємств, установ, організацій, корпоративних прав на них, визначити тактичні особливості проведення процесуальних дій за участю потерпілих.

Методи дослідження

Реалізація окресленої мети зумовила потребу застосувати низку загальнонаукових і спеціальних методів пізнання.

Методи аналізу, синтезу, системного аналізу, а також системно-структурний стали в пригоді під час аналізу системи правових положень міжнародно-правових і національних законодавчих актів, які є правовим підґрунтям для протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із рейдерством. Проведені наукові пошуки дали змогу визначити правові засади захисту прав суб'єктів господарювання, а також окремі аспекти участі потерпілих у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Методи системного аналізу та системно-структурний стали основними під час узагальнення теоретичного доробку в межах обраного предмета дослідження та щодо суміжних питань. Одночасно зі статистичними методами їх застосовано для опрацювання матеріалів слідчої та судової практики, що сприяло визначенню типових форм участі потерпілих у кримінальних провадженнях, процесуальних дій, які проводять за їх участю, типових ознак потерпілих тощо.

Метод аналізу кількісних показників застосовано для опрацювання слідчої та судової практики (зокрема, вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень).

Метод прогнозування сприяв формуванню рекомендацій щодо участі потерпілих у процесуальних діях, проведених на етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Особа потерпілого вже тривалий час є об'єктом криміналістичного пізнання, а отже, предметом криміналістичних досліджень. У спеціальній літературі їй приділяють увагу здебільшого щодо дослідження елемента криміналістичної характеристики певного виду або групи злочинів. У цьому контексті відомі напрацювання В. Бахіна, А. Волобуєва, В. Гусевої, В. Журавля, В. Коновалової, О. Пчеліної, М. Салтевського, В. Тіщенко, В. Топчія, С. Чернявського, Ю. Чорноус, В. Шиканова, Н. Шинкевич, В. Шевчука, В. Шепітька та багатьох інших.

Вагомий внесок у розвиток системи кримінально-правових, кримінологічних і криміналістично значущих ознак

потерпілого здійснили Ю. Бауліна та В. Борисов⁸.

Останнім часом криміналістика почала тяжіти до пізнання особи потерпілого у віктимологічному аспекті. Вагомий внесок у розроблення цієї теми зробила О. Резнікова. Авторка ґрунтовно підійшла до розроблення наукових засад віктимологічного пізнання особи й використання його результатів у криміналістиці: вона сформувала науково-практичні криміналістичні рекомендації щодо розроблення та визначення тактики проведення слідчих (розшукових) і судових дій⁹. Порушену О. Резніковою проблематику також активно досліджували В. Давиденко¹⁰, В. Малярова¹¹, І. Ткаченко¹² та деякі інші

вчені. Хоча віктимологія і запропонувала певну термінологічну альтернативу, послуговуючись паралельно з поняттями «потерпілий» і «особа потерпілого» ще й поняттям «жертва злочину»¹³, для наук кримінально-правового циклу, зокрема криміналістики, це остаточно не задовольнило потреби у виокремленні криміналістично значущих ознак особи потерпілого від рейдерства.

Щодо характеристики особи постраждалого від рейдерства, то окремі її аспекти науковці вже піддавали аналізу у своїх напрацюваннях. Вагомий внесок у розвиток системи криміналістично значущих ознак особи потерпілого від рейдерства здійснили В. Березняк¹⁴, В. Кікінчук і В. Гусева¹⁵, С. Стеценко¹⁶,

- 8 Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків, 2008. 364 с.
- 9 Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 26 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Reznikova_O_I_2015.pdf (дата звернення: 15.08.2024).
- 10 Давиденко В. Л. Міждисциплінарний характер учення про жертву злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 5. Т. 3. С. 124—126. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb85941b-82b2-4920-b77a-0b6b74c57a8a/content> (дата звернення: 15.08.2024).
- 11 Малярова В. О. Віктимологічний напрям криміналістичного аналізу особи потерпілого від втягнення в заняття проституцією. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 3. Ч. 2. Т. 2. С. 220—222. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a83ea728-566f-4d70-987c-16371680baa4/content> (дата звернення: 15.08.2024).
- 12 Ткаченко І. М. Співвідношення потерпілої особи і жертви кримінального правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 234—241. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.78.2.37 (дата звернення: 15.08.2024).
- 13 Потерпілий від злочину С. 205.
- 14 Березняк В. С. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням землі та об'єктів корпоративної власності. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 128—134. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-111-9.15 (дата звернення: 15.08.2024).
- 15 Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9813> (дата звернення: 15.08.2024).
- 16 Стеценко С. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 288—296. DOI: 10.32631/vca.2024.1.23 (дата звернення: 15.08.2024).

О. Дудоров зі співавторами¹⁷, М. Цуцкі-рідзе зі співавторами¹⁸, Н. Татарин і Є. Пряхін¹⁹ та деякі інші науковці. Водночас предмет дослідження названих учених був дещо ширшим, і до дослідження особи потерпілого ці автори підійшли опосередковано, адже мали на меті розв'язати більш стратегічні проблеми. Оскільки нашою метою також є розроблення криміналістичних рекомендацій про проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні за участю потерпілих, вважаємо, що дослідження криміналістично значущих ознак особи потерпілого від рейдерства є надзвичайно актуальним.

Викладення основного матеріалу дослідження

Наукова категорія «особа потерпілого» уже тривалий час є предметом міждисциплінарних досліджень. Криміналістичні знання про потерпілих охоплюють певні відомості про їхні криміналістично значущі ознаки, типові форми поведінки, зв'язки та взаємодію з іншими учасниками кримінальних процесуальних відносин, сприяють розвиткові й удосконаленню технічних засобів, тактичних

прийомів і методичних рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду²⁰. З огляду на це вважаємо за потрібне зупинитися на аналізі тих криміналістично значущих ознак постраждалих від рейдерства, що потребують їх неодмінного врахування під час розроблення обов'язкових елементів криміналістичних методик, однак таке завдання необхідно виконувати з урахуванням положень кримінального та кримінального процесуального законодавства.

За загальним правилом, потерпілим у кримінальному провадженні є «фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди»²¹. Окрім цього, «потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження

-
- 17 Дудоров О. О., Каменський Д. В., Титаренко С. С. Кримінально-правова оцінка зловживань державних реєстраторів у контексті протидії рейдерству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 26. №1 (118). С. 118–130. DOI: 10.33270/01211181.118 (дата звернення: 15.08.2024).
- 18 Цуцкірідзе М. С., Дударець Р. М., Довгунь С. З. та ін. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Дніпро, 2021. 72 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/9451> (дата звернення: 15.08.2024).
- 19 Татарин Н. М., Пряхін Є. В. Методика розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва : монографія. Львів, 2019. 192 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2545i> (дата звернення: 15.08.2024).
- 20 Давиденко В. Л. Зазнач. твір. С. 125. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb85941b-82b2-4920-b77a-0b6b74c57a8a/content> (дата звернення: 15.08.2024).
- 21 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого»²².

Потерпілий може брати участь у кримінальному провадженні самостійно або опосередковано. Представляти фізичну особу, яка є потерпілою від кримінального правопорушення, уповноважений винятково суб'єкт, який відповідає вимогам, що висуваються у кримінальному провадженні до захисника. Якщо потерпілою є юридична особа, то представляти її інтереси може її керівник на підставі відповідних установчих документів або інший працівник юридичної особи на підставі довіреності чи уповноважена законом або установчими документами інша особа чи суб'єкт, який має право бути захисником²³.

Зважаючи на специфіку кримінальної процесуальної діяльності, спрямованої на пізнання події кримінального правопорушення, потреби з'ясування комплексу обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню та мають вагомое тактичне значення, уважаємо, що керівникові організації і/або установчим зборам суб'єкта господарювання варто обирати своїм представником (представником юридичної особи) того, хто є найбільш інформованим про діяльність суб'єкта господарювання, обізнаним щодо специфіки ведення бухгалтерської та іншої звітності на підприємстві, документообігу тощо. Це підвищить результативність слідчих (розшукових) дій, які проводитимуть під час розслідування, і загалом забез-

печить оперативність виконання тактичних завдань розслідування.

Щодо протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, яке є типовим під час реалізації умислу, пов'язаного з рейдерством, то тут слід зважати на таке: об'єктивний бік цього складу кримінального правопорушення передбачає, що винний реалізує активну поведінку (дію), яка полягає у вилученні майна підприємства, установи, організації з володіння, розпорядження, користування власника або особи, якій воно ввірене на законній підставі, на користь винного або інших осіб, а це спричиняє суспільно небезпечні наслідки, що полягають у зменшенні майна власника та збагаченні за його рахунок винного²⁴. З огляду на це потерпілим визнають власника майна, якому завдано матеріальну шкоду.

Варто зауважити, що не для всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, типовою є участь потерпілих. Деякі склади кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, до вчинення яких удаються рейдери, мають формальний склад, отже, не передбачають обов'язкового настання суспільно небезпечних наслідків. Так, нетиповою є участь потерпілого в категоріях справ, пов'язаних із підробленням документів, що подаються для державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців.

Поряд із нетиповою участю потерпілого, для деяких категорій криміналь-

22 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

23 Там само.

24 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024) ; Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2019. 216 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/d2/dissertations/4/1.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).

них правопорушень досліджуваної групи характерна інша особливість. Так, згідно з положеннями п. 1 ч. 1 ст. 477 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) досудове розслідування у кримінальних правопорушеннях, передбачених окремими статтями Кримінального кодексу України (далі — *КК України*), зокрема, ч. 1 ст. 206 (протидія законній господарській діяльності без обтяжуючих обставин), ст. 219 (доведення до банкрутства — у контексті вчинення дій, якими завдано шкоду кредиторам), ст. 229 (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару), ст. 231 (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, які становлять комерційну або банківську таємницю), ст. 232 (розголошення комерційної або банківської таємниці), ст. 232-1 (незаконне використання інсайдерської інформації — винятково щодо дій, якими заподіяно шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб), ст. 232-2 (приховування інформації про діяльність емітента), розпочинають винятково на підставі заяви потерпілого, а кримінальне провадження здійснюють у формі приватного обвинувачення²⁵. Тож у юридичній літературі слушно зазначено, що в разі заподіяння шкоди винятково інтересам юридичної особи, незалежно від організаційно-правової форми, кримінальне провадження відкривають за заявою

керівника або іншого уповноваженого представника цієї юридичної особи. У цих категоріях справ, за певними винятками, допускається укладання угоди про примирення між потерпілим і стороною захисту, яку після її укладання суд затверджує вироком²⁶.

У тих кримінальних провадженнях, де об'єктом рейдерства стала земельна ділянка, потерпілими визнають законних володільців цієї ділянки або землекористувачів, якими можуть бути фізичні та юридичні особи, певна територіальна громада або держава, особливо коли це стосується земель запасу. До законних володільців земельних ділянок, як зауважено в науковій літературі, належать: 1) особи, які мають право постійного користування земельною ділянкою; 2) орендарі земельних ділянок; 3) особи, які використовують чужі земельні ділянки для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); 4) концесіонери²⁷.

Отже, фактичними підставами залучення до кримінального провадження як потерпілого є заподіяння фізичної, майнової і/або моральної шкоди особі, у контексті юридичної особи — винятково майнової. Якщо має місце представництво потерпілого (а в контексті юридичної особи представництво відбувається в усіх без винятку ситуаціях), то виникає потреба перевірити наявні для цього юридичні підстави, засвідчені відповідними документами, що зумовлюють статус особи. Слід також зауважити, що кримінальні правопорушення,

25 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.08.2024) ; Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

26 Ришелюк А. М. Коментар до ст. 219 КК України / Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ, 2018. С. 735—736.

27 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., перероб. та допов. Київ, 2010. С. 535.

пов'язані з рейдерством, можуть завдати шкоди й державі. Представником потерпілого у таких кримінальних правопорушеннях найчастіше стає або керівник державного підприємства, або інший його працівник, який у 86 % проаналізованих нами кримінальних проваджень мав юридичну освіту й обіймав посаду юриста або юрисконсульта.

Для кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, принциповим питанням у деяких категоріях справ є заподіяння потерпілій особі матеріальної (майнової) шкоди, а коли її завдано у значних розмірах або спричинено інші тяжкі наслідки, то це впливає ще й на правову кваліфікацію вчиненого діяння, адже обтяжує кримінальну відповідальність. Таку кваліфікаційну обставину передбачено складом кримінальних правопорушень, визначених у ст. 206, 206-2, 219 і 233 КК України²⁸.

Маємо зауважити, що під час дослідження особи потерпілого у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із рейдерством, нерідко зауважують про те, що їм притаманна віктимна поведінка²⁹. Уважаємо це однією з найголовніших характеристик потерпілих для цієї категорії справ. Ми погоджуємося з такими доводами, адже слідчий і судовій практиці відомі випадки, коли потерпілий через психологічний тиск «добровільно» передавав право власності на свої активи рейдерам. Як приклад можна навести справу, розглянуту Жовтневим районним судом м. Дніпро-

петровська, за обвинуваченням групи осіб у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 206-2 КК України: протиправне заволодіння за попередньою змовою цих осіб майном підприємства ТОВ «Інтерлізінвест», зокрема часткою його засновника ТОВ «Інтерлізінвест Юкрейн Б. В.», шляхом учинення правочинів із використанням підроблених документів підприємств, що завдало збитків на загальну суму 920 908 900 гривень. Окрім того, одному з учасників цієї групи пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 189 КК України, за вимагання, погрозу в обмеженні прав і свобод потерпілого, передаванні корпоративних прав на ПП «Пектораль», ТОВ «Пектораль Агро» і ТОВ «Крила Таврії»³⁰.

Погоджуємося також із позицією О. Сукманової, яка виокремлює непоодинокі «латентні рейдерські захоплення», коли потерпілі (через брак сил і ресурсів для боротьби та протидії протиправному захопленню) погоджуються на ухвалення з рейдерами компромісного рішення³¹. На підставі узагальнення теоретичних положень, а також матеріалів судової практики, можемо констатувати, що модель поведінки особи злочинця, який скористався віктимними характеристиками власника підприємства, установи, організації, найчастіше полягає в реалізації двох ліній поведінки: 1) підштовхуванні особи до ролі постраждалого, зокрема шляхом залякування; 2) використанні довіри

28 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

29 Павлова Н. В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного із відчуженням приватного житла : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. С. 67.

30 Вирок Жовтнев. райсуду м. Дніпропетр. від 28.09.2022 р. за провадж. № 1кп/201/145/2022. Справа № 208/6312/16-к / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106476665> (дата звернення: 01.08.2024) ; Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

31 Сукманова О. Кінець епохи рейдерства, який не відбувся / Sayenko. Kharenko. 03.12.2020. URL: <https://sk.ua/uk/publications-uk/reiderstvo/> (дата звернення: 01.08.2024).

особи на свою користь (зловживання довірою), зокрема шляхом укладання правочинів через посередників, доручення їм права розпоряджатися своїм майном та укласти угоди щодо об'єктів нерухомості тощо³².

Варто також звернути увагу на те, що за КПК України потерпілим у кримінальному провадженні можуть визнати особу, що є близьким родичем або членом сім'ї особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну, майнову шкоду³³. Такі факти, як зауважують у юридичній літературі, мають місце в разі, коли: 1) через скоєння кримінального правопорушення настала смерть потерпілого; 2) особа перебуває у стані, який унеможливає подання нею відповідної заяви³⁴. Загалом ми погоджуємося із такою позицією, але з огляду на специфіку досліджуваних нами кримінальних правопорушень, довготривалий період їх досудового розслідування та багаторічну судову тяганину, мають місце ситуації, коли настає природна смерть потерпілого, не пов'язана з подією рейдерства. У таких ситуаціях у кримінальному провадженні надалі беруть участь близькі родичі або члени сім'ї власника підприємства, установи, організації, щодо яких учинено рейдерське захоплення або щодо активів якого вчинено інші дії рейдерського спрямування.

Важливо розглянути ще й питання участі потерпілого або представника потерпілого у процесуальних діях, які проводять на стадії досудового розслідування. Типовою є участь потерпілих у допитах: згідно із проведеним нами аналізом матеріалів слідчої та судової практики, можемо констатувати, що його проводили у 100 % досліджуваних нами кримінальних проваджень. Погоджуємося, що хоча допит є найпоширенішим способом збирання доказів у кримінальному провадженні, він одночасно є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій, адже потребує від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання людей і їхньої психології, майстерного оперування тактико-криміналістичними прийомами³⁵. У контексті досліджуваних нами кримінальних правопорушень слід зауважити, що подекуди наявність у слідчого, детектива економічної освіти стає принциповою в питаннях оперативного й ефективного розв'язання завдань кримінального провадження. В іншому разі представники сторони обвинувачення доволі часто вимушені звертатися за консультаціями до обізнаних осіб, які є спеціалістами у відповідних галузях наукового знання (економіки підприємства, господарської діяльності тощо).

Загальний предмет допиту потерпілого стосується таких обставин:

32 Березняк В. С. Зазнач. твір. С. 128. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-111-9.15 (дата звернення: 15.08.2024).

33 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

34 Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків, 2015. 240 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6517337-299a-499c-9aa4-1e97f947e72f/content> (дата звернення: 15.08.2024).

35 Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. С. 257. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10570> (дата звернення: 03.08.2024).

специфіки створення та діяльності суб'єкта господарювання; відомостей про всіх засновників і керівників, а також головного бухгалтера, юристів, керівників служби безпеки, інших матеріально відповідальних осіб і навіть звичайних працівників; відомостей про всі активи суб'єкта господарювання; наявності особистих конфліктних або неприязних відносин керівників суб'єкта господарювання з іншими особами; наявності конкурентів; виду й розміру завданої шкоди; виявлених потерпілою стороною слідів кримінальної протиправної діяльності. Маємо також згадати про «галузевий предмет допиту», зумовлений специфікою та характерними ознаками конкретного кримінального правопорушення.

Окрім предмета, обираючи тактику допиту, важливо керуватися й іншими важливими обставинами. Так, показання потерпілого є його правом для захисту своїх законних інтересів і вони завжди мають значення для розслідування кримінального правопорушення, інакше є підстави припустити, що порушено вимоги закону щодо повноти, усебічності й об'єктивності дослідження. І наостанок: показання потерпілого характеризуються особливою процесуальною природою, адже цьому учасникові кримінального провадження завдано шкоду, отже, його показання можуть бути і джерелом доказу, і засобом захисту своїх інтересів³⁶.

Потерпілі у справах досліджуваної нами категорії часто стають учасниками оглядів, найчастіше тих, які проводять в офісних або виробничих приміщеннях суб'єкта господарювання.

Об'єктами оглядів також часто є земельні ділянки й документи.

Щодо документів слід зауважити, що їх, а також їхні копії, у багатьох випадках добровільно надає під час досудового розслідування стороні обвинувачення сам потерпілий або його представник. Проте інколи сторона захисту заперечує можливість визнання їх як доказу, посилаючись на порушення процесуального порядку їх отримання. З огляду на це вважаємо за потрібне звернутися до судової практики. Велика палата Верховного Суду зауважила, що документи можуть набути статусу процесуального джерела доказів за умови, що сторона обвинувачення, посилаючись на такі матеріали, дотримала вимог, передбачених КПК України щодо допустимості доказів. Окрім цього, згідно із рішенням Конституційного Суду України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011, у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України, фактичні дані, що засвідчують скоєння злочину або підготовку до нього, можуть бути здобуті за результатами оперативно-розшукової діяльності уповноважених на це законом осіб, випадково зафіксовані особами, які здійснювали власні (приватні) фото-, кіно-, відео-, звукозаписи, або відеокамерами спостереження, розташованими як у приміщеннях, так і зовні³⁷. Керуючись таким підходом, можемо визначити алгоритм дій представників сторони обвинувачення в тих ситуаціях, коли потерпілий або його представник надають документи або інші речі. Уважа-

36 Федорчук М. А. Особливості проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерським захопленням. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 86. С. 229—234. DOI: [10.32837/apdp.v0i86.2449](https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2449) (дата звернення: 13.08.2024).

37 У справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : рішення Конституц. Суду України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011. Справа № 1-31/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text> (дата звернення: 13.08.2024).

емо, цей алгоритм має містити такі послідовні дії:

- 1) отримавши від потерпілого або представника потерпілого інформацію про речі й документи, які можуть становити слідчий інтерес, сторона обвинувачення має з'ясувати їх місцезнаходження, а також осіб, яким вони належать на праві приватної власності або перебувають у їхньому розпорядженні;
- 2) сторона обвинувачення має роз'яснити потерпілому та його представникові, що в разі наявності матеріалів, їх копій, які мають значення для доведення наявності обставин, що підлягають доказуванню, вони мають право звернутися із відповідним клопотанням про долучення їх до матеріалів кримінального провадження у порядку ст. 220 КПК України³⁸, а потім долучити їх до матеріалів відповідним процесуальним рішенням у вигляді постанови;
- 3) якщо з'ясується, що матеріали, які мають значення для кримінального провадження, наявні в розпорядженні потерпілого (його представника) під час допиту, слід обов'язково в тексті протоколу зазначити ідентифікаційні характеристики цих документів і речей, а надалі провести їхній огляд і долучити до матеріалів кримінального провадження як доказ, оформивши це відповідною постановою.

Висновки

Під час розслідування більшості кримінальних правопорушень, пов'язаних

із рейдерством, потерпілий стає відправною точкою у з'ясуванні обставин, які мають значення для розв'язання завдань кримінального провадження. Саме він звертається із заявою про вчинення кримінального правопорушення, а в передбачених п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України випадках така заява є єдиним обов'язковим приводом для початку кримінального провадження. На підставі узагальнення матеріалів слідчої та судової практики з'ясовано, кого можна визнати потерпілим і за яких обставин, а також яких юридичних процедур слід дотримати для залучення до кримінального провадження представника потерпілого, якщо потерпілим від кримінально протиправної діяльності стала юридична особа.

На підставі узагальнення наукових напрацювань, оприлюднених у спеціальній літературі, та зважаючи на потреби й типові проблемні питання слідчої практики в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, ми сформулювали наведені далі висновки.

Зазначено віктимність особи потерпілого від кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, зумовлену відчуттям страху на тлі застосованого психологічного або фізичного насильства, тиску, погроз, а також недовіри до правоохоронних органів або іншими індивідуально-психологічними характеристиками конкретної особистості.

Окреслено типові форми участі потерпілих і їхніх представників у кримінальних провадженнях досліджуваної групи злочинів. З'ясовано, що фактичними підставами залучення до кримінального провадження як потерпілого є заподіяння фізичній особі фізичної,

38 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

майнової і/або моральної шкоди, у контексті юридичної особи — винятково майнової (матеріальної) шкоди. Якщо має місце представництво потерпілого (а в контексті юридичної особи представництво відбувається в усіх без винятку випадках), то виникає потреба перевірити юридичні підстави для цього, засвідчені відповідними документами, якими зумовлено статус особи.

З'ясовано, що до типових слідчих (розшукових) дій, у яких беруть участь потерпілі, належать допит та огляд. З'ясовано, що предмет допиту потерпілого становлять відомості про такі обставини: специфіка створення та діяльності суб'єкта господарювання; відомості про всіх засновників і керівників, а також головного бухгалтера, юристів, керівників служби безпеки, матеріально відповідальних осіб та інших працівників; відомості про всі активи суб'єкта господарювання; наявність особистих конфліктних або неприязних відносин керівників суб'єкта господарювання з іншими особами; наявність конкурентів; вид і розмір завданої шкоди; виявлені потерпілою стороною сліди кримінальної протиправної діяльності рейдерів тощо.

Запропоновано алгоритм діяльності сторони обвинувачення, який доцільно реалізовувати в ситуаціях, коли потерпілий або його представник повідомив, що має речі й документи, які стосуються обставин учиненого кримінального правопорушення, а тому їх доцільно долучити до матеріалів кримінального провадження.

Уважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у з'ясуванні наявності кореляційних зв'язків між особою потерпілого й іншими елементами криміналістичної характеристики рейдерства, тактичних особливостей проведення одночасних допитів

за участю потерпілих і свідків або підозрюваних, що надають суперечливі показання, та інших тактичних нюансів участі потерпілих у процесуальних діях. Виконання цих завдань є пріоритетним, оскільки саме потерпілий може повідомити найбільш істотні відомості про самого суб'єкта господарювання та події кримінального правопорушення.

Corporate raid victim: forensically significant characteristics and specifics of participation in procedural actions

Serhii Tiulieniev

Law enforcement activities to combat corporate raid need proper scientific support, in particular scientifically based recommendations of a practical orientation, formulated taking into account issues of investigative and judicial practice. Prerequisite for their development is a thorough study of the victim identity, because sometimes it is he who is connected by appropriate correlations with other components of the mechanism of criminally illegal activity. The purpose of this scientific investigation is to find out characteristics of persons who are victims of criminal offenses related to illegal absorption and seizure of assets of economic entities, enterprises, institutions, organizations, corporate rights to, determine tactical specifics of conducting procedural actions under with the participation of victims. Implementation of defined goal necessitated the use of a number of general scientific and special methods. Based on a review of the needs and typical problematic issues of investigative practice: 1) victim identity of criminal offenses related to raiding is characterized, their victimhood is indicated; 2) typical forms of participation of victims and their representatives in criminal proceedings of specified category are singled out; 3) those investigative (search) actions in which the victims most often participate have been clarified; 4) algorithm of activities of the prosecution party is outlined that is expedient to implement in those in-

vestigative situations when the victim or his representative reported that he has things and documents that relate to the circumstances of the committed criminal offense and therefore it is expedient to include them in the case file. Prospects for further research within the studied issues are indicated.

Keywords: *pre-trial investigation; criminal offense; corporate raid; business entity; manager; land plot owner; victim; interrogation; inspection; temporary access to documents; expert involvement for forensic examination.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не брали участі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів, який стосується цієї теми; хоча Сергій Тюленев є членом консультативної ради збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

Ablamskyi, S. Ye. (2015). *Zakhyst prav i zakonnykh interesiv poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni* [Protection of the rights and legitimate interests of the victim in criminal proceedings] : monohrafiia / za zah. red. O. O. Yukhna. Kharkiv. (Seriiia «Bibliotekha slidchoho i detektyva: uchasnyky kryminal-

noho provadzhennia»). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6517337-299a-499c-9aa4-1e97f947e72f/content> [in Ukrainian].

Berezniak, V. S. (2020). Kryminalistychna kharakterystyka kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz zakhoplenniam zemli ta ob'ektiv korporativnoi vlasnosti [Concerning criminal offenses committed in the field of land relations and corporate property]. *Yurydychna nauka*. № 9 (111). DOI: 10.32844/2222-5374-2020-111-9.15 [in Ukrainian].

Davydenko, V. L. (2015). Mizhdystysyplinarnyi kharakter uchennia pro zhertvu zlochynu [The interdisciplinary nature of the doctrine of the victim of a crime]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia: Yurydychni nauky*. Vyp. 5. T. 3. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb85941b-82b2-4920-b77a-0b6b74c57a8a/content> [in Ukrainian].

Dudorov, O. O., Kamenskyi, D. V., Tytarenko, S. S. (2021). Kryminalno-pravova otsinka zlovzhyvan derzhavnykh reiestratoriv u konteksti protydyi reiderstvu [Criminal Law Assessment of Abuses of State Registrars in the Context of Counteracting Raiding]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. T. 26. № 1 (118). DOI: 10.33270/01211181.118 [in Ukrainian].

Fedorchuk, M. A. (2020). Osoblyvosti provedenia dopytu pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz reiderskym zakhoplenniam [Features of interrogation in the investigation of criminal offenses related to the raid]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 86. DOI: 10.32837/apdp.v0i86.2449 [in Ukrainian].

Hryshchenko, N. M. (2019). *Kryminalna vidpovidalnist za protypravne zavolodinnia mainom pidpriemstva, ustanovy, orhanizatsii* [Criminal responsibility for misappropriation of property of the enterprise, institution, organization] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/d2/dissertations/4/1.pdf> [in Ukrainian].

Husieva, V. O. (2021). *Teoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochiniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronnoi diialnosti* [Theoretical bases of

- a methods of investigating crimes against authority of public authorities in terms of law enforcement activity] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10570> [in Ukrainian].
- Kikinichuk, V. V., Husieva, V. O. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z protypravnym pohlynniam ta zakhoplenniam pidpriemstv, silskohospodarskykh zemel, porushenniam prav yikh zakonnykh vlasnykiv (reiderstvo)* [Peculiarities of investigation of criminal offenses related to illegal takeover and seizure of enterprises, agricultural land, violation of the rights of their legal owners (corporate raid)] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9813> [in Ukrainian].
- Maliarova, V. O. (2015). *Viktymolohychnyi napriam kryminalistychnoho analizu osoby poterpiloho vid vtiahnennia v zaniattia prostytutsiieiu* [Viktymolohychnyi direction forensic analysis person victims of involvement in prostitution]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Yurydychni nauky*. Vyp. 3. Ch. 2. T. 2. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a83ea728-566f-4d70-987c-16371680baa4/content> [in Ukrainian].
- Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine] (2010) ; za zah. red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 7-me vyd., pererob. ta dopov. Kyiv [in Ukrainian].
- Pavlova, N. V. (2007). *Osoblyvosti rozsliduvannia shakhraistva, pov'iazanoho iz vidchuzhenniam pryvatnoho zhytla* [Specifics of investigation of fraud related to the alienation of private housing] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Poterpilyi vid zlochynu (mizhdystsyplinarne pravove doslidzhennia)* [Victim of crime (interdisciplinary legal research)] (2008) / za zah. red. Yu. V. Baulina, V. I. Borysova. Kharkiv [in Ukrainian].
- Reznikova, O. I. (2015). *Viktymolohichne piznannia osoby u kryminalistytsi* [Victimological cognition of a person in criminalistics] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLNTEXT/AFTOREF/Reznikova_O_I_2015.pdf [in Ukrainian].
- Rossokha, S. V. (2016). *Pravookhoronni orhany derzhavy v mekhanizmi zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna* [Law enforcement authorities in the mechanism of protection of rights and freedoms of man and citizen] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9cd2ff8e-6b43-4602-8428-4d0017fb144f/content> [in Ukrainian].
- Rysheliuk, A. M. *Komentar do st. 219 KK Ukrainy / Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Commentary on Art. 219 of the Criminal Code of Ukraine / Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine] (2018) ; za zah. red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 10-te vyd., pererob. ta dopov. Kyiv [in Ukrainian].
- Stetsenko, S. V. (2024). *Obstavyyny, shcho pidliahaiut z'iasuvanniu pid chas dosudovoho rozsliduvannia protypravnogo zavolodinnia mainom pidpriemstva, ustanovy, orhanyzatsii* [Circumstances to be clarified during the pre-trial investigation of misappropriation of property of an enterprise, institution, organization]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 1 (31). DOI: [10.32631/vca.2024.1.23](https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.23) [in Ukrainian].
- Sukmanova, O. (2020). *Kinets epokhy reiderstva, yakyi ne vidbuvsia* [The end of the era of raiding, which did not take place] / Sayenko. Kharenko. 03.12.2020. URL: <https://sk.ua/uk/publications-uk/reiderstvo/> [in Ukrainian].
- Tataryn, N. M., Priakhin, Ye. V. (2019). *Metodyka rozsliduvannia samovilnoho zainiattia zemelnoi dilianky ta samovilnoho budivnytstva* [The method of investigation of unauthorized occupation of a land plot and unauthorized construction] : monohrafiia. Lviv. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2545i> [in Ukrainian].
- Tkachenko, I. M. (2023). *Spivvidnoshennia poterpiloi osoby i zhertvy kryminalnoho pravoporushennia* [The relationship between the victim and the victim of a criminal offense]. *Naukovyi visnyk Uzhhorods-*

koho Natsionalnoho Universytetu. Serii: Pravo. Vyp. 78. Ch. 2. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.78.2.37 [in Ukrainian].

Tsutskiridze, M. S., Dudarets, R. M., Dovhun, S. Z. ta in. (2021). *Rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z protypravnym pohlynanniam ta zakhoplenniam pidpriemstv, silskohospodarskykh zemel, porushenniam*

prav yikh zakonnykh vlasnykiv (reiderstvo) [Investigation of criminal offenses related to the unlawful takeover and seizure of enterprises and agricultural land, violation of the rights of their legal owners (corporate raid)] : nauk.-metod. rek. Dnipro. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/9451> [in Ukrainian].

Тюленев, С. (2024). Потерпілий від рейдерства: криміналістично значущі характеристики й особливості участі у процесуальних діях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 52—67. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.05.

Наукове забезпечення досудового розслідування втручань у діяльність органів державної влади

Володимир Попов *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9020-9448>, e-mail: v.iu.popov@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.3.2024.06 УДК [001.89:343.102:3.075](477)

Надійшло 26.06.2024 / Рецензовано 27.06.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /

Доступно онлайн 30.09.2024

Мета роботи — визначити стан сучасного наукового забезпечення проблем кримінальної відповідальності й досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади. Поставлену мету реалізовано завдяки комплексному застосуванню загальнонаукових (аналізу, синтезу й узагальнення), діалектичного, порівняльно-правового, системно-структурного та прогностичного методів. Проаналізовано проблематику наукової розробленості кримінальної відповідальності й розслідування втручання в діяльність представників органів державної влади. Увагу акцентовано на проблемах притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії, особливостях їх кримінологічної характеристики, розробленні методів запобігання їм і науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх досудового розслідування. Констатовано, що типовим для позначення протиправної діяльності, пов'язаної із будь-яким утручанням у діяльність представників органів державної влади, є такі термінологічні конструкції: «втручання в діяльність» (рідше — «втручання у здійснення повноважень»); «вплив» (або «незаконний вплив»); «перешкоджання діяльності». Зважаючи на усталені у правничій літературі підходи, запропоновано застосовувати саме термін «втручання в діяльність». З'ясовано, що станом на сьогодні достатньо розроблено лише специфіку притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення таких правопорушень, а питання криміналістичної характеристики й тактико-організаційних засад їх досудового

розслідування не відповідають належному рівню, особливо зважаючи на актуальні проблеми правозастосовної практики. Окреслено перспективи подальших досліджень у межах порушеної проблематики.

Ключові слова: кримінальне провадження; кримінальна відповідальність; досудове розслідування; втручання в діяльність; орган державної влади; працівник правоохоронного органу; вплив; перешкодження.

Постановка наукової проблеми

Із метою виконання покладених на неї функцій держава наділяє своїх представників (державних службовців) певними повноваженнями й обумовлює гарантії їхньої професійної діяльності, водночас висуває до них високі вимоги. За протиправні діяння щодо своїх представників, а також суб'єктів, на яких покладено виконання її функцій, держава застосовує відповідальність (зокрема, кримінальну).

До гарантій професійної діяльності представників органів державної влади належить посилена охорона їхньої незалежності, що передбачає змогу безперешкодно, без будь-якого стороннього впливу виконувати їхні функції й залишатися незалежними у прийнятті законних рішень у межах наданих їм повноважень.

Сучасною доктриною кримінального права передбачено відповідальність за втручання в діяльність працівників правоохоронних органів, державних діячів, судових органів, захисників, представників особи тощо. Водночас судова статистика свідчить, що на практиці мають місце поодинокі випадки засудження винних за вчинення цього виду кримінальних правопорушень. Це дає змогу припустити, що статті Кримінального кодексу України (далі — ККУ), у назві яких ужито словосполучення «втручання в діяльність», не мають ши-

рокого практичного застосування. Причини цього — як недосконалість статей ККУ, якими зумовлено відповідальність за такі діяння, так і недоліки в роботі правоохоронних органів. Безумовно, склад злочинів, що передбачають відповідальність за втручання в діяльність певних осіб, проаналізовано в усіх науково-практичних коментарях ККУ та підручниках з Особливої частини кримінального права України. Натомість у науковій літературі цю проблему, а також проблему досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з утручанням у діяльність працівників органів державної влади, на жаль, комплексно не досліджено.

Для ефективної протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з утручанням у діяльність представників органів державної влади, потрібно розробити теоретичні та практичні підвалини криміналістичної методики їх розслідування. Передусім необхідно з'ясувати сучасний стан наукової розробленості проблем кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень цієї групи та проблем їх досудового розслідування.

Мета статті

Визначити наявний стан наукового забезпечення проблем кримінальної відповідальності й досудового розслідування

кримінальних правопорушень, пов'язаних з утручанням у діяльність представників органів державної влади, для чого потрібно: 1) виокремити кримінальні правопорушення, що належать до цієї групи (за текстуальним аналізуванням статей чинного ККУ, якими криміналізовано такі діяння); 2) з'ясувати стан наукового дослідження згаданих проблем; 3) визначити статус наукової розробленості питань досудового розслідування таких кримінальних правопорушень; 4) окреслити перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Методи дослідження

Поставлену мету реалізовано завдяки комплексному застосуванню раціонально обраного методологічного апарату, а саме: загальнонаукових (аналіз, синтез та узагальнення застосовано для текстуального аналізування положень чинного ККУ та проекту нового, а також наукових праць з розглядуваного питання), діалектичного (сприяв аналізуванню дефініцій понять «перешкоджання», «втручання в діяльність», «вплив», на підставі чого сформульовано авторське бачення їх співвідношення та коректність уживання), порівняльно-правового (став у пригоді для з'ясування особливостей криміналізації в чинному законодавстві діянь, що перешкоджають діяльності представників органів державної влади та співставлення їх із проектом нового ККУ), системно-структурного (дав змогу розглянути порушену проблему в широкому й вузькому сенсах, а також обґрунтувати доцільність розгляду тих, у яких законодавці послуговувалися термінологічною конструкцією «втручання в діяльність») і прогностичного (допоміг визначити перспективи подальших наукових розвідок у контексті досліджуваної проблематики) методів.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Вагомий внесок у дослідження питання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень зробили такі видатні представники наук кримінально-правового циклу: П. Андрушко, М. Бажанов, О. Бандурка, Ю. Баулін, П. Берзін, В. Гришук, М. Мельник, С. Лихова, П. Матишевський, О. Литвинов, В. Навроцький, В. Сташис, В. Тацій, М. Хавронюк, П. Фріс і багато інших.

У спеціальній літературі питання розроблення криміналістичних методик та деякі аспекти досудового розслідування кримінальних правопорушень розкрито у працях Г. Авдеевої, Л. Аркуші, В. Бахіна, Р. Благути, В. Вапнярчука, А. Волобуєва, І. Гловюк, В. Гусевої, М. Даньшина, В. Дрозд, О. Дufenюк, В. Журавля, О. Капліної, Н. Клименко, А. Коваленка, В. Коваленка, І. Когутича, О. Колесніченка, В. Колмакова, В. Коновалової, В. Кузьмічова, В. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, Б. Лук'янчикова, О. Мотляха, В. Нора, О. Одерія, І. Пирого, О. Пчеліної, В. Пчолкіна, О. Саїнчина, М. Селіванова, Е. Сімакової-Єфремян, З. Соколовського, Р. Степанюка, В. Стратонова, Г. Тетерятник, В. Тіщенко, Т. Фоміної, А. Хитри, Д. Цехана, К. Чаплинського, С. Чернявського, Ю. Черноус, В. Шепітька, В. Шевчука, М. Щербаковського, Б. Щура, В. Юсупова та ін.

Щодо дослідження різних аспектів проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, то їх також неодноразово висвітлено в юридичній літературі. Так, В. Гусева проаналізувала обставини, що підлягають установленню під час розслідування втручання у діяльність працівника правоохоронного органу (як самостійний

структурний елемент криміналістичної методики розслідування злочину)¹.

Останнім часом активізувалися наукові пошуки з проблематики, дотичної до досліджуваної нами,— досудового розслідування втручання у діяльність захисника (окремі елементи механізму такої кримінально протиправної діяльності подібні до тих, які застосовують для втручання в діяльність представників органів державної влади). Різні аспекти кримінальної відповідальності та розслідування втручання у діяльність захисника здійснили А. Мороз², Т. Тичина³, І. Федорончук⁴, Я. Олійник⁵, Д. Русанівська⁶. Отже, основні аспекти проблематики, суміжної із досліджуваною нами, достатньо розроблені в теорії вітчизняної юридичної науки.

У колі уваги вчених перебувають і питання кримінальної відповідальності та розслідування втручання у діяльність судових органів: цій темі присвячено роботи Л. Палюх⁷, І. Медичького⁸, М. Удода⁹ та ін.

Водночас проблематику розслідування втручання в діяльність представників органів державної влади до сьогодні не піддано комплексному дослідженню, тому вважаємо, що вона потребує активізації наукових пошуків.

Викладення основного матеріалу дослідження

У чинному ККУ конструкцію «втручання в діяльність» ужито кілька разів, а саме:

- 1 Гусева В. О. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 97—103. DOI: 10.32631/pb.2021.2.12 (дата звернення: 20.06.2024).
- 2 Мороз А. О. Кримінально-правове дослідження злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 20 с.
- 3 Тичина Т. Є. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність захисника : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2021. 257 с. URL: <https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/tyychyna-dysertatsia.pdf> (дата звернення: 20.06.2024).
- 4 Федорончук І. В. Кримінологічна характеристика та запобігання втручання у діяльність захисника чи представника особи : автореф. дис. ... д-ра філос. у галузі права. Одеса, 2024. 289 с.
- 5 Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Львів, 2021. 239 с.
- 6 Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d4-47e0-4e7b-ae7c-8ecfdc784aaf/content> (дата звернення: 20.06.2024).
- 7 Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. 39 с.
- 8 Медичький І. Б. Втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України): актуальні питання кримінально-правової кваліфікації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. Вип. 62. DOI: 10.15330/apiclu.62.1.144-1.155 (дата звернення: 20.06.2024).
- 9 Удод М. В. Особливості розгляду повідомлень про втручання у здійснення правосуддя суддів під час воєнного стану. *Проблеми інформаційно-правового забезпечення децентралізації державної влади та цифрової трансформації в Україні* : зб. мат-лів наук.-практ. конф. до 30-річ. НАПрН України (Вінниця, 15.06.2023). Вінниця, 2023. Т. 1. С. 68—72. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_1_3.pdf (дата звернення: 20.06.2024).

- 1) у розд. V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» — у ч. 4 ст. 157, якою передбачено відповідальність за «незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму з використанням службового становища з метою впливу на їхні дії чи рішення»;
- 2) у розд. XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів», зокрема:
 - у ст. 343 «Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця»;
 - у ст. 344 «Втручання у діяльність державного діяча»;
- 3) у розд. XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя»:
 - у ст. 376 «Втручання в діяльність судових органів»;
 - у ст. 397 «Втручання в діяльність захисника чи представника особи»¹⁰.

Попри те, що окреслені кримінальні правопорушення спрямовані та посягають на різномірні суспільні відносини і фактично об'єкт складу цих криміналь-

них правопорушень є різним, зазначимо, що нашу увагу вони привертають з огляду на те, що ними криміналізовано дії у вигляді втручання в діяльність, до того ж не простих учасників суспільних відносин, а наділених у суспільстві певним статусом, що вирізняє їх з-поміж інших. Водночас майже всі ці кримінальні правопорушення пов'язані зі втручанням у діяльність представників органів державної влади. Винятком, на нашу думку, є тільки кримінальне правопорушення, передбачене ст. 397 ККУ, адже диспозицією цієї статті криміналізовано захист і представництво особи щодо надання нею правничої допомоги¹¹.

Зауважимо, що всі ці дії, згідно із положеннями чинних нормативно-правових актів, спрямовано на адвоката, тобто фізичну особу, яка виконує адвокатську діяльність на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹². Водночас адвокатську діяльність у цьому Законі визначено як незалежну та професійну діяльність адвоката, пов'язану зі здійсненням захисту, представництва, надання інших видів правничої допомоги клієнтам¹³. Саме тому, досліджуючи групи кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, ми не вбачаємо підстав додавати туди ще й втручання у діяльність захисника та представника особи, адже останні здійснюють свою діяльність на праві власної ініціативи й на підставі відповідних договорів про надання правничої допомоги, отже, їхня діяльність спрямована на

10 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

11 Там само.

12 Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

13 Там само.

задоволення потреб клієнтів, яких вони представляють, і не пов'язана з реалізацією функцій держави.

Щодо наукової розробленості проблем притягнення до кримінальної відповідальності та протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, то ці проблеми вже ставали предметом наукових пошуків. Водночас варто зауважити, що вчені називають ці кримінально-карні делікти по-різному: «втручання в діяльність», «перешкоджання діяльності», «незаконний вплив» та ін. Тож уважаємо за потрібне звернутися до напрацювань, у яких розглянуто доречність застосування конкретних термінологічних конструкцій для позначення протиправної діяльності, спрямованої на представників органів державної влади та пов'язаної з утручанням у їхню професійну діяльність, тиском або іншим незаконним впливом на них.

Особливу увагу в юридичній літературі приділено кримінальним правопорушенням, учиненим щодо працівників правоохоронних органів, як найпоширенішим в облікованій кількості таких деліктів проти представників органів державної влади. Однією з перших (2007) проблеми кримінальної відповідальності за втручання в діяльність працівників правоохоронних органів спробувала розв'язати І. Залялова¹⁴, наголосивши

на певній неузгодженості назви ст. 343 ККУ та тексту ч. 1 цієї самої статті¹⁵. Свій підхід дослідниця обґрунтувала тим, що вплинути на правоохоронця можна не тільки активними діями, а й бездіяльністю, тоді як утрутитися в діяльність — винятково шляхом активних дій, а також обґрунтувала низку інших положень відповідного рівня наукової новизни¹⁶.

Комплексний підхід до розв'язання проблеми кримінальної відповідальності за втручання в діяльність різноманітних учасників правових відносин реалізував Є. Блажівський: у дисертаційному дослідженні він окреслив окремі питання притягнення до відповідальності за скоєння злочинів, передбачених ч. 4 ст. 157 і ст. 343, 344, 376 та 397 ККУ¹⁷. На нашу думку, його суттєвий внесок — пропозиція послуговуватися словосполученням «втручання у здійснення повноважень» замість «втручання в діяльність» через відсутність у кримінальному законодавстві визначення поняття «діяльність». Науковець також зауважив, що в чинному ККУ словосполучення «втручання в діяльність» застосовують на позначення протиправних посягань на нормальну діяльність осіб, які діють від імені і/або в інтересах держави; лише активної й умисної поведінки суб'єкта¹⁸.

Досліджувані Є. Блажівським кримінальні правопорушення надалі неодноразово ставали предметом вивчення

14 Залялова І. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. С. 5.

15 Кримінальний кодекс ... (станом на 10.01.2007 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20070110#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

16 Залялова І. М. Зазнач. твір.

17 Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. С. 5. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/85/1/blazivckui.pdf> (дата звернення: 20.06.2024) ; Кримінальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

18 Блажівський Є. М. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/85/1/blazivckui.pdf> (дата звернення: 20.06.2024).

українських дослідників. Так, кримінально-правовій природі, сутності, змісту, підставам і умовам настання, а також формам кримінальної відповідальності за втручання в діяльність правоохоронців присвятив дисертаційне дослідження А. Цховребов¹⁹, С. Гусаров²⁰, А. Боровик²¹, Ю. Степанова²² та інші науковці також проаналізували згадані проблеми у своїх наукових доробках.

Перешкоджання діяльності в кримінальному праві докладно розглянув Є. Пилипенко. На його думку, злочини з перешкоджання діяльності слід розглядати як у широкому сенсі (ті, що безпосередньо посягають на право здійснення законної діяльності: кримінальні правопорушення, передбачені ст. 114-1, 157, 170, 171, 174, 206, 279, 340, 341, 343, 344, 350, 351, 351-1, 351-2, 375, 376, 382, 386, 391, 397 ККУ²³), так і у вузькому значенні (об'єктивний бік яких вичерпано діяннями у формі перешкоджання законній діяльності:

ст. 114-1, 170, 171, 180, 340 ККУ²⁴)²⁵. Під перешкоджанням діяльності (як ознакою, що об'єднує відповідні склади злочинів) Є. Пилипенко запропонував розуміти дії зі створення перешкод у реалізації права іншої особи на певну діяльність, не заборонену законом, тобто дію або бездіяльність (фізичну, інтелектуальну), спрямовану на недопущення, припинення або ускладнення такої діяльності. Водночас науковець не звернув уваги на норми, що містять відповідальність за діяння, які в законодавстві сформульовано за допомогою інших термінів, а також статті, у тексті яких (попри вказівку в назві) відсутній термін «перешкоджання» (тобто автор фактично досліджує склад кримінальних правопорушень, передбачених ст. 114-1, 170, 171, 180, 340 ККУ²⁶, і не розглядає пов'язаних зі втручанням у діяльність працівників державної влади)²⁷.

С. Єрмолаєва-Задорожня так згрупувала злочини, пов'язані з перешкоджан-

- 19 Цховребов А. О. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 226 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/dissertations/5/3.pdf> (дата звернення: 20.06.2024).
- 20 Гусаров С. М. Кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 34—43. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/55db19f9-f14c-4c27-b032-42b57423be64/content> (дата звернення: 20.06.2024).
- 21 Боровик А. В. Мета та мотиви посягань на представників влади. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 124—130. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/20 (дата звернення: 20.06.2024).
- 22 Степанова Ю. П. Кримінально-правовий захист військовослужбовців та працівників ДПСУ від протиправних посягань, вчинених у зв'язку з їх службовою діяльністю. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. Т. 1. № 19. С. 182—206. DOI: 10.21564/2311-9640.2023.19.281121 (дата звернення: 20.06.2024).
- 23 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.03.2024).
- 24 Там само.
- 25 Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Северодонецьк, 2018. С. 39—40. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3529/1/pilipenko_d.pdf (дата звернення: 20.06.2024).
- 26 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.03.2024).
- 27 Пилипенко Є. В. Зазнач. твір. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3529/1/pilipenko_d.pdf (дата звернення: 20.06.2024).

ням службовій діяльності: незаконне втручання, зловживання впливом, погроза або насильство щодо працівника правоохоронних органів і його близьких родичів; опір працівникові правоохоронного органу; злісна непокоря вимогам адміністрації установи покарань, розуміючи під кримінологічним поняттям «перешкоджання службовій діяльності» протиправне створення будь-яких перепон або обмежень із метою завадити виконанню службових обов'язків або домогтися ухвалення неправомірного рішення²⁸.

О. Кирбят'єв розробив теоретичні засади кримінально-правового захисту професійної діяльності правоохоронців (на підставі узагальнення різноманітних концепцій іноземних і українських учених, положень законодавства, аналізування правозастосовної практики України й інших країн)²⁹.

В. Гусева дослідила методологічні й організаційно-тактичні підвалини методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності (зо-

крема, кримінальні правопорушення, передбачені ч. 2 і 3 ст. 342; ст. 343, 345, 347—350, 352, 353 ККУ³⁰)³¹.

Найпоширенішими з досліджуваних нами кримінальних правопорушень є спрямовані проти поліцейських. О. Білічак та А. Макарова запропонували криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, учинених щодо поліцейських: диференціювали кримінальні правопорушення із високим рівнем практичної спрямованості, розподіливши їх за групами, склад яких зумовлено відповідними особливостями обстановки вчинення кримінального правопорушення³².

До сьогодні в теорії кримінального права відсутні напрацювання, присвячені темі кримінальної відповідальності за втручання в діяльність державного діяча. Окремі питання соціальної обумовленості та кримінального регулювання такого втручання розглянули А. Мальцева³³ та В. Кузнецов³⁴. Водночас розслідуванню цього виду кримінальних правопорушень вітчизняні вчені поки уваги не приділяли: можливо,

28 Ермолаєва-Задорожня С. В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С. 4. URL: http://criminology.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/ermolaeva-zadorozhnyia_s.v._avtoreferat_2019.pdf (дата звернення: 20.06.2024).

29 Кирбят'єв О. О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 446 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/2453> (дата звернення: 20.06.2024).

30 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

31 Гусева В. О. Зазнач. твір. DOI: 10.32631/pb.2021.2.12 (дата звернення: 20.06.2024).

32 Білічак О. А., Макаров А. І. Криміналістична класифікація злочинів, вчинених щодо працівників поліції у зв'язку із виконанням службових обов'язків як складова методики розслідування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2 (68). С. 239—241. DOI: 10.32840/1813-338X-2020.2.40 (дата звернення: 20.06.2024).

33 Мальцева А. В. Соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за втручання у діяльність державного діяча. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. Т. 1. № 19. С. 207—225. DOI: 10.21564/2311-9640.2023.19.279276 (дата звернення: 20.06.2024).

34 Кузнецов В. В. Удосконалення кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти державного діяча. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 23—31. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_33.pdf (дата звернення: 20.06.2024).

завдяки непоширеності подібних фактів на практиці.

Окрему увагу у правничій літературі приділено втручанням в діяльність судових органів, що зумовлено таким: *по-перше*, міжнародними й національними стандартами закріплено незалежність органів судової системи від інших органів влади; *по-друге*, подібне втручання є одним із найпоширеніших кримінальних правопорушень проти правосуддя та водночас доволі латентним посяганням на незалежність суддів і судової діяльності, що загострюється з року в рік³⁵.

Один із перших дослідників теоретичних засад кримінальної відповідальності за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя, — А. Мартіросян — визначив специфіку кримінальної відповідальності не тільки за ст. 376 ККУ, а й за ст. 377—379 ККУ, і окремо зазначив, що поняття «утручання» та «перешкоджання» співвідносяться як загальне й часткове (рід і вид), до того ж у разі перешкоджання обов'язково настають наслідки у вигляді недопущення належного здійснення правосуддя, а втручання не потребує такої обов'язкової ознаки, як настання наслідків³⁶.

Деякі кримінологічні проблеми й відповідні механізми запобігання

втручанням в діяльність суддів і працівників суду висвітлено у працях Г. Бершова, Є. Блажівського, Є. Буніна, В. Городовенка, С. Дідика, Р. Кархут, О. Кваші, Н. Отчак, В. Плукаря, М. Шепітька та ін. Суттєвий внесок у розроблення кримінологічної характеристики та вироблення ефективних механізмів запобігання втручанням в діяльність судових органів здійснила В. Яковлева³⁷. Окремі питання протидії кримінальним правопорушенням, зокрема щодо встановлення відповідальності за вчинення пов'язаних з посяганням на діяльність суддів, розглянув Д. Теслюк³⁸, який дослідив досвід не тільки України, а й країн — членів ЄС (Австрії, Данії, Естонії, Нідерландів, Німеччини, Люксембургу, Фінляндії, Швеції)³⁹.

Р. Кархут порівняла регламентування кримінальної відповідальності за втручання в діяльність судових органів у законодавствах України та Польщі. Дослідниця зауважила, що початок відповідальності за втручання в діяльність судових органів в Україні поклали 1990 року, доповнивши КК УРСР трьома статтями: 176-1 «Втручання у вирішення судових справ», 176-2 «Погроза щодо судді», 176-3 «Образа судді»⁴⁰ (тоді як у законодавстві Польщі подібні діяння

35 Яковлева В. С. Втручання у діяльність судових органів в Україні: оцінка сучасного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. Вип. 40. С. 130. DOI: 10.31359/2079-6242-2020-40-126 (дата звернення: 20.06.2024).

36 Мартіросян А. Г. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. С. 6.

37 Яковлева В. С. Кримінологічна характеристика та запобігання втручанням у діяльність судових органів : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2023. 260 с.

38 Теслюк Д. Ю. Відповідальність за посягання на діяльність суддів за законодавством окремих держав Європейського Союзу. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. Вип. 63. С. 4.75—4.88. DOI: 10.15330/apiclu.63.4.75-4.88 (дата звернення: 20.06.2024).

39 Там само. С. 4.76—4.84.

40 Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР : Указ Президії ВР УРСР від 04.05.1990 р. № 9166-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9166-11/ed19960807#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

криміналізовано ще 1932 р.)⁴¹. Науковиця акцентувала увагу на непослідовності вітчизняного законодавця, що полягає у множинності статей, якими обумовлено кримінальну відповідальність за втручання у діяльність певних органів або осіб (ст. 343, 344, 376, 397 ККУ⁴²), тоді як польське законодавство оперує в усіх статтях, що стосуються подібних злочинів, однаковою тезою: «Той, хто шляхом насильства або незаконної погрози впливає <...>»⁴³.

Ю. Христова зауважила один із провідних спеціальних міжнародних принципів забезпечення правосуддя: заборону неправомірного впливу на суддів, тиску, погроз або втручання в діяльність судових органів під час розгляду доручених їм справ⁴⁴.

Структурні елементи криміналістичної характеристики як обов'язкові складові криміналістичної методики розслідування втручання в діяльність судових органів дослідила С. Книженко, зокрема: особу злочинця; мотиви, якими керується винний; особу потерпілого; спосіб незаконного втручання; обстановку, місце й час учинення кримінального правопорушення; особливості слідів учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 376 ККУ⁴⁵.

На підставі узагальнення положень кримінального законодавства та теоре-

тичних напрацювань українських науковців можемо констатувати деякі очевидні тенденції. *По-перше*, попри наявність у теорії кримінального права паралельних термінологічних конструкцій «втручання в діяльність» і «перешкоджання діяльності», у криміналістиці аналізуванню піддано лише першу з них. *По-друге*, у сучасній доктрині кримінального права до сьогодні чітко не розмежовано утручання, незаконний вплив і перешкоджання діяльності. *По-третє*, так само до сьогодні в теорії криміналістики немає науково обґрунтованих рекомендацій розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з утручанням у діяльність правоохоронця, державного діяча, судового органу, а також виборчої комісії, комісії з референдуму. Варто зауважити, що під час формулювання рекомендацій щодо розслідування втручання у діяльність окремих суб'єктів учені застосовують диференційований підхід, не вважаючи за доцільне об'єднувати цих суб'єктів в одну групу. Уважаємо, що такий підхід може негативно позначатися на розробленні відповідних рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень цієї групи, оскільки у проекті нового ККУ передбачено криміналізувати такі діяння:

- 1) незаконний вплив на прокурора, слідчого, детектива, дізнавача,

41 Кархут Р. В. Кримінальна відповідальність за втручання у діяльність судових органів за законодавством України та Республіки Польща : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. С. 198—199.

42 Кримінальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

43 Кархут Р. В. Зазнач. твір.

44 Христова Ю. Міжнародні стандарти забезпечення безпеки правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (123). С. 239. DOI: [10.31733/2078-3566-2023-2-234-24](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-234-24) (дата звернення: 20.06.2024).

45 Книженко С. О. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправного впливу на учасників судочинства. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 196—199. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1199> (дата звернення: 20.06.2024).

- захисника, представника особи, судового експерта та їхніх близьких, зумовлений професійною діяльністю названих суб'єктів, тобто виконанням ними службових повноважень або професійних обов'язків (ст. 8.2.3: кримінальне правопорушення проти сприяння правосуддю);
- 2) незаконний вплив на суддю та його близьку людину у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя (ст. 8.1.5: злочини проти основ правосуддя);
 - 3) вплив на особу, яка виконує свої службові повноваження або професійні обов'язки в публічних інтересах, з метою перешкодити виконанню цих повноважень або обов'язків (окрім випадків незаконного впливу та перешкоджання, передбачених іншими статтями цього Кодексу; ст. 9.7.8: злочини проти порядку публічного управління. Принагідно зауважимо, що у тексті цієї статті застосовано і термін «вплив», і термін «перешкоджання»);
 - 4) незаконний вплив на члена виборчої комісії, комісії з референдуму з метою не допустити вчинення ним дії, ухвалення рішень або змінити його дії чи рішення (ст. 4.10.5: злочини проти виборчих прав і референдумного права) ⁴⁶.

Текстуальне аналізування проекту ККУ дає змогу зауважити, що у ньому поняття «втручання» ужито лише двічі: у ст. 4.10.6 «Подання до Державного реєстру виборців неправдивих відомостей або втручання в його роботу» і у ст. 8.1.6 «Втручання в систему автоматичного розподілу справ між суддями», тобто в іншому контексті, аніж досліджуваний нами. Замість нього в решті тексту обрано категорію «вплив», під яким законодавці пропонують розуміти спонукання іншої людини вчинити (не вчиняти) певну дію ⁴⁷. Уважаємо, що такий підхід застосовано з наміром усунути протиріччя між назвою ст. 343 і текстом ч. 1 ст. 343 чинного ККУ. Водночас, попри те, що термін «перешкоджання» застосовано, його дефініцію автори додатково не наводять, та й використовують лише в окремих статтях, зокрема в 9.7.8.

Отже, чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність саме за втручання в діяльність, яке відбувається, до прикладу, у формі незаконного впливу, спрямованого на перешкоджання виконанню визначеними законодавцем суб'єктами як окремих службових повноважень, так і професійної діяльності загалом. З огляду на множинність форм утручання в діяльність, ми вважаємо, що цим поняттям слід послуговуватися й надалі, паралельно із терміном «вплив». Кримінальні правопорушення, пов'язані з утручанням у діяльність, можна розглядати як у вузькому, так і в широкому сенсі: наприклад, мотивовані або наміром помститися за таку діяльність (коли особа ухвалила законне рішення у справі, яке негативно позначилося на статусі відповідного суб'єкта), або метою завадити виконанню професійних обов'язків (зокрема, ухваленню відповідного рішення); тобто кримінальними правопорушеннями, пов'язаними

⁴⁶ Проект Кримінального кодексу України (станом на 14.10.2023 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 20.06.2024).

⁴⁷ Там само.

ми зі втручанням у діяльність, можна вважати і опір представникові влади, і насильство щодо нього, і різноманітні погрози на його адресу, і посягання на його майно тощо, якщо зловмисники мають на меті перешкодити виконанню законної діяльності відповідного учасника правових відносин, наділено-го владними повноваженнями.

Під представниками органів державної влади ми розуміємо суб'єктів, які або обіймають посади на державній службі, або яких залучено до реалізації функцій держави. Ми обрали саме такий підхід, оскільки всіх цих суб'єктів об'єднує належність до державного сектору, хоча вони і є представниками різних гілок влади.

Висновки

Кримінальні правопорушення, пов'язані зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, є предметом вивчення різних наук кримінально-правового циклу. У правничій літературі пильну увагу приділено проблемам притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення таких правопорушень, дослідженню особливостей їх кримінологічної характеристики, визначенню методів запобігання їм, а також ефективним методам їх досудового розслідування.

На підставі текстуального аналізу чинного кримінального законодавства, узагальнення теоретичних напрацювань українських учених ми з'ясували, що типовим для позначення протиправної діяльності, пов'язаної із будь-яким втручанням у діяльність представників органів державної влади, є застосування таких термінологічних конструкцій: «втручання в діяльність» (рідше — «втручання у здійснення повноважень»), «вплив»

(«незаконний вплив»), «перешкоджання діяльності». Зважаючи на висвітлені у правничій літературі підходи, ми пропонуємо застосовувати саме термін «втручання в діяльність», оскільки, *по-перше*, він цілком відповідає сучасній доктрині кримінального права, *по-друге*, ми схильні розуміти втручання як комплекс дій, серед яких вплив є однією з форм, зумовленою наміром завадити особі виконувати її професійну діяльність.

Групу кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням, можна тлумачити як у широкому сенсі (тобто як такі, що охоплюють усі злочини та кримінальні проступки, які мають на меті перешкодити виконанню представниками органів державної влади їхніх службових повноважень), так і у вузькому (зокрема ті, щодо яких законодавець прямо вжив термінологічну конструкцію «втручання у діяльність»).

Проблематика кримінальних правопорушень, пов'язаних з втручанням у діяльність представників органів державної влади, станом на сьогодні достатньо розроблена лише в частині кримінальної відповідальності за їх учинення. Питання кримінологічної характеристики, досудового розслідування й науково обґрунтованих тактико-організаційних засад їх розслідування також не відповідають належному рівню їх теоретичного забезпечення, особливо зважаючи на проблеми правозастосовної практики. З огляду на це вважаємо, що ці питання потребують нагального розв'язання та мають стати предметом майбутніх досліджень, зокрема комплексних. До того ж застосування такого підходу й обрання відповідного напряму наукових пошуків актуалізоване ще й потенційним реформуванням кримінального законодавства.

**Scientific support
of pre-trial investigation
of interference in activities
of public authorities**

Volodymyr Popov

The purpose of this paper is to determine the state of modern scientific support for problems of criminal liability and pre-trial investigation of criminal offenses related to interference in the activities of representatives of State authorities. The set goal was realized thanks to the complex application of general scientific (analysis, synthesis and generalization), dialectical, comparative-legal, systemic-structural and prognostic methods. The problems of the scientific development of criminal responsibility and investigation of interference in the activities of representatives of state authorities are analyzed. Attention is focused on the issues of bringing a person to criminal responsibility for committing criminal offenses of this category, peculiarities of their criminal characteristics, development of methods for their prevention and scientifically based recommendations for their pre-trial investigation. It was established that the following terminological constructions are typical for the designation of illegal activities related to any interference in the activities of representatives of state authorities: "interference in activities" (less often: "interference in the exercise of powers"); "influence" (or "unlawful influence"); "obstructing activity". Taking into account the approaches established in the legal literature, it is proposed to use the term "interference in activity". It was found that, currently only the specifics of bringing a person to criminal responsibility for committing such offenses have been sufficiently developed and the issues of forensic characteristics and tactical and organizational principles of their pre-trial investigation do not meet the appropriate level, especially considering the current issues of law enforcement practice. Prospects for

further research within the framework of the raised issues are outlined.

Keywords: criminal proceedings; criminal liability; pre-trial investigation; interference in activities; public authority; law enforcement officer; influence; hindering.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновник не грав жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bilichak, O. A., Makarov, A. I. (2020). Kryminalystychna klasyfikatsiia zlochyniv, vchynenykh shchodo pratsivnykiv politsii u zv'язku iz vykonanniam sluzhbovykh obov'iazkiv yak skladova metodyky rozsliduvannia [Forensic classification of crimes committed against police officers in connection with the performance of official duties as part of the investigation methodology]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*. № 2 (68). DOI: [10.32840/1813-338X-2020.2.40](https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.40) [in Ukrainian].
- Blazhivskyi, Ye. M. (2010). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist za kryminalnym pravom Ukrainy* [Criminal liability for interference in the activities under the criminal law of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/85/1/blazivckui.pdf> [in Ukrainian].

- Borovyk, A. V. (2023). Meta ta motyvy posiahan na predstavnykiv vlady [Purpose and motives of attacks on government officials]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky*. T. 34 (73). № 1. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/20 [in Ukrainian].
- Fedoronchuk, I. V. (2024). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vtruchanniu u diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby* [Criminological characteristics and prevention of interference in the activities of a defender or representative of a person] : avtoref. dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Odesa [in Ukrainian].
- Husarov, S. M. (2015). Kryminalno-pravovy zakhyt pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: suchasnyi stan ta perspektyvy vdoskonalennia [Criminal law protection of law enforcement officers: current state and prospects for improvement]. *Visnyk Kryminolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy*. № 3 (11). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/55db19f9-f14c-4c27-b032-42b57423be64/content> [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2021). Obstavyny, shcho pidliahaiut z'iasuvanniu pid chas rozsliduvannia vtruchannia v diialnist pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu [Circumstances to be clarified during the investigation of interference in the activities of a law enforcement officer]. *Pravo i bezpeka*. № 2 (81). DOI: 10.32631/pb.2021.2.12 [in Ukrainian].
- Karkhut, R. V. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia u diialnist sudovykh orhaniv za zakonodavstvom Ukrainy ta Respubliky Polshcha* [Criminal liability for interference in the activities of the judiciary under the legislation of Ukraine and the Republic of Poland] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Khrystova, Yu. (2023). Mizhnarodni standarty zabezpechennia bezpeky pravosudiva [International standards for ensuring the security of justice]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2 (123). DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-234-24 [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2016). Kryminalistychna kharakterystyka zlochniv, shcho vchynia iutsia shliakhom nezakonnoho vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv abo protypravnoho vplyvu na uchasykiv sudochynstva [Criminalistic characteristics of crimes committed by unlawful interference in the activities of the judiciary or unlawful influence on participants in the proceedings]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1199> [in Ukrainian].
- Kuznetsov, V. V. (2017). Udoshkonalennia kryminalno-pravovoho rehuliuвання vidpovidalnosti za zlochynty proty derzhavnoho diiacha [Improvement of the criminal law regulation of responsibility for crimes against a public figure]. *Pytannia borotby zi zlochyinnistiu*. Vyp. 33. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/zbirnik_33.pdf [in Ukrainian].
- Kyrbiat'iev, O. O. (2021). *Kryminalno-pravova okhrona profesiinoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv* [Criminal law protection of the professional activity of law enforcement officers] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/2453> [in Ukrainian].
- Maltseva, A. V. (2023). Sotsialna obumovlenist vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vtruchannia u diialnist derzhavnoho diiacha [Social conditionality of establishing criminal liability for interference in the activities of a public figure]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. T. 1. № 19. DOI: 10.21564/2311-9640.2023.19.279276 [in Ukrainian].
- Martirosian, A. H. (2011). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist osib, yaki zdiisniuiut pravosudiva* [Criminal liability for interference in the activities of a law enforcement officer] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Medytskyi, I. B. (2023). Vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv (st. 376 KK Ukrainy): aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii [Interference in the activities of the judiciary (Article 376 of the Criminal Code of Ukraine): topical issues of criminal law qualification]. *Aktualni problemy vdoshkonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. Vyp. 62. DOI: 10.15330/apiclu.62.1.144-1.155 [in Ukrainian].

- Moroz, A. O. (2018). *Kryminalno-pravove doslidzhennia zlochyну vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby* (st. 397 KK Ukrainy) [Criminal law research on Crime of Interference in the Activities of a Defender or Representative of a Person (Article 397 of Criminal Code of Ukraine)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Oliinyk, Ya. S. (2021). *Metodyka rozsliduvannia pohrozy abo nasylstva shchodo zakhysnyka chy predstavnyka osoby* [Methods of investigating a threat or violence against a defender or a representative of a person] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Lviv [in Ukrainian].
- Paliukh, L. M. (2021). *Kryminalna vidpovidalnist za kryminalni pravoporushennia proty pravosuddia* [Criminal liability for criminal offenses against justice] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Pylypenko, Ye. V. (2018). *Pereshkodzhannia diialnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy* [Obstruction of activity in the criminal law of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Sievierodonetsk. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3529/1/pilipenko_d.pdf [in Ukrainian].
- Rusanivska, D. D. (2023). *Rozsliduvannia vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby* [Investigation of interference in the activities of a defender or representative of a person] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d4-47e0-4e7b-ae7c-8ecfdc784aaf/content> [in Ukrainian].
- Stepanova, Yu. P. (2023). *Kryminalno-pravovy zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta pratsivnykiv DPSU vid protypravnykh posihan, vchynenykh u зв'язку z yikh sluzhbovoiu diialnistiu* [Criminal law protection of servicemen and employees of the SBGS against unlawful encroachments committed in connection with their official activities]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. T. 1. № 19. DOI: [10.21564/2311-9640.2023.19.281121](https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.19.281121) [in Ukrainian].
- Tesliuk, D. Yu. (2023). Liability for the encroachment on the activities of judges under the legislation of some states of the EU. *Actual problems of improving of current legislation of Ukraine*. No. 63. DOI: [10.15330/api-clu.63.4.75-4.88](https://doi.org/10.15330/api-clu.63.4.75-4.88).
- Tskhovrebov, A. O. (2017). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu* [Criminal liability for interference in the activities of a law enforcement officer] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/dissertations/5/3.pdf> [in Ukrainian].
- Tychyna, T. Ye. (2021). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist zakhysnyka* [Criminal responsibility for interfering with the activity of a defense attorney] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/tychyna-dysertatsia.pdf> [in Ukrainian].
- Udod, M. V. (2023). *Osoblyvosti rozghliadu povidomlen pro vtruchannia u zdiisnennia pravosuddia suddiv pid chas voiennoho stanu* [Peculiarities of consideration of reports on interference with the administration of justice of judges during martial law]. *Problemy informatsiino-pravovoho zabezpechennia detsentralizatsii derzhavnoi vlady ta tsyfrovoy transformatsii v Ukraini* : zb. matliv nauk.-prakt. konf. do 30-rich. NAPrN Ukrainy (Vinnytsia, 15.06.2023). Vinnytsia. T. 1. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_1_3.pdf [in Ukrainian].
- Yakovleva, V. S. (2020). *Vtruchannia u diialnist sudovykh orhaniv v Ukraini: otsinka suchasnoho stanu* [Interference in the activities of the judiciary in Ukraine: an assessment of the current state]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 40. DOI: [10.31359/2079-6242-2020-40-126](https://doi.org/10.31359/2079-6242-2020-40-126) [in Ukrainian].
- Yakovleva, V. S. (2023). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vtruchanniu u diialnist sudovykh orhaniv* [Criminological characteristics and prevention of interference in the activities of judicial bodies] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yermolaieva-Zadorozhnia, S. V. (2019). *Kryminolohichna kharakterystyka pereshkodzhannia sluzhbovii diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv ta yoho zapobihannia* [Criminological characteristics of obstruction

tion of official activity of law enforcement officers and its prevention] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: http://criminology.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/ermolaeva-zadorozhnya_s.v._avtoreferat_2019.pdf [in Ukrainian].

Zalialova, I. M. (2007). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu* [Criminal liability for interference in the activities of a law enforcement officer] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Попов, В. (2024). Наукове забезпечення досудового розслідування втручань у діяльність органів державної влади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 68—83. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.06.

Прайс-листи на вироби з бурштину як інструмент експертного оцінювання: гемолого-правові засади

Петро Баранов *^a, Роман Кірін **^b, Олена Сливна ***^c

* Д-р геол. наук, професор, Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3367-4277>, e-mail: pn2dsbaranov@gmail.com

** Д-р юрид. наук, доцент, Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0089-4086>, e-mail: kirinrs62@gmail.com

*** Канд. геол. наук, Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-1938>, e-mail: e.slivna@gmail.com

^a Методологія, ресурси, програмне забезпечення.

^b Концептуалізація, візуалізація, написання оригінального рукопису.

^c Формальний аналіз, оброблення даних, редагування.

DOI: 10.32353/khrife.3.2024.07 УДК [338.5:549.892.1](343.98)

Надійшло 02.07.2024 / Рецензовано 05.07.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /
Доступно онлайн 30.09.2024

Мета цієї праці — розробити алгоритм складання прейскурантів на вироби з бурштину за даними реального ринку намиста й кульок. Для досягнення мети (за допомогою загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання) проаналізовано споживчі властивості виробів (колір, вагу, розмір, наявність включень і тріщин, прозорість, якість оброблення, ціну) та створено базу даних, яка сприятиме розв'язанню теоретичних і прикладних питань. На задоволення потреб сучасного ринку розроблено прайс-листи на вироби із бурштину, які ґрунтуються на економічно обумовлених і зрозумілих розрахунках і які є одним із джерел об'єктивних і надійних результатів в експертній та оцінній¹ діяльності, а також актуальні в економічній геології (для з'ясування доцільності промислового розроблення родовищ корисних копалин). Об'єктивність і надійність здобутих результатів

- 1 Чинні законодавчі й нормативні акти, що регулюють експертну діяльність, оперують помилковими словотворами «оцінка» і «оціночний». За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно, тож у цій праці ми дотримуватимемо правил літературної української мови (за винятком прямих цитат).— *Ред.*

гарантовано програмним забезпеченням, створеним за реальними показниками якості сировини (кольором, масою, розміром, прозорістю) і технологічного процесу виробництва товарної продукції. Показник вартості сировини у 30 % від вартості виробу запропоновано вважати межею, нижче за яку виготовлення бурштинових кульок позбавлене рентабельності.

Ключові слова: бурштин; експертиза; оцінювання; вартість; алгоритм; преїскурант; ринок.

Постановка наукової проблеми

Визначення вартості виробів із бурштину є однією з актуальних проблем у сучасній експертній практиці. Відсутність державних цін на вироби з бурштину спричиняє значні коливання цін на товари з нього, що не дає змоги правильно обчислити їхню вартість і знижує якість експертного оцінювання загалом.

Результати дослідження нами сучасного ринку бурштину в Україні свідчать, що наявні ринкові ціни на бурштин-сирець і вироби з нього вочевидь не є стабільними (найчастіше через те, що сучасний світовий бурштиновий бізнес не структурований), а ціни залежать від наявності сировини на ринку. Тобто преїскуранти ґрунтуються на порівняльних цінах, а вони істотно різняться. До того ж на території України, на жаль, поширений нелегальний видобуток бурштину і практично відсутня державна закупівля сировини, що призводить до цілковитої плутанини в ціновій політиці й ускладнює роботу експерта-гемолога.

Сьогодні всі торговельні угоди й експертне оцінювання цього каменю в Україні здійснюють за преїскурантами на сировину та вироби з бурштину із довідкового видання — бюлетеня «Довідник цін коштовного та декоративно-

го каміння»², який 4 рази на рік видає Державний гемологічний центр України Міністерства фінансів України (далі — ДГЦУ) і підґрунтям інформації для якого є аналізування цін (зазвичай, на європейському ринку).

Преїскуранти на бурштин-сирець мають особливе значення також для геолого-економічного оцінювання його родовищ, метою якого є аналізування всіх чинників промислової цінності об'єкта, розрахунок техніко-економічних показників і підготовка висновку про економічну ефективність подальших робіт. Отже, геолого-економічне оцінювання родовища цієї корисної копалини полягає в обґрунтуванні доцільності його промислового розроблення.

Ухвалені наприкінці 2019 р. законодавчі зміни щодо надання бурштиновмісних надр (англ. *amber-bearing subsoils*) у користування сприяли легалізації та зростанню обсягів видобутку бурштину. У 2023 р. в Україні видобули 39,2 т бурштину, тобто у 15 разів більше, аніж у 2019 р. Окрім того, у 2023 р. сплачено 35,4 млн грн ренти за користування бурштиновмісними надрами, 30 % з яких спрямовано до бюджетів територіальних громад³.

Зазвичай вартість таких об'єктів визначають за преїскурантами, затвердженими Міністерством фінансів

2 Див., напр.: Довідник цін коштовного та декоративного каміння. 2024. № 2 (61). 44 с.

3 Електронні торги. Результати 2019–2023 / Державна служба геології та надр України : офіц. сайт. URL: <https://www.geo.gov.ua/wp-content/uploads/presentations/ukr/statistika-elektronnix-torgiv.pdf> (дата звернення: 22.06.2024).

України. Однак сучасному бізнесу (інвестору) потрібне оцінювання родовищ каменеобробної сировини з урахуванням вартості кінцевої товарної продукції (конкретних виробів), що ґрунтується на техніко-економічних розрахунках⁴.

Сьогодні держава не контролює ринку виробів із бурштину, він розвивається хаотично, здебільшого шляхом коливання цін із різницею в кілька разів, а іноді й у кілька порядків. Відсутність державних цін на вироби з бурштину змушує ринок формувати свою цінову політику, що спричиняє певні складнощі під час розрахунку вартості виробів із бурштину в сучасній експертній практиці.

У зв'язку із цим пропонуємо розроблений нами алгоритм складання прайс-листів на вироби з бурштину (на прикладі кульок і намиста з кульок).

Мета статті

Оскільки сьогодні існує гостра потреба в альтернативних прейскурантах на базі даних реального ринку бурштину, автори цього дослідження поставили собі за мету розробити алгоритм складання прейскурантів на вироби з бурштину на основі реального ринку намист-кульок і кульок із бурштину, для чого проаналізували споживчі властивості намист і кульок із бурштину (колір, вагу, розмір, наявність включень та тріщин, прозорість, якість оброблення, ціну) і створили базу даних для цих виробів за результатами опрацювання комерційних

сайтів, торговельних майданчиків, іноземних і вітчизняних виставок.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Метод системно-структурного аналізу сприяв аналізуванню норм вітчизняного законодавства, що регулює видобуток, виробництво та використання дорогоцінного й напівдорогоцінного каміння, контроль за операціями з ними та правила їх атестації, формулюванню критичних зауважень щодо прейскурантів на бурштин як дорогоцінного каменю органогенного походження. Статистичні, математичні, фізичні й інші спеціальні методи дослідження дали змогу оцінити вироби з бурштину в межах геологічної експертизи з метою загального геолого-економічного оцінювання родовищ бурштину в Україні.

Для підвищення об'єктивності й надійності експертного оцінювання бурштину ми розробили комп'ютерну програму, яка дає змогу формувати прайс-листи на вироби з бурштину розрахунковим способом під час використання реальних показників кольору, маси, розміру, виходу придатного під час виробництва виробів із бурштину для ювелірних прикрас.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Аналізування наукових праць вітчизняних⁵ і іноземних авторів⁶, які прямо або

- 4 Рудько Г. І., Литвинюк С. Ф. Родовища бурштину України та їх геолого-економічна оцінка / за ред. проф. Г. І. Рудька. Київ — Чернівці, 2017. 240 с.
- 5 Беліченко О. П., Ладжун Ю. І., Татарінцев К. В., Гаєвський Ю. Д., Максютя О. В., Кравченко М. О. Сучасний стан та динаміка розвитку ринку бурштину. *Коштовне та декоративне каміння*. 2021. № 1 (103). С. 20—26. URL: [https://www.gems.org.ua/jurnal/archive/2021/N1\(103\)/image/stat4.pdf](https://www.gems.org.ua/jurnal/archive/2021/N1(103)/image/stat4.pdf) (дата звернення: 22.06.2024).
- 6 Rippa A., Yang Y. The Amber Road: Cross-Border Trade and the Regulation of the Burmite Market in Tengchong, Yunnan. *TRaNS: Trans-Regional and National Studies of Southeast Asia*. 2017. Vol. 5. Is. 2. Pp. 243—267. DOI: [10.1017/trn.2017.7](https://doi.org/10.1017/trn.2017.7) (дата звернення: 22.06.2024).

опосередковано досліджували питання ціноутворення⁷ виробів із бурштину за-свідчило, що в Україні майже не прово-дили досліджень, безпосередньо пов'язаних із заявленою тематикою. Останніми роками цій проблемі приділяли увагу автори цієї статті⁸, проте ґрунтовних праць бракує, тож аналізування літературних джерел підтверджує нестачу інформації щодо створення преїскурантів на вироби з бурштину⁹.

Водночас зрозуміло, що на ціноутворення бурштину впливають й інші чинники, як-от витрати (накладні, маркетингові, матеріальні, трудові й інші) і співвідношення попиту та пропозиції, що, зрештою, залежить від стратегії поведінки на ринку компаній-лідерів із видобутку й перероблення бурштину. Сьогодні вітчизняний ринок бурштину, на жаль, спрямований на продаж лише сировини¹⁰, але маємо надію, що з часом Україна експортуватиме вже готові бурштинові вироби.

Усе викладене вище підтверджує, що оцінювання бурштину є однією з актуальних¹¹ і нагальних проблем оцінної та експертної діяльності¹² в Україні.

Відсутність визнаних підходів до визначення цін зумовлює потребу в розробленні альтернативних преїскурантів на вироби з бурштину, що ґрунтуватимуться на даних сучасного бурштинового ринку.

Викладення основного матеріалу дослідження

Сьогодні на світовому ринку існує доволі багатий асортимент виробів із бурштину, до того ж кожний із його різновидів характеризується певними ціновими показниками, що прямо залежать від якості сировини, якості виробу та попиту на нього. Аналізування сучасного ринку бурштину свідчить, що найцікавішими об'єктами вивчення залишаються товар і ціни на нього. Оскільки сучасний ринок бурштину України є нестабільним і суперечливим, низку питань із ціноутворення товарів на ньому не розв'язано до сьогодні, що позначається насамперед на значному діапазоні цін: наприклад, між бурштином у сировині й виробами з нього, між рівноцінними виробами різної якості тощо.

- 7 Bilham N. T. Responsible mining and responsible sourcing of minerals: opportunities and challenges for cooperation across value chains. *Geological Society, London, Special Publications*. 2021. Vol. 508. Pp. 161–186. DOI: 10.1144/SP508-2020-130 (дата звернення: 22.06.2024).
- 8 Baranov P., Korotaiev V., Slynva O. Features of pricing of amber products in modern conditions. *Forensic Herald*. 2023. № 2 (40). Pp. 68–76. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-40-2-68 (дата звернення: 22.06.2024).
- 9 Kirin R. S., Baranov P. M., Korotaiev V. M., Shevchenko S. V. Algorithm for the formation of price lists for raw amber taking into account individual consumer characteristics. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2023. № 1. Pp. 20–25. DOI: 10.33271/nvngu/2023-1/020 (дата звернення: 22.06.2024).
- 10 Ільчишен І. Бурштин може приносити в Україну додатковий капітал / *Nadra info*. 15.02.2024. URL: <https://nadra.info/2024/02/ihor-ilchishen-amber-can-bring-additional-capital-to-ukraine/> (дата звернення: 22.06.2024).
- 11 Беліченко О. П., Ладжун В. І., Татарінцева К. В. Атестація та експертна оцінка дорогоцінного каміння органогенного походження (бурштин) : навч. посіб. Київ, 2017. 20 с.
- 12 Беліченко О. П., Татарінцева К. В., Ладжун Ю. І., Гаєвський Ю. Д., Максютя О. В., Кравченко М. О. Наукове обґрунтування розроблення та оновлення технічних умов і методичних документів ДГЦУ з атестації та експертної оцінки дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення. *Коштовне та декоративне каміння*. 2022. № 4. С. 15–18.

Із метою виокремити головні особливості, які впливають на ціноутворення наміста-кульок і кульок з бурштину, автори зробили спробу визначити основні шляхи розв'язання поставлених питань.

Однією з найбільш нагальних проблем для вітчизняних виробників бурштинових виробів є брак зрозумілих і прозорих механізмів ціноутворення продукції та її продажу.

Станом на сьогодні експертне оцінювання та контроль за якістю сировини і виробів із дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного походження (зокрема, бурштину¹³) та напівдорогоцінного каміння (далі — GS) здійснює ДГЦУ (ч. 4 ст. 15 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»¹⁴, далі — *гемологічний Закон*). Як зазначено вище, узагальнюючи інформацію про динаміку цінкових показників на дорогоцінне каміння в сировині й виробів на ринках реалізації товарів, ДГЦУ щокварталу випускає інформаційно-довідкове видання — бюлетень «Довідник цін дорогоцінного та декоративного каміння»¹⁵, інформація якого ґрунтується на аналізуванні цін (зазвичай європейського ринку).

Основні критерії для оцінювання якості бурштину (за чинними преїскурантами): маса, текстура, форма, поверхня зразка, тріщинуватість, наявність включень. Водночас чинні преїскуранти містять неоднозначні поняття, що

спричиняє проблеми в роботі експерта й оцінника, впливає на об'єктивність визначення якості бурштину (отже, і його вартості) і геть не відповідає основним принципам судової експертизи — об'єктивності та повноті досліджень. Окрім того, ці преїскуранти не відображають реальних цін на український бурштин і вироби з нього, оскільки їх сформовано за європейськими цінами.

Відповідно до ст. 9 гемологічного Закону¹⁶ оплату GS, яке закуповують до Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України (далі — *Держфонд*) і яке зберігають у Державному сховищі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України (далі — *Держсховище*), а також продаж цінностей із Держсховища здійснюють за ринковими цінами, що діють на день продажу.

Водночас поняття «ринкова ціна» для бурштину можна схарактеризувати так:

- це ціна, за якою бурштин передають іншому власникові за умови, що продавець бажає його передати, а покупець бажає його отримати на добровільній основі;
- продавець бурштину та його покупець: а) є взаємно незалежними юридично та фактично; б) мають достатньо інформації про бурштин, а також про ціни, які склалися на його ринку (а за їхньої відсутності — однорідних GS) у порівнянних економічних (комерційних) умовах (п/п. 14.1.219

13 Кірін Р. С. Правове забезпечення оцінки та продажу об'єктів гемологічних відносин. *Форум Права*. 2024. № 78 (1). С. 65—76. DOI: 10.5281/zenodo.10869348 (дата звернення: 22.06.2024).

14 Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18.11.1997 р. № 637/97-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

15 Довідник цін

16 Про державне регулювання URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

Податкового кодексу України¹⁷,
далі — ПКУ).

Окрім цінової політики щодо GS, гемологічним законодавством України, про яке йшлося вище¹⁸, регламентовано таке: видобутий із надр бурштин на умовах форвардного контракту закуповують до Держфонду в суб'єктів, які його видобувають і виробляють, у розсорттованому вигляді, а контроль за якістю сортування та експертне оцінювання бурштину здійснює ДГЦУ за відповідними довідниками¹⁹.

Ознаки форвардного контракту:

- 1) це цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується в майбутньому в обумовлений строк передати актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в обумовлений строк актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором;
- 2) форвардний контракт виконують шляхом постачання активу та його оплати коштами або проведення між сторонами контракту грошових розрахунків без постачання активу;
- 3) усі умови сторони визначають під час укладення контракту;

- 4) укладення форвардів і їхній обіг здійснюють поза організатором торгівлі стандартизованими строковими контрактами (п/п. 14.1.45.3 ПКУ²⁰).

Отже, для визначення вартості виробу з бурштину необхідно знати ціни на бурштин у сировині, а також оцінити витрати на виготовлення виробу.

Відповідно до законодавства ДГЦУ проводить незалежну експертизу та здійснює контроль за якістю сировини й виробів із GS, а також виробів із ними, експертне оцінювання GS, зарахованого до Держфонду, проводить гемологічні дослідження сировини, а також виконує інші роботи, пов'язані з незалежною експертизою GS²¹.

Тож під час оцінювання GS слід урахувати його вартість за висновком експерта, визначену на підставі проведення гемологічної експертизи GS за преїскурантами, які оприлюднено в періодичному «Довіднику цін коштовного та декоративного каміння»²² і які діють на дату оцінювання.

Для виконання поставленого завдання застосовано преїскуранти ДГЦУ без урахування податку на додану вартість (далі — ПДВ), де визначено такі параметри, як сорт, розмір фракції, вартість у доларах США за 1 кг (\$/кг; див. табл. 1).

17 Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

18 Kirin R., Baranov P., Koziaikov I. Gemological Law of Ukraine: formation Problems and development Prospects. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія*. 2021. Т. 2. № 93. С. 6—14. DOI: 10.17721/1728-2713.93.01 (дата звернення: 22.06.2024).

19 Про видання довідників оптових цін на діаманти, дорогоцінне, напівдорогоцінне та декоративне каміння : постанова КМУ від 31.05.1995 р. № 369. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/369-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

20 Податковий кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

21 Про державне регулювання URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

22 Довідник цін

Таблиця 1

**Ціни на бурштин у сировині,
які відповідають рівню цін
дрібнооптових торгових партій
(без урахування ПДВ), \$/кг ²³**

Масова фракція бурштину, г	Група якості				Бурштин шаруватий	Бурштин забруднений, пінистий	
	1-ша	2-га	3-тя	4-та			
До 2	80	40	20	20	20,00	20,00	
2—5	182	130	104	65	20,00	20,00	
5—10	350	250	200	125	85,00	50,00	
10—20	784	560	448	280			
20—50	1659	1185	948	593			
50—100	2191	1565	1252	783	400,00		
100—200	2702	1930	1544	965			
200—300	3346	2390	1912	1195			
300—500	3486	2490	1992	1245			
500—1000	Колегіально						
Понад 1000	Колегіально						

Оцінну вартість бурштину 1-ї групи якості (1-го сорту) розраховують за результатами детальної експертизи в ДГЦУ.

Окрім преїскурантів на сировину, ДГЦУ формує ціни на бурштинові вироби, які багато в чому не структурують цін на ринку, а навпаки — створюють певні проблеми.

Сама назва преїскуранта «Бурштин і бурштин пресований у декоративних елементах» (див. табл. 2) не відповідає вимогам Закону України «Про судову експертизу» ²⁴, оскільки походження бурштину, як і іншого дорогоцінного каменю, є важливим аргументом і головним показником у судовому розгляді як основного критерію грошової цінності. Для споживача або аматора природне походження бурштину є магічним показником, тому оцінювати бурштин за табл. 2 (як із юридичних, так і зі споживчих позицій) є неправильним.

Таблиця 2

**Ціни на бурштин і бурштин пресований
у декоративних елементах
без урахування ПДВ, \$/г ²⁵**

Кульки / Balls							
Розмір, мм / Size, mm	До 6	6—10	10—15	15—20	20—25	25—30	Понад 30
Оцінна вартість, \$/г / Estimated value, \$/g	0,6—1,8	2,3	3,6	9,0	11,5	14,5	16,4

²³ Довідник цін ...

²⁴ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 22.06.2024).

²⁵ Довідник цін ...

Таблиця 2 (завершення)

Кабошони, тіла обертання, пластини тощо / Caboshons, rotation bodies, tiles, etc.						
Маса, г / Mass, g	До 2	2—5	5—10	10—20	20—30	Понад 30
Оцінна вартість, \$/г / Estimated value, \$/g	0,7—1,8	2,8	3,9	4,4	6,8	8,4—27,0
Галтовані елементи в ювелірних виробках (намисто, браслети тощо) / Tumbled elements in jewelry items (necklaces, bracelets etc.)						
Розмір, мм / Size, mm	4—10		10—30		30—60	
Оцінна вартість, \$/г / Estimated value, \$/g	0,26		0,52		0,62	

Примітка. Група дефектності А — дефекти непомітні неозброєним оком. Оцінна вартість несвердлених галтованих елементів зменшується на 30 %.

Варто зауважити таке: вартість свердління, яка складає 30 % від вартості кульки, не відповідає нормам сучасного технологічного процесу, оскільки свердління становить максимум 5—10 % від вартості кульки.

Сама структура табл. 2 спричиняє певні незручності для оцінювача: розмір кульки наведено в мм, а ціну — у \$/г, тобто для обчислення вартості кульки слід спершу визначити її об'єм, потім вагу. Для прикладу наведемо розрахунок визначення вартості кульок за преїскурантами ДГЦУ (див. табл. 1).

Витрати на виготовлення кульок і їх реалізацію визначено на основі опрацювання експериментальних даних, отриманих під час проведення багатофакторних експериментів, також отримано інші параметри технологічного процесу (вихід придатного). Усе це свідчить,

що вартість сировини для виготовлення кульок у середньому становить 30 % вартості виробу, а вихід придатного — 30 % (це нижня межа, нижче за яку виготовлення кульок є нерентабельним).

Отже, вартість виробів визначаємо за такою формулою:

$$C_{\text{вир.}} = (C_{\text{сир.}} \times M_{\text{зраз.}}) \div (C_{\text{сир. \%}} \div C_{\text{вир. \%}}),$$

де:

- $C_{\text{вир.}}$ — вартість виробу, \$;
- $C_{\text{сир.}}$ — вартість сировини, \$/г;
- $M_{\text{зраз.}}$ — маса зразка, г;
- $C_{\text{сир. \%}}$ — вартість сировини в кульці становить 30 %;
- $C_{\text{вир. \%}}$ — вартість виробу дорівнює 100 %.

Результати розрахунків (див. табл. 3), як свідчать практика та маркетингові дослідження, далекі від реальності й суперечать наявному ринку бурштину.

Таблиця 3

Результати розрахунків вартості
кульок з бурштину

№ з/п	Розмір кульки, мм	Маса кульки, г	Вартість бурштину в кульці, \$/г	Вартість кульки, \$	Розрахункова вартість сировини, \$/г
1	6	0,12	0,6—1,8	0,07—0,22	0,05
2	6—10	0,12—0,56	2,3	0,276—1,29	0,21—0,21
3	10—15	0,56—1,70	3,6	2,01—6,12	0,32—0,32
4	15—20	1,70—4,47	9,0	15,3—40,23	0,81—0,81

Таблиця 3 (завершення)

5	20—25	4,47—8,73	11,5	51,41—100,36	1,04—1,02
6	25—30	8,73—15,08	14,5	126,86—218,66	1,29—1,31
7	> 30	15,08	16,4	247,31	1,48

Наведені розрахунки дещо дивують: добре помітна невідповідність між цінами преїскуранта.

Наприклад:

- у рядку 1 кулька розміром 6 мм коштує \$0,07 (2,8 грн). Незрозуміло, як кулька розміром до 6 мм може коштувати \$0,6—1,8 (різниця у 3 рази) і за якими критеріями необхідно її оцінювати;
- у рядку 2 кулька розміром 10 мм коштує \$1,29, а в рядку 3 кулька такого самого розміру коштує вже \$2,01.

Така ситуація характерна й для кульок розміром 15, 20, 25 і 30 мм.

Подальший розрахунок вартості виробів ми здійснювали за допомогою спеціального програмного забезпечення *AMBER-3*. У результаті опрацювання аналітичних даних отримали таблицю (прайс-лист) із такими параметрами: маса зразка (фракції), маса кульки у г; розмір кульки (діаметр) у см і результати розрахунку вартості кульок для трьох сортів бурштину (див. табл. 4), оскільки 4-й сорт бурштину для виготовлення кульок не використовують.

Таблиця 4

**Прайс-лист на кульки з бурштину
за розрахунками комп'ютерної програми *AMBER-3***

Маса зразка, г	Маса кульки, г	Діаметр кульки, см	Вартість кульки, \$		
			1-й сорт	2-й сорт	3-й сорт
1	0,3	0,83	0,27	0,13	0,07
2	0,6	1,05	0,53	0,27	0,13
2	0,6	1,05	1,21	0,87	0,69
5	1,5	1,42	3,03	2,17	1,73
5	1,5	1,42	5,83	4,17	3,33
10	3	1,79	11,67	8,33	6,67
10	3	1,79	26,13	18,67	14,93
20	6,01	2,26	52,27	37,33	29,87
20	6,01	2,26	110,60	79,00	63,20
50	15,02	3,06	276,50	197,50	158,00
50	15,02	3,06	365,17	260,83	208,67
100	30,03	3,86	730,33	521,67	417,33
100	30,03	3,86	900,67	643,33	514,67
200	60,06	4,86	1801,33	1286,67	1029,33
200	60,06	4,86	2230,67	1593,33	1274,67
300	90,09	5,56	3346,00	2390,00	1912,00
300	90,09	5,56	3486,00	2490,00	1912,00
500	150,15	6,6	5810,00	4150,00	3186,67

Наведені результати демонструють пряму залежність вартості кульки від її параметрів (див. рис. 1). До того ж вартість кульок із незначною вагою є дуже низькою, а починаючи з ваги понад 200 г вартість різко зростає. У будь-якому разі здобуті результати дають ключ до розуміння формування цін на кульки з бурштину.

Як бачимо з табл. 1, вартість зразка бурштину однакової ваги, але різних фракцій істотно різниться. Наприклад,

вага зразка 2 г із фракції 2–5 г перевищує вартість такого самого зразка із фракції до 2 г утричі (!). Наочно це видно на графіку (див. рис. 1), де крива прейскурантів утворює своєрідні сходи під час переходу від однієї фракції до іншої. Виникає резонне запитання: скільки коштуватиме, наприклад, кулька вагою 3 або 4 г, тобто кулька, вага якої перебуває між крайніми значеннями фракції?

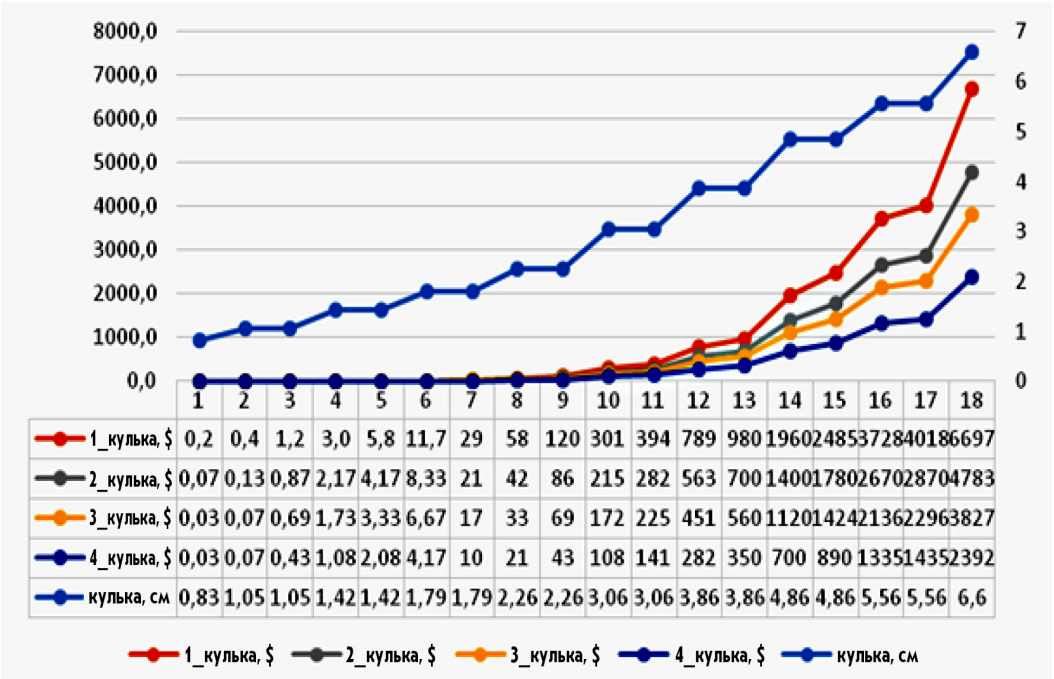

Рис. 1. Графік розподілу вартості кульок різних сортів бурштину

Східчастий графік розміру кульок виглядає нелогічно. Наприклад, кульки однакового розміру в 1,05 см (порядкові номери 2 і 3) мають різну вартість: одна коштує \$0,07, інша — \$0,43). Для того щоб усунути цей недолік, складімо табл. 5 з інтервалом в 1 г, а вартість фракції розподілімо порівну. Наприклад, вартість фракції 2–5 г почина-

ється з 60 \$/кг (0,060 \$/г) і завершується 182 \$/кг (0,182 \$/г). Із останнього значення віднімімо перше й розділімо на три інтервали, у результаті отримаємо вартість, на яку збільшуватиметься кожний інтервал:

$$(182 - 60) \div 3 = 40,6 \text{ $/кг}$$

(у такий спосіб продовжимо до 500 г).

Таблиця 5

**Прайс-лист на кульки з бурштину
 за розрахунками комп'ютерної програми AMBER-3**

Маса зразка, г	Діаметр кульки, см	Ціна кульки за групою якості, \$		
		1-й сорт	2-й сорт	3-й сорт
1,00	0,85	0,20	0,07	0,03
2,00	1,07	0,40	0,13	0,07
3,00	1,23	1,00	0,56	0,41
4,00	1,35	1,88	1,24	0,96
5,00	1,46	3,03	2,17	1,73
6,00	1,55	4,44	3,08	2,46
7,00	1,63	6,07	4,15	3,31
8,00	1,71	8,00	5,39	4,29
9,00	1,77	10,20	6,78	5,40
10,00	1,84	11,67	8,33	6,67
11,00	1,90	16,06	10,52	8,43
12,00	1,95	19,48	13,00	10,40
13,00	2,00	23,18	15,69	12,57
14,00	2,05	27,25	18,62	14,93
15,00	2,10	31,60	21,85	17,50
16,00	2,15	36,32	25,28	20,27
17,00	2,19	41,31	29,01	23,23
18,00	2,23	46,68	32,94	26,40
19,00	2,28	52,38	37,18	29,77
20,00	2,31	58,33	41,67	33,33
22,00	2,39	68,71	49,06	39,23
24,00	2,46	79,92	57,04	45,60
26,00	2,53	91,95	65,69	52,43
28,00	2,59	104,81	74,85	59,73
30,00	2,65	118,50	84,60	67,50
32,00	2,71	133,01	94,93	75,73
34,00	2,76	148,35	105,97	84,43
36,00	2,82	164,52	117,48	93,72
38,00	2,87	181,51	129,58	103,36
40,00	2,92	199,33	142,27	113,47
42,00	2,96	217,98	155,54	124,04
44,00	3,01	237,45	169,40	135,08
46,00	3,05	257,75	183,85	146,59
48,00	3,10	278,88	198,88	159,20
50,00	3,14	301,00	215,00	172,00

У результаті опрацювання розрахункових даних отримаємо плавну криву розміру й вартості кульок (див. рис. 2). Такий графік є логічним і зрозумілим, а запитання, скільки коштує кулька вагою 3 г або 4 г, не виникає.

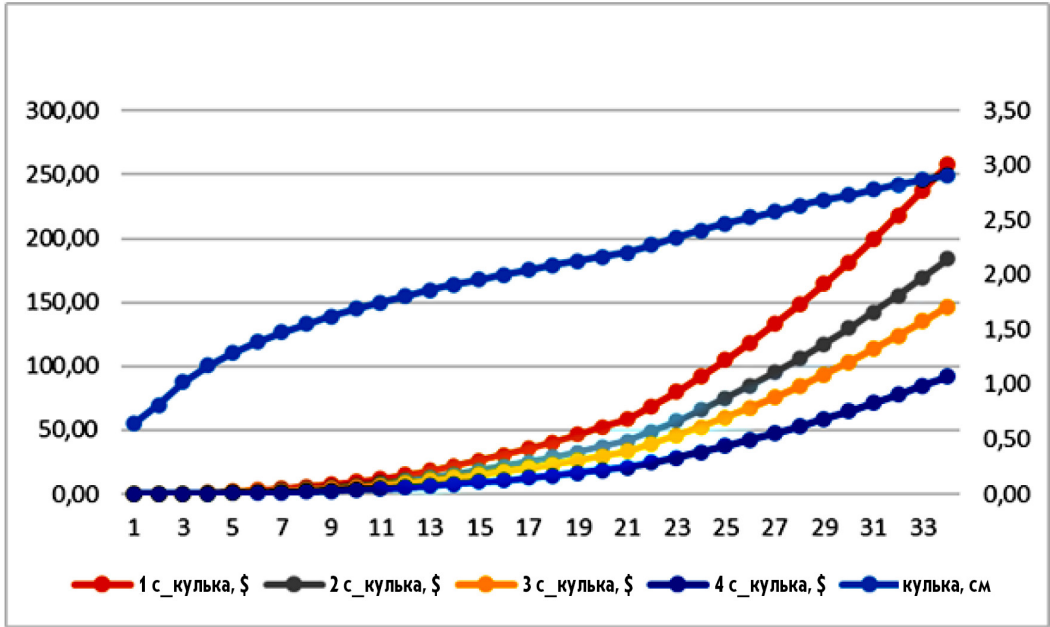

Рис. 2. Залежність вартості кульок від їхнього розміру

Отже, якщо знати вартість однієї кульки, можна розрахувати вартість намиста, тобто кількість намистин у нитці помножити на вартість кульок з урахуванням вартості роботи зі складання намиста. У табл. 6 наведено результати розрахунку вартості для намиста-кульок різних сортів. Коефіцієнт кореляції Пірсона дорівнює 0,78, що відповідає міцному зв'язку між розміром намистин і вартістю намиста.

Таблиця 6

Вартість намиста-кульок з різних сортів бурштину

Довжина нитки, см	Діаметр кульки, см	Кількість намистин	Ціна намиста-кульки за групами якості, \$		
			1-й сорт	2-й сорт	3-й сорт
48	0,85	56	12,42	4,35	1,86
48	1,07	45	19,74	6,41	3,45
48	1,23	39	42,93	24,04	17,60
48	1,35	36	73,53	48,50	37,55
48	1,46	33	109,58	78,48	62,56
50	1,55	32	157,55	109,29	87,29
50	1,63	31	204,82	140,03	111,69
50	1,71	29	257,31	173,36	137,98
52	1,77	29	329,63	219,11	174,51

Таблиця 6 (завершення)

52	1,84	28	362,78	258,95	207,35
52	1,90	27	483,49	316,71	253,79
52	1,95	27	571,41	381,33	305,07
52	2,00	26	662,95	448,73	359,50
52	2,05	25	760,34	519,54	416,58
52	2,10	25	860,72	595,15	476,67
52	2,15	24	966,28	672,57	539,28
52	2,19	24	1078,96	757,70	606,74
52	2,23	23	1197,35	844,92	677,17
52	2,28	23	1314,09	932,76	746,86
52	2,31	23	1444,36	1031,83	825,31
52	2,39	22	1644,44	1174,16	938,89
52	2,46	21	1858,30	1326,30	1060,29
52	2,53	21	2078,87	1485,17	1185,37
52	2,59	20	2314,72	1653,06	1319,13
52	2,65	20	2557,81	1826,08	1456,98
52	2,71	19	2807,44	2003,69	1598,43
52	2,76	19	3074,50	2196,19	1749,78
52	2,82	18	3337,07	2382,93	1900,99

Підіб'ємо проміжні підсумки. Якщо порівняти розрахункові ціни на намиста з їхніми ринковими цінами, то стає зрозумілим, що вартість перших значно нижча за другі. Наприклад, середня розрахункова вартість намиста-кульок (розмір намистин від 0,63 до 2,63 см) становить \$937, а у фірмі «Янтар Полісся» (розмір намистин від 0,7 до 2,5 см) — \$2255 (без урахування кольору бурштину згідно з преїскурантами), тобто спостерігаємо різницю у 2,4 рази ²⁶.

Натомість розрахункова вартість намиста з намистин маленьких розмірів дуже низька, чого не можна сказати про їхні ринкові ціни. У публікації 2022 р. ²⁷ зазначено, що розрахункова вартість сировини не збігаєть-

ся з преїскурантами ДГЦУ, унаслідок чого вартість намиста з малим діаметром намистин завищена.

Водночас ринкові й розрахункові ціни на намиста з великими намистинами дуже близькі. Наразі на ринку намисто з діаметром намистин понад 2 см трапляється вкрай рідко, тоді як намиста з невеликим діаметром намистин — у надлишку.

Отже, здобуті за допомогою програмного забезпечення *Amber-3* результати моделювання спрямовані на унормування розрахунків і підвищення об'єктивності досліджень. За такого підходу можна задати будь-яку вагу зразка (фракції), будь-який розмірний інтервал між зразками й отримати прогнозні

26 Baranov P., Slyvna O., Korotayev V. Price lists for amber and their significance in market and planned regulation of the economy. *Forensic Herald*. 2024. № 1 (41). Pp. 19–31. DOI: [10.37025/1992-4437/2024-41-1-19](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2024-41-1-19) (дата звернення: 22.06.2024).

27 Kirin R., Baranov P., Shevchenko S., Korotayev V. Method of price formation of amber samples on the basis of gemmological-consumer indicators. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2022. Vol. 31. № 2. Pp. 321–332. DOI: [10.15421/112230](https://doi.org/10.15421/112230) (дата звернення: 22.06.2024).

ціни на нові вироби з бурштину, тобто сформувати прейскурант на товар.

Висновки

Обґрунтовано гемологічні та правові засади доступного рівня об'єктивності визначення вартості куль і намиста з кульок бурштину, засновані на державних прейскурантах на бурштин та експериментально визначених технологічних параметрах із виготовлення виробів із бурштину. Найчастіше оцінну вартість бурштину в Україні визначають монополярно — за результатами державної гемологічної експертизи.

Визначено вартість сировини бурштину для виготовлення кульок, витрати на виготовлення кульок, їх реалізацію та інші параметри технологічного процесу (вихід придатного) на підставі опрацювання експериментальних даних, здобутих під час проведення багатофакторних експериментів. Результати останніх підтвердили, що вартість сировини для виготовлення кульок у середньому становить 30 % від вартості виробу, вихід придатного — 30 %. Цей показник пропонуємо вважати нижньою межею, за якої виготовлення кульок є нерентабельним.

Розроблено алгоритм визначення вартості виробів із бурштину, який базується на залежності комерційної вартості виробу від гемологічних і фізичних кількісно-якісних показників (а також оцінної вартості сировини) та який дає змогу (на прикладі розрахунків вартості кульок та намиста з кульок) запропонувати обґрунтовані прайс-листи на вироби з бурштину і скласти вдосконалені прейскуранти на бурштинову сировину.

Аргументовано, що наведені результати застосування програмного забезпечення *Amber-3* забезпечують інтегрований підхід до розрахунків вартості метонімічної моделі «сировина — ви-

рів» і підвищують об'єктивність відповідних досліджень завдяки можливості варіювати вагу зразка (фракції), інтервал між зразками, геометричні та якісні параметри окремих складових виробу.

Price lists for amber products as a tool for expert evaluation: gemological and legal principles

Petro Baranov, Roman Kirin, Olena Slyvna

The purpose of this research paper is to develop an algorithm for compiling price lists for amber products based on real market data for necklaces and beads. For achieving the goal (with the help of general scientific and special methods of scientific cognition), consumer properties of products (color, weight, size, presence of inclusions and cracks, transparency, processing quality, price) were analyzed and a database was created that will contribute to solving theoretical and applied issues. In order to meet the needs of the modern market, price lists for amber products have been developed based on economically determined and understandable calculations and which are one of the sources of objective and reliable results in expert and evaluation activities, and are also relevant in economic geology (for clarifying feasibility of industrial development of mineral deposits). Objectivity and reliability of the obtained results is guaranteed by the software created according to real quality indicators of raw materials (color, weight, size, transparency) and the technological production procedure of commercial products. The cost indicator of raw materials of 30% of the product cost is proposed to be considered as the limit below which the production of amber balls is unprofitable.

Keywords: *amber; forensic examination; evaluation; cost; algorithm; price list; market.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновник не грав жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Baranov, P., Korotaiev, V., Slyvna, O. (2021). Features of pricing of amber products in modern conditions. *Forensic Herald*. 2023. № 2 (40). DOI: [10.37025/1992-4437/2023-40-2-68](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-40-2-68).
- Baranov, P., Slyvna, O., Korotaiev, V. (2024). Price lists for amber and their significance in market and planned regulation of the economy. *Forensic Herald*. № 1 (41). DOI: [10.37025/1992-4437/2024-41-1-19](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2024-41-1-19).
- Belichenko, O. P., Ladzhun, V. I., Tatarintseva, K. V. (2017). *Atestatsiia ta ekspertna otsinka dorohotsinnoho kaminnia orhanohennoho pokhodzhennia (burshtyn)* [Certification and expert evaluation of precious stones of organogenesis origin (amber)] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Belichenko, O. P., Ladzhun, Yu. I., Tatarintsev, K. V., Haievskiy, Yu. D., Maksiuta, O. V., Kravchenko, M. O. (2021). Suchasnyi stan ta dynamika rozvytku rynku burshtynu [Current state and dynamics of the amber market development]. *Koshtovne ta dekoratyvne kaminnia*. № 1 (103). URL: [https://www.gems.org.ua/jurnal/archive/2021/N1\(103\)/image/stat4.pdf](https://www.gems.org.ua/jurnal/archive/2021/N1(103)/image/stat4.pdf) [in Ukrainian].
- Belichenko, O. P., Tatarintseva, K. V., Ladzhun, Yu. I., Haievskiy, Yu. D., Maksiuta, O. V., Kravchenko, M. O. (2022). Naukove obgruntuvannia rozroblennia ta onovlennia tekhnichnykh umov i metodychnykh dokumentiv DHTS u z atestatsii ta ekspertnoi otsinky dorohotsinnoho kaminnia, dorohotsinnoho kaminnia orhanohennoho utvorennia [Scientific substantiation of the development and updating of technical conditions and methodological documents of the State Scientific Center for Certification and Expert Evaluation of Precious Stones, Precious Stones of organogenesis Formation]. *Koshtovne ta dekoratyvne kaminnia*. № 4 [in Ukrainian].
- Bilham, N. T. (2021). Responsible mining and responsible sourcing of minerals: opportunities and challenges for cooperation across value chains. *Geological Society, London, Special Publications*. Vol. 508. DOI: [10.1144/SP508-2020-130](https://doi.org/10.1144/SP508-2020-130).
- Dovidnyk tsin koshtovnoho ta dekoratyvnoho kaminnia [Handbook of Prices of Precious and Decorative Stones]. (2024). № 2 (61) [in Ukrainian].
- Elektronni torhy. Rezultaty 2019–2023 [Electronic bidding. Results 2019–2023] / Derzhavna sluzhba heolohii ta nadr Ukrainy : ofits. sait. URL: <https://www.geo.gov.ua/wp-content/uploads/presentations/ukr/statistika-elektronnix-torgiv.pdf> [in Ukrainian].
- Ilchyshen, I. (2024). Burshtyn mozhe prynosyty v Ukrainu dodatkovyi kapital [Amber can bring additional capital to Ukraine]. *Nadra info*. 15.02.2024. URL: <https://nadra.info/2024/02/ihor-ilchishen-amber-can-bring-additional-capital-to-ukraine/> [in Ukrainian].
- Kirin, R. S. (2024). Legal support for the evaluation and sale of objects of gemological relations. *Forum of Rights*. No. 78 (1). DOI: [10.5281/zenodo.10869348](https://doi.org/10.5281/zenodo.10869348).
- Kirin, R. S., Baranov, P. M., Korotaiev, V. M., Shevchenko, S. V. (2023). Algorithm for the formation of price lists for raw amber taking into account individual consumer characteristics. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. № 1. DOI: [10.33271/nvngu/2023-1/020](https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-1/020).
- Kirin, R., Baranov, P., Koziaikov, I. (2021). Gemological Law of Ukraine: formation Problems and development Prospects. *Visnyk of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geology*. T. 2. № 93. DOI: [10.17721/1728-2713.93.01](https://doi.org/10.17721/1728-2713.93.01).
- Kirin, R., Baranov, P., Shevchenko, S., Korotaiev, V. (2022). Method of price formation of

- amber samples on the basis of gemmological-consumer indicators. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. Vol. 31. № 2. DOI: [10.15421/112230](https://doi.org/10.15421/112230).
- Rippa, A., Yang, Y. (2017). The Amber Road: Cross-Border Trade and the Regulation of the Burmite Market in Tengchong, Yunnan. *TRaNS: Trans-Regional and National Studies of Southeast Asia*. Vol. 5. Is. 2. DOI: [10.1017/trn.2017.7](https://doi.org/10.1017/trn.2017.7).
- Rudko, H. I., Lytvyniuk, S. F. (2017). *Rodovyshcha burshtynu Ukrainy ta yikh heoloho-ekonomichna otsinka* [Deposits of amber of Ukraine and their geological and economic assessment] / za red. prof. H. I. Rudka. Kyiv — Chernivtsi [in Ukrainian].

Баранов, П., Кірін, Р., Сливна, О. (2024). Прайс-листи на вироби з бурштину як інструмент експертного оцінювання: гемолого-правові засади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 84—99. DOI: [10.32353/khrife.3.2024.07](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.07).

Праксеологічні засади судово-ветеринарної експертизи: проблеми й оптимізація шляхів їх розв'язання

Іван Яценко *

* Д-р вет. наук, професор, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.3.2024.08 УДК [001.891:343.98:636.09](477)

Надійшло 05.08.2024 / Рецензовано 12.08.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /

Доступно онлайн 30.09.2024

Мета статті — наукова розвідка сучасного стану та шляхів підвищення результативності судово-ветеринарної діяльності завдяки застосуванню праксеологічного підходу. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс методів (діалектичний, системно-структурний, системно-функціональний, формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія), аксіологічний, моделювання). Поняття праксеології трактовано в судово-ветеринарному аспекті. З'ясовано вплив праксеологічних надбань на стимулювання розвитку спеціальних ветеринарних знань у контексті формування концепції ефективної судово-ветеринарної діяльності. Судово-експертну праксеологію проаналізовано з огляду на її ефективність та результативність функціонування судово-ветеринарних механізмів. Аргументовано особливості праксеологічного підходу в судово-ветеринарній галузі. Судово-ветеринарну практику розглянуто як один із засобів експертного забезпечення судочинства. Увагу акцентовано на тому, що розвиток і вдосконалення теорії, методології та праксеології судово-ветеринарної експертизи є підґрунтям для підвищення ефективності судочинства. Запропоновано новітню праксеологічну конструкцію вітчизняної судово-ветеринарної експертизи, доповнення до Кримінального процесуального кодексу України (щодо обов'язковості призначення судово-ветеринарної експертизи для з'ясування характеру та ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також для встановлення причини її смерті) і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень (розширення кола питань, які

ставлять судово-ветеринарному експертові під час призначення відповідної експертизи).

Ключові слова: судова ветеринарна медицина; судово-ветеринарна експертиза; судово-ветеринарний експерт; висновок експерта; судово-експертні установи; ефективна діяльність; практичне значення; праксеологія; тварини; ушкодження.

Постановка наукової проблеми

Судова експертиза є науково обґрунтованою й надійною формою застосування спеціальних знань у судочинстві. Висновок експерта, що базується на аналізуванні фактичних даних, з'ясованих судовим експертом, підвищує рівень доказової бази¹ та дає змогу правоохоронним органам і суду обґрунтувати й ухвалити об'єктивні процесуальні рішення².

Судово-ветеринарну експертизу (далі — СВЕ)³ призначають під час досу-

дового розслідування та судового розгляду справ про правопорушення проти життя і здоров'я тварин (жорстоке поводження⁴, незаконне полювання⁵ і/або водний добувний промисел⁶, порушення ветеринарних правил⁷ та ін.).

На жаль, до сьогодні не сформульовано значення праксеологічного підходу до СВЕ як базового поняття, не визначено його значення в методології цієї науки, що свідчить про актуальність пропонованого дослідження для практичної судово-експертної та правоохоронної діяльності.

- 1 Надіжко М. М. Використання спеціальних знань у судово-експертній діяльності: теоретико-правові аспекти. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1 (33). С. 25—36. DOI: [10.37025/1992-4437/2020-33-1-25](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-33-1-25) (дата звернення: 08.07.2024).
- 2 Попович Є. М. Єдність науки та практики в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 158—172. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.012](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.012) (дата звернення: 08.07.2024).
- 3 Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Там само*. С. 102—117. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.08](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.08) (дата звернення: 08.07.2024).
- 4 Smith-Blackmore M., Bethard J. D. A multidisciplinary investigation of chronic animal abuse: Collaboration between veterinary forensics and forensic anthropology. *Journal of Forensic Sciences*. 2020. Vol. 66. Is. 1. Pp. 389—392. DOI: [10.1111/1556-4029.14576](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14576) (дата звернення: 08.07.2024); Скрипка М., Панікар І., Запека І., Куралес О. Деякі аспекти патогенезу та патоморфології первинної складної травми хребта спинного мозку. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022. Is. 104. Pp. 26—33. DOI: [10.37000/abbsl.2022.104.04](https://doi.org/10.37000/abbsl.2022.104.04) (дата звернення: 08.07.2024).
- 5 Horbunova K. V. Criminal law signs of illegal hunting as an element of criminological characteristics. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2022. Vol. 98. Is. 3. Pp. 152—159. DOI: [10.32631/v.2022.3.14](https://doi.org/10.32631/v.2022.3.14) (дата звернення: 08.07.2024).
- 6 Черевко К. О. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом в розрізі українського законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 61—68. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b1d68401-322b-41e0-b56f-1ea95d82352d/content> (дата звернення: 08.07.2024).
- 7 Caceres P., Awada L., Weber-Vintzel L., Morales R., Meske M., Tizzani P. The World Animal Health Information System as a tool to support decision-making and research in animal health. *Revue Scientifique et Technique*. 2023. Vol. 42. Pp. 242—251. DOI: [10.20506/rst.42.3367](https://doi.org/10.20506/rst.42.3367) (дата звернення: 09.07.2024).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Праксеологічні аспекти юриспруденції загалом і криміналістики та судової експертизи зокрема досліджували такі вітчизняні й іноземні науковці: Е. Сімакова-Єфремян⁸ (розглянула питання взаємозалежності європейських інтеграційних процесів і інтеграції спеціальних знань в Україні); Б. Гамалюк, В. Лямпель і Р. Цимбаліста⁹ (окреслили інституційні засади формування системи судово-експертної діяльності (далі — СЕД) в Україні); А. Коваленко¹⁰ (розкрив методологічне значення прак-

сеологічного підходу в криміналістиці); Т. Лоза¹¹ (запропонувала шляхи розв'язання проблем СЕД в Україні); Є. Попович¹² (аргументував єдність науки та практики в СЕД); Г. Спіцина і С. Белевцова¹³ (обґрунтували новітню парадигму теорії та практики судової експертизи в Україні); І. Шинкаренко і Г. Спіцина¹⁴ (проаналізували історичні витоки й перспективи розвитку судової експертизи); В. Шепітько і М. Шепітько¹⁵ (розглянули доктрину криміналістики та судової експертизи в Україні); О. Ключев і Е. Сімакова-Єфремян¹⁶ (викоремили доктринальні підходи до судової експертизи в Україні); В. Брижко¹⁷

- 8 Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання взаємозалежності європейських інтеграційних процесів і тенденції інтеграції спеціальних знань в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 152—158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_22 (дата звернення: 15.07.2024).
- 9 Гамалюк Б. М., Лямпель В. І., Цимбаліста Р. Г. Інституційні засади формування системи судово-експертної діяльності в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 2. С. 61—66. DOI: [10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9](https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9) (дата звернення: 15.07.2024).
- 10 Коваленко А. В. Сутність та методологічне значення праксеологічного підходу в криміналістиці. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Т. 5. С. 32—39. DOI: [10.18523/2617-2607.2020.5.32-39](https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.32-39) (дата звернення: 15.07.2024).
- 11 Лоза Т. В. Проблеми організації судово-експертної діяльності в Україні та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 633—641. DOI: [10.24144/2788-6018.2023.06.112](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.112) (дата звернення: 15.07.2024).
- 12 Попович Є. М. Значч. твір. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.012](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.012) (дата звернення: 08.07.2024).
- 13 Спіцина Г. О., Белевцова С. О. Щодо питання формування новітньої парадигми теорії та практики судової експертизи у Україні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 63—65. URL: <https://drive.google.com/file/d/1LiBduUEvfGdV2KsUTwMKLi6QvVKRzo3/view> (дата звернення: 15.07.2024).
- 14 Шинкаренко І. Р., Спіцина Г. О. Історичні витоки та перспективи розвитку теорії та практики судової експертизи. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10—11.10.2018). Харків, 2018. С. 20—22.
- 15 Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12—27. DOI: [10.33498/louu-2021-08-012](https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-012) (дата звернення: 15.07.2024).
- 16 Ключев О., Сімакова-Єфремян Е. Доктринальні підходи до судової експертизи в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 28—43. DOI: [10.33498/louu-2021-08-028](https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-028) (дата звернення: 15.07.2024).
- 17 Брижко В. М. Філософія права: праксеологія в сфері інформаційного права (ст. 28—34). *Інформація і право*. 2019. № 3(30). DOI: [10.37750/2616-6798.2019.3\(30\).194777](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.3(30).194777) (дата звернення: 08.07.2024).

(схарактеризував праксеологію у сфері інформаційного права); У. Цмоць¹⁸ (аргументувала правову праксеологію як чинник ефективності юридичної практики); М. Щербаковський¹⁹ (виклав особливості проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні).

Мета статті

Дослідити сучасний стан СВЕ для забезпечення ефективності правосуддя, розкрити суть праксеологічного підходу й окреслити його можливості для сприяння розвитку теорії, методології та практики СВЕ.

Методи дослідження

Теоретико-методологічним підґрунтям нашої наукової розвідки є комплекс взаємообумовлених методів: діалектичного, системно-структурного, системно-функціонального, аксіологічного, формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, моделювання та ін.).

Викладення основного матеріалу дослідження

Праксеологія (від грец. πράξις — дія та грец. λογία — учення) вивчає шляхи підвищення ефективності й корисності людської діяльності в різних галузях. Отже, **призначення судово-експертної праксеології** (як складової загальної) має полягати в дослідженні принципів, закономірностей, умов, раціональності, ефективності, особливостей впровадження,

використання та застосування засобів, прийомів і методів судової експертизи, а одним з її напрямів є судово-ветеринарна практика, для якої праксеологія виробляє найефективніший алгоритм дій. Своєю чергою судово-ветеринарна практика формує підґрунтя для розроблення нових і вдосконалення наявних методик дослідження (методологічна функція) та критеріїв оцінювання класичних і нових об'єктів дослідження (оцінна функція), а також застосовує їх на практиці (застосовна функція) та ознайомлює невідомих з можливостями судової експертизи для визначення фактичних даних і обставин скоєння правопорушень (просвітницька функція).

Судово-ветеринарну практику можна схарактеризувати як спрямовану на здобуття певного результату осмислену й послідовну діяльність, яка є:

- механізмом самореалізації суд-ветекспертів, зокрема, завдяки творчому процесу (розроблення евристичних методик дослідження);
- рушієм прогресу СВЕ, оскільки виявляє проблеми експертної практики й окреслює шляхи їх розв'язання та оптимізації вже застосованих рішень;
- чинником формування нових напрямів і наукових шкіл у СВЕ;
- просвітницьким осередком.

Судово-ветеринарна праксеологія узагальнює спеціальні ветеринарні знання, аналізує засоби, форми та способи їх застосування у практиці СВЕ (з огляду на стан об'єктів дослідження, методичне забезпечення тощо).

18 Цмоць У. О. Правова праксеологія як чинник ефективності юридичної практики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 4. С. 155—164. DOI: 10.32782/2311-8040/2023-4-18 (дата звернення: 08.07.2024).

19 Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> (дата звернення: 08.07.2024).

Результативність судово-ветеринарної діяльності (далі — СВД) залежить від застосування відповідного праксеологічного інструментарію, як-от:

- типологізації та формування системи принципів і категорій;
- розроблення теорії й методології судово-ветеринарних досліджень (далі — СВДосл);
- узагальнення практики СВЕ з окресленням її стратегічних перспектив.

Відповідно до викладеного, судово-ветеринарну праксеологію можна визначити як особливу галузь філософсько-експертних досліджень, спрямовану на практичну діяльність, у якій теоретичні розробки та практичний досвід СВЕ застосовано для раціонального аналізування судово-експертних явищ, розвідки й обґрунтування висновків експертів і шляхів розв'язання проблем у сфері СВЕ.

По суті, СВД є діяльністю обізнаних осіб, які мають спеціальні ветеринарні знання та реалізують їх з метою експертного забезпечення правосуддя. З огляду на це експертний досвід впливає на розвиток судової експертології та зумовлює потребу регулювати СВД. Отже, досвідний характер є іманентною властивістю СВЕ, що забезпечує практично-прагматичну функцію судової експертології, а судово-ветеринарна практика разом із судово-експертними доктринами є складовими судової експертології.

Судово-ветеринарна праксеологія базується на експертній онтології (буттєвій обумовленості), правовій гносеології (пізнавальній діяльності), експертній аксіології (ціннісних орієнтирах) та утворює *інтегральну систему* й формує продуктивні механізми функціонування експертної практики для впливу останньої на якість СВДосл з метою підвищення ефективності судочинства загалом.

Удосконалення та впровадження в практику СВЕ нових даних щодо теорії й методології досліджень — це засоби підвищення ефективності СВД.

Питання застосування судово-ветеринарної праксеології до сьогодні є доволі проблемним, тож потребує розв'язання. СВЕ не бере участі в розслідуванні та розкритті правопорушень, а лише сприяє оптимізації правоохоронної діяльності специфічними методами й засобами. Спрямованість СВЕ на оптимізацію діяльності дає змогу виокремити в межах її методології **праксеологічний підхід**, під яким ми розуміємо *систему теоретичних засад із цілеспрямованого дослідження закономірностей планування, прогнозування та проєктування професійної судово-ветеринарної діяльності, що полягає в обмірковуванні дій та очікуваних ефектів, усебічних самоаналізі й самооцінці, моделюванні умов, напрямів і засобів удосконалення на основі комплексу спеціальних ветеринарних знань та емпіричного досвіду, а також у здійсненні певних дій з урахуванням особливостей експертної ситуації для здобуття ефективних результатів*.

Особливе місце у становленні й розвитку судової ветеринарної медицини та СВЕ посідають учені Харківської наукової судово-ветеринарної школи (далі — ХНСВШ): захищено 1 докторську дисертацію («Структурні параметри скелета ссавців як об'єкти судово-ветеринарної експертизи при визначенні видової належності біологічного матеріалу», І. Яценко, 2009) і 3 кандидатські («Морфологічні параметри кісток п'ястка та пальців кисті при визначенні віку великої рогатої худоби», В. Кам'янський, 2011; «Морфологічні особливості кісток плесна і пальців тазової кінцівки як критерії визначення віку великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності», М. Бондаревський, 2012; «Судово-

во-ветеринарні критерії визначення віку і статі великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності за морфологічними особливостями носомозкового відділу черепа», Р. С. Абузнайд Карем, 2016), тривають 4 дисертаційні дослідження («Судово-ветеринарне визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини», О. Парилівський; «Судово-ветеринарна експертиза трупів тварин за їх різних станів та залежно від категорії, роду і виду смерті», Р. Казанцев; «Судово-ветеринарна діагностика та оцінка тілесних ушкоджень собак та котів, заподіяних гострими предметами», В. Козачок; «Судова експертиза харчових продуктів тваринного походження як засіб виявлення їх невідповідності нормативним вимогам у кримінальних провадженнях», Н. Козакова). 2010 року в Харківській державній зооветеринарній академії (нині — Державний біотехнологічний університет, далі — ДБУ) створено кафедру ветеринарно-санітарної експертизи та судової ветеринарної медицини²⁰.

Станом на сьогодні проведено 3 міжнародні конференції з питань СВЕ: «Проблеми, новітні здобутки, та перспективи розвитку ветеринарно-санітарної експертизи та судової ветеринарної медицини» (присвячена 90-річчю з дня народження вченого-ветсанексперта В. П. Образцова; 14—15.05.2014), «Актуальні питання, новітні здобутки та перспективи розвитку гігієни і експертизи харчових продуктів та судової ветеринарної медицини» (присвячена 140-річчю з дня народження вченого-ветсанексперта, професора О. М. Петро-

ва; 14—15.09.2017) і «Актуальні питання судово-ветеринарної експертизи: реалії та перспективи» (23—24.05.2024).

2019 року за ініціативи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ICE*) у системі судово-експертних установ Мін'юсту України започатковано нову експертну спеціальність 18.1 «Ветеринарні дослідження», підґрунтям для чого стали новітні наукові розвідки щодо СВЕ тварин, постраждалих від жорстокого поводження, де обґрунтовано, зокрема, перспективи розвитку СВЕ в Україні²¹. Оскільки багато питань СВЕ досі перебувають у процесі розроблення, апробації та впровадження, можна стверджувати, що напрацювання вчених ХНСВШ створили умови для розширення, поглиблення і суттєвого доповнення попередніх наукових надбань у цій сфері, що позитивно вплинуло на розвиток праксеології СВЕ в Україні.

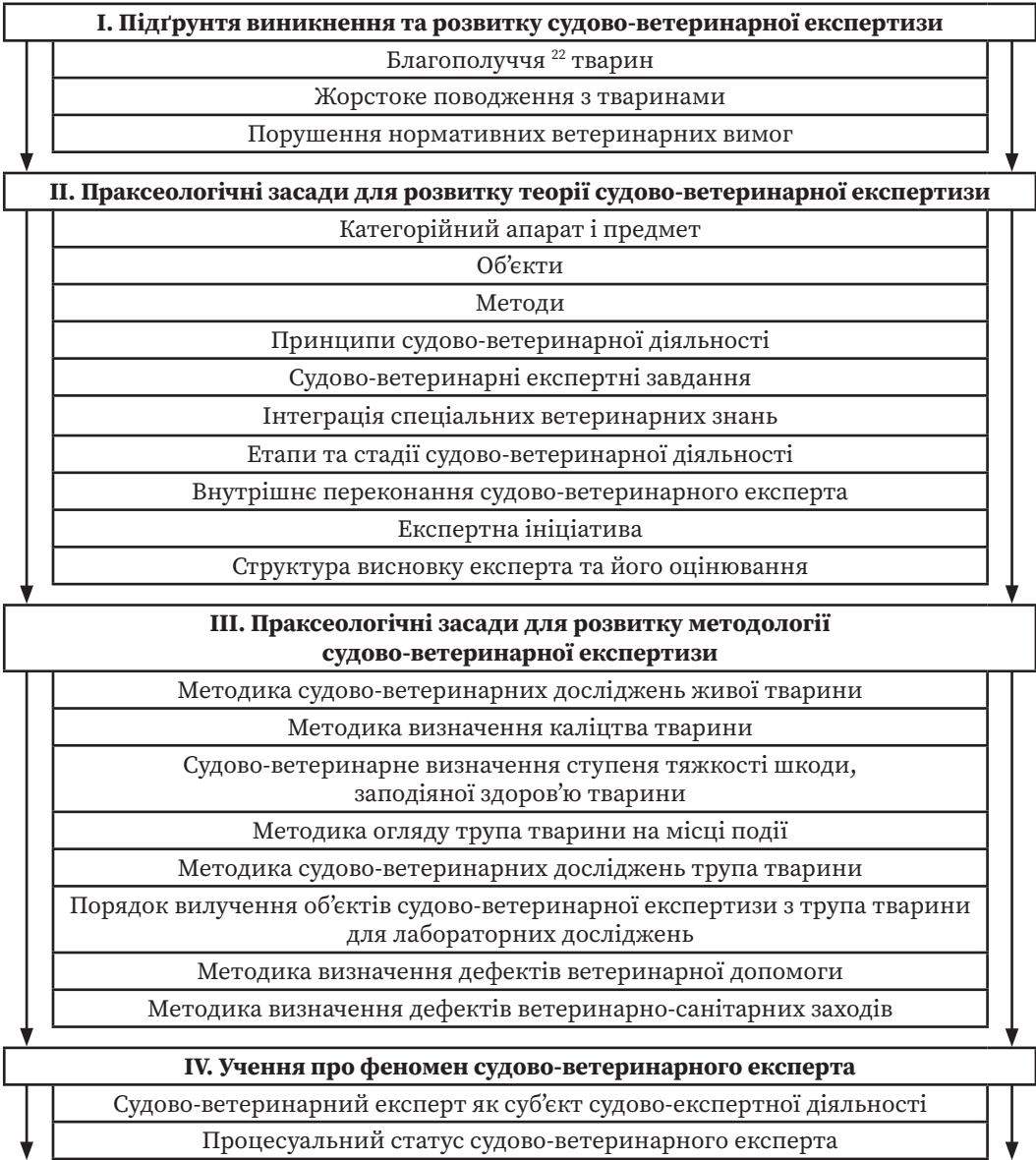
Оскільки праксеологічний підхід орієнтує на розроблення дієвих і раціональних засобів, методів і прийомів експертного дослідження, його можна вважати одним із принципів формування нових методик СВДосл. Тож уважаємо за доцільне простежити значення праксеологічного підходу як керівного принципу СВД, а також з'ясувати його місце в теорії та методології СВЕ.

Праксеологічний аналіз СВЕ є складним процесом, який охоплює різні боки цієї діяльності. У межах нашого дослідження виокремимо такі основні його аспекти: підґрунтя виникнення та розвитку наукової СВЕ; праксеологічні

20 Яценко І. В., Дегтярьов М. О., Бондаревський М. М., Труш А. М. Харківська школа видатних діячів ветеринарно-санітарної та судово-ветеринарної експертизи. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини*. 2014. Вип. 28 (2). С. 20—28. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pzvm_2014_28\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pzvm_2014_28(2)_4) (дата звернення: 08.07.2024).

21 Yatsenko I. V., Zapara S. I., Zon G. A., Ivanovskaya L. B., Klochko A. M. Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. Vol. 11. Is. 1 (41). Pp. 91—103. DOI: 10.14505/jemt.11.1(41).11 (дата звернення: 08.07.2024).

питання теорії та методології СВЕ; учен- налення національного законодавства
ня про феномен судветексперта; удоско- зі СВЕ (див. рис.).

22 Незважаючи на те що іменник «благополуччя» присутній у «Академічному тлумачному словнику української мови», маємо зауважити, що він є калькою з російської. З огляду на сучасні тенденції в українській мовній практиці, вважаємо за доцільне послуговуватися українськими синонімами, зокрема (у цьому разі) словом «добробут». Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах, що регулюють експертну діяльність, згаданої словоформи, у цій праці ми змушені оперувати саме ним.— Ред.

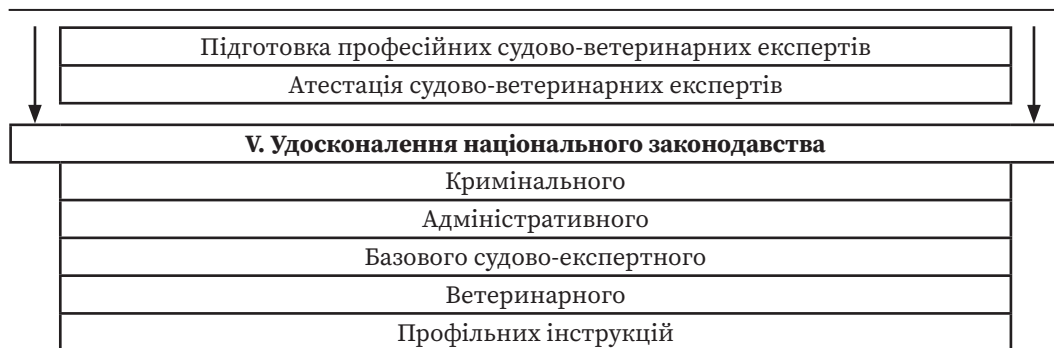

Рис. Праксеологічна конструкція судово-ветеринарної експертизи в Україні

Схарактеризуймо виокремлені праксеологічні аспекти СВЕ докладніше.

I. Підґрунтя виникнення та розвитку СВЕ

Підґрунтям для започаткування та розвитку СВЕ стали ґрунтовні дослідження вчених ХНСВШ питань благополуччя тварин і жорстокого поводження з ними як в Україні²³, так і за її межами²⁴, що сприяли:

- визначенню напрямів удосконалення СВЕ — розроблення, затвердження та впровадження в практику нормативно-правових актів щодо СВДосл живих тварин і трупів тварин, використання новітніх інформаційних технологій у СВЕ;

- авторському формулюванню дефініції «жорстоке поводження з тваринами» за кримінальної кваліфікації цього правопорушення;
- класифікації наслідків жорстокого поводження з тваринами, що є предметом СВЕ;
- новітнім досягненням у СВЕ, окресленню перспектив її розвитку в Україні.

СВЕ призначають і проводять за кримінальними провадженнями, в адміністративних, цивільних або господарських справах. Найчастіше потреба у спеціальних ветеринарних знаннях у формі судової експертизи виникає на стадії досудового розслідування або судового слідства у зв'язку із правопорушеннями

23 Лозо О. В., Пілюшенко Д. О. Актуальні питання правового регулювання захисту тварин від жорстокого поводження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 225—228. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-7/57 (дата звернення: 08.07.2024) ; Ющик О. І. Жорстоке поводження з тваринами: кримінально-правовий аспект. *Приватне та публічне право*. 2022. № 2. С. 46—51. DOI: 10.32845/2663-5666.2022.2.8 (дата звернення: 08.07.2024).

24 Sandøe P., Hansen H. O., Bokkers E. A. M., Enemark P. S., Forkman B., Haskell M. J., Lundmark Hedman F., Houe H., Mandel R., Nielsen S. S., de Olde E. M., Palmer C., Vogeler C. S., Christensen T. Dairy cattle welfare — the relative effect of legislation, industry standards and labelled niche production in five European countries. *Animal*. 2023. Vol. 17. Is. 12. Art. 101009. DOI: 10.1016/j.animal.2023.101009 (дата звернення: 08.07.2024) ; Araújo D., Lima C., Mesquita J. R., Amorim I., Ochoa C. Characterization of Suspected Crimes against Companion Animals in Portugal. *Animals*. 2021. Vol. 11. Is. 9. Art. 2744. DOI: 10.3390/ani11092744 (дата звернення: 08.07.2024) ; Gomes L. B., Paiva M. T., de Oliveira Lisboa L., de Oliveira C. S. F., de Cassia Maria Garcia R., de Magalhães Soares D. F. Diagnosis of animal abuse: A Brazilian study. *Preventive Veterinary Medicine*. 2021. Vol. 194. Art. 105421. DOI: 10.1016/j.prevetmed.2021.105421 (дата звернення: 08.07.2024).

(злочинами, адміністративними проступками або цивільно-правовими деліктами) проти життя і здоров'я тварин, як-от:

- жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 Кримінального кодексу України, далі — ККУ; ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення, далі — КУпАП);
- незаконне полювання (ст. 248 ККУ);
- екоцид (ст. 441 ККУ);
- порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85 КУпАП);
- порушення ветеринарних правил (ст. 251 ККУ);
- порушення законодавства про ветеринарну медицину та благополуччя тварин (ст. 107 КУпАП);
- порушення законодавства про племінну справу у тваринництві (ст. 107-1 КУпАП);
- порушення вимог законодавства про ідентифікацію та реєстрацію тварин (ст. 107-2 КУпАП);
- порушення правил утримання собак і котів (ст. 154 КУпАП) ²⁵.

Прикладами фактичних даних та обставин, для розв'язання яких необхідне проведення СВЕ, є ушкодження і смерть тварин як наслідок жорстокого поводження з ними; спірні ситуації, пов'язані зі станом здоров'я і продуктивністю тварин, під час їх продажу й купівлі, транспортування, розведення та вирощування; мор тваринних гідробіонтів (до прикладу: під час руйнування російськими агресорами Каховського водосховища у 2023 році); незаконне по-

лювання на мисливських тварин, масовий мор бджіл, ушкодження та загибель тварин як апотеози воєнних дій російської федерації проти України.

II. Праксеологічні засади для розвитку теорії СВЕ

Чимало наукових досліджень присвячено розробленню теорії СВЕ та шляхам розв'язання проблем, що виникають у процесі застосування її положень. Результатом таких розвідок є системні наукові напрацювання за наведеними далі напрямками.

1. Категорійний апарат і предмет СВЕ

Понятійно-категорійний апарат є однією із сутнісних підвалин становлення будь-якої наукової галузі, тож ми запропонували авторську редакцію наріжного поняття (**«судово-ветеринарна експертиза — наукове дослідження об'єктів, які містять відомості про обставини вчинення правопорушення, виконане лікарем ветеринарної медицини — судовим експертом на підставі документа, яким йому доручено проводити судово-ветеринарну експертизу або залучено до її проведення у визначеному законодавством порядку з метою встановлення обставин і фактичних даних із ветеринарних та певних біологічних питань, які виникли під час досудового розслідування у кримінальному судочинстві або судового розгляду справи у будь-якому іншому виді судочинства, ніж кримінальне, та які відображаються у висновку експерта або повідомленні про неможливість його надання»**) і схарактеризували 7 його ознак ²⁶, сформулювали

25 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.06.2024) ; Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 20.06.2024).

26 Яценко І. В. Ознаки судово-ветеринарної експертизи в аспекті її теорії, методології та праксеології. *European scientific congress. Proceedings of the 6th International scientific and*

визначення предмета СВЕ і довели його значення для теорії та практики СВЕ²⁷, що у праксеологічному аспекті дало змогу:

- окреслити коло фактичних даних, на які потрібно зважати під час СВДосл, і коло спеціальних ветеринарних знань, прямо пов'язаних з предметом СВЕ;
- сформулювати типові питання, які одночасно є експертними завданнями та які замовник СВЕ ставить судветекспертові;
- проводити СВДосл лише тих об'єктів, які є матеріальними носіями інформації в межах предмета СВЕ або комплексної експертизи;
- розробити методики СВДосл об'єктів з метою виконання типових експертних завдань;
- відокремити СВЕ від судових експертиз суміжних видів (судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо);
- інтегрувати спеціальні ветеринарні знання для проведення комплексних судових експертиз;
- організувати ефективне проведення СВЕ у спеціалізованій експертній установі, зокрема в ННЦ ІСЕ.

2. Об'єкти СВЕ

Оскільки поняття «об'єкт» є одним із фундаментальних у судовій експертології

та невід'ємне від предмета дослідження, окреслює можливості таких досліджень і впливає на обрання методів, способів та засобів експертного пізнання, а також на спосіб укладання висновку судового експерта, то ми сформулювали дефініцію поняття «об'єкти судово-ветеринарного дослідження» для СВЕ²⁸, класифікували та схарактеризували ці об'єкти й довели, що вони є джерелом відомостей, за допомогою яких судовий експерт з'ясовує факти й обставини, які складають предмет СВЕ.

Праксеологічні переваги визначення поняття «об'єкт» для СВЕ:

- сутність об'єкта СВДосл утілено в експертних завданнях;
- сприятиме вдосконаленню теоретичних і методологічних підвалин СВЕ, а відтак — розв'язанню практичних судово-експертних проблем;
- чітко диференційоване поняття є індикатором видової належності експертизи, а також підґрунтям знань про факти і спеціальних ветеринарних знань.

3. Методи СВЕ

Обґрунтовано застосування у СВДосл методів судової експертизи (діалектичного, логіки, інших загально-пізнавальних, окремих (інструментальних і допоміжних технічних), а також спеціальних)²⁹. Сформульовано вимоги до методів

practical conference. Barca Academy Publishing. Madrid, Spain, 2023. Pp. 12–28. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/EUROPEAN-SCIENTIFIC-CONGRESS-10-12.07.23.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).

27 Яценко І. В. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. № 73. Т. 2. С. 154–173. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.55 (дата звернення: 08.07.2024).

28 Його ж. Правовий статус і гносеологічна характеристика об'єктів судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 2 (31). С. 63–102. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.05 (дата звернення: 08.07.2024).

29 Яценко І., Сімакова-Єфремян Е., Дереча Л. Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях. *Там само*. 2021. Вип. 2 (24). С. 52–76. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.04 (дата звернення: 01.07.2024).

СВДосл, методи систематизовано залежно від стану збереження об'єктів.

Праксеологічне значення цього питання полягає в тому, що методи й методики СВДосл є інструментарієм для виконання експертних завдань, залежно від специфіки предмета й об'єкта. Окреслено можливості методів для виконання певних експертних завдань під час проведення СВДосл; доведено, що функції спеціальних методів СВЕ виконують методики судово-ветеринарної клінічної діагностики хвороб тварин і методики судово-ветеринарної патоморфологічної діагностики.

4. Принципи СВД

Сформульовано й обґрунтовано концептуальні положення реалізації принципів СЕД у СВДосл (зважаючи на специфіку предмета та особливості об'єкта дослідження, зокрема: верховенства права; законності; науковості, системності, усебічності, повноти, неупередженості СВДосл; компетентності судветексперта; незалежності та методологічної самостійності судветексперта; допустимості використання методів, засобів і способів проведення СВДосл; максимального збереження об'єктів дослідження; наукової обґрунтованості, об'єктивності, достовірності, правильності та правдивості висновку судветексперта; верифікації висновку експерта; дотримання судветекспертом професійної етики; особистої відповідальності судветексперта), а також запропоновано шляхи їх реалізації³⁰.

Ефективність впливу принципів СВД зумовлено її об'єктивним підґрунтям і визначенням найістотніших характеристик, що сприятимуть виявленню оптимальних шляхів її реалізації. Порухення принципів СВЕ порушує всю систему принципів (загальноправових і спеціальних) і передбачені законодавством форми здійснення експертних процедур, спричиняє визнання висновку експерта необґрунтованим, упередженим, неправдивим, а також недопустимим як доказу в судочинстві.

5. Судово-ветеринарні експертні завдання

Конкретизовано сутність ідентифікаційних, діагностичних і ситуалогічних завдань СВЕ³¹. З огляду на це чітко окреслення експертних завдань СВДосл на практиці дало змогу:

- виокремити коло питань СВДосл (що сприяло визначенню предмета СВЕ), окреслити шляхи їх розв'язання та обґрунтовано оцінити ознаки об'єкта дослідження, не порушуючи меж компетенції судветексперта;
- сформулювати нові типові питання СВЕ (які водночас є експертними завданнями) і доповнити ними Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень³² (далі — НМР);
- окреслити коло фактичних даних та обставин, які слід з'ясу-

30 Yatsenko I. Principles of Forensic Expert Activities in Ukraine and their Implementation in Forensic Veterinary Research. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2022. Vol. 1. Is. 5. Pp. 115–142. DOI: 10.32353/acfs.5.2022.08 (дата звернення: 08.07.2024).

31 Яценко І. В. Завдання судово-ветеринарної експертизи: теоретичні й праксеологічні проблеми та шляхи їх вирішення. *Форум Права*. 2023. 74 (1). С. 68–89. DOI: 10.5281/zenodo.7319900 (дата звернення: 08.07.2024).

32 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

вати під час проведення СВЕ або комплексної судової експертизи за допомогою інтеграції спеціальних ветеринарних знань і спеціальних знань інших наук (біології тварин, молекулярної генетики, балістики тощо);

- опрацювати методики й методи СВДосл для впровадження нових можливостей розв'язання експертних завдань;
- запропонувати доповнити ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України ³³ (далі — КПКУ) п. 7 такого змісту: «7) з'ясування характеру та ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, і/або причини смерті тварини»;
- підвищити ефективність проведення СВЕ в державних спеціалізованих експертних установах (далі — ДСЕУ);
- окреслити дієві напрями розширення кола об'єктів СВДосл і питань, які ставлять на розв'язання судветекспертові (наприклад, щодо дефектів ветдіяльності).

6. Інтеграція спеціальних ветеринарних знань

Обґрунтовано доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судові експертизи: ветеринарно-біологічну; медично-ветеринарну, ветеринарно-молекулярно-генетичну; ветеринарно-балістичну; ве-

теринарно-транспортно-трасологічну; екологічно-ветеринарну; ветеринарно-електротехнічну; ветеринарно-пожежно-технічну; мистецтвознавчо-ветеринарно-лінгвістично-психологічну; ветеринарно-товарознавчу; ветеринарну та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин; ветеринарно-ґрунтознавчу та з дослідження наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі ³⁴.

Праксеологічне значення цього аспекту полягає в тому, що вперше для практики запропоновано теоретичні, методологічні й організаційно-правові положення комплексних судових експертиз, у які інтегровано спеціальні ветеринарні знання. Це дасть змогу створити нові експертні методики, що значно підвищить ефективність проведення СВЕ.

7. Етапи та стадії СВД

Виокремлення нами стадій СВДосл живих тварин і трупів тварин (підготовчої, аналітичної, порівняльної та синтезуючої) та окреслення функцій цих стадій ³⁵ з праксеологічних позицій сприяє:

- моніторингу процесів пізнання судветекспертом об'єкта дослідження (локалізації та характеру травм, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень тварини тощо);
- формулюванню судово-ветеринарного діагнозу, узагальненню результатів дослідження,

³³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

³⁴ Яценко І. В. Доктринальні засади інтеграції спеціальних ветеринарних знань у комплексні судово-експертні дослідження: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 646—670. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.06.114 (дата звернення: 08.07.2024).

³⁵ Його ж. Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 70—111. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.05 (дата звернення: 08.07.2024).

оцінюванню експертних результатів і заключних висновків;

- ефективності розв'язання проміжних експертних завдань;
- результативності оцінювання надійності й інформативності здобутих результатів СВДосл об'єкта;
- верифікуванню висновку експерта під час його дослідження і/або перевірки.

8. Внутрішнє переконання судветексперта

Праксеологічне значення авторської дефініції поняття «внутрішнє переконання судово-ветеринарного експерта» (а також окреслення його структури, деталізації гносеологічних, психологічних, етичних і юридичних аспектів, виокремлення ознак і суб'єктивних та об'єктивних чинників його формування):

- впливає на переконаність в отриманих результатах (як стан упевненості в правильності проведених досліджень);
- окреслює напрями реалізації цього феномена в СВД (когнітивний, інтерпретаційний, оцінно-мотиваційний, комунікаційний, рефлексивний);
- виявляє механізм формулювання судветекспертом заключних висновків;
- обґрунтовує категоричну впевненість у готовності діяти відповідно до своїх висновків.

9. Експертна ініціатива

Запропоновано теоретико-праксеологічне обґрунтування форм і напрямів реалізації експертної ініціативи під час проведення СВЕ; уперше сформульовано авторську дефініцію поняття «ініціатива експерта».

Праксеологічне значення феномена експертної ініціативи судового експерта:

- реалізують у формі клопотання (про надання додаткових матеріалів, об'єкта дослідження, дозволу на повне або часткове знищення об'єкта під час його дослідження, можливості участі судветексперта в судовому засіданні в режимі відеоконференції, безперешкодного доступу до об'єкта дослідження тощо), дії, пропозиції (не лише в кримінальному провадженні, а й в інших видах судочинства і навіть поза його межами) та трактування на власний розсуд додаткових фактів, виявлених під час СВДосл, які потрібні для з'ясування істини;
- розширює можливості СВДосл і зміцнює доказову силу висновку експерта;
- сприяє розробленню нових і вдосконаленню наявних методик дослідження, започаткуванню перспективних напрямів наукових досліджень у сфері СВД.

10. Структура висновку експерта та його оцінювання

Праксеологічне значення структурування висновку судветексперта:

- уперше обґрунтовано особливості змісту вступної, дослідницької та заключної частин висновку судветексперта за результатами проведеної СВЕ з урахуванням предмета й об'єкта дослідження та виконаних експертних завдань;
- уперше запропоновано алгоритм опису результатів дослідження тварини за системним принципом будови організму;

зазначення в дослідницькій частині висновку експерта дослідження та аналізування окремих ветеринарних документів, що містяться в матеріалах кримінального провадження (справи) і стосуються предмета доказування;

- оптимізація роботи судветексперта на етапі укладання висновку полягає в застосуванні авторського підходу до змісту окремих частин висновку за результатами проведеної СВЕ з урахуванням особливостей предмета, завдань, об'єкта і методів дослідження;
- унаочнення та обґрунтування у висновку експерта результатів СВДосл ілюстративним матеріалом (судова фотографія; загальний вигляд пакування; зображення трупа тварини або живої тварини, корму для тварин, біологічних об'єктів тваринного походження; гістотопограми, рентгенограми, ультрасонограми, спектрограми; зображен-

ня, отримані за результатами комп'ютерної або магніторезонансної томографії; складання фототаблиць з ілюстративним матеріалом як додатку до висновку експерта; тощо);

- розроблений автором цього дослідження алгоритм перевірки й оцінювання висновку експерта слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом сприятиме ухваленню справедливих процесуальних рішень у судочинстві.

Іноземні науковці акцентують увагу на таких праксеологічних аспектах СВЕ: стан судово-ветеринарної патології в Європі (R. Munro зі співавторами ³⁶), зокрема у Великій Британії (S. G. Newbery зі співавторами ³⁷); процесуальний статус судветексперта (J. E. Cooper зі співавторкою ³⁸); висновки судветексперта як доказ у судочинстві (R. Munro ³⁹; S. P. McDonough зі співавтором ⁴⁰); участь ветфахівців у судочинстві (R. van Wessum ⁴¹); показання судветексперта в суді (R. Frederickson ⁴²); загальні тенденції розвитку судових

- 36 Munro R., Ressel L., Gröne A., Hetzel U., Jensen H. E., Paciello O., Kipar A. European Forensic Veterinary Pathology Comes of Age. *Journal of Comparative Pathology*. 2020. Vol. 179. Pp. 83–88. DOI: [10.1016/j.jcpa.2020.08.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2020.08.003) (дата звернення: 01.07.2024).
- 37 Newbery S. G., Cooke S. W., Martineau H. M. A Perspective on Veterinary Forensic Pathology and Medicine in the United Kingdom. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 894–897. DOI: [10.1177/0300985816654527](https://doi.org/10.1177/0300985816654527) (дата звернення: 08.07.2024).
- 38 Cooper J. E., Cooper M. Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. 2021. Vol. 189. Is. 6. Pp. 249–250. DOI: [10.1002/vetr.1004](https://doi.org/10.1002/vetr.1004) (дата звернення: 08.07.2024).
- 39 Munro R. Viewpoint: Integrity and Limitations of Forensic Veterinary Evidence. *Journal of Comparative Pathology*. 2022. Vol. 199. Pp. 86–87. DOI: [10.1016/j.jcpa.2022.10.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2022.10.003) (дата звернення: 08.07.2024).
- 40 McDonough S. P., McEwen B. J. Veterinary Forensic Pathology: The Search for Truth. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 875–877. DOI: [10.1177/0300985816647450](https://doi.org/10.1177/0300985816647450) (дата звернення: 08.07.2024).
- 41 Van Wessum R. The Animal Health and Welfare Law: the veterinary statement as evidence and the role of veterinarians in legal procedures. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*. 2001. Vol. 126. Is. 5. Pp. 130–132. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11256323/> (дата звернення: 08.07.2024).
- 42 Frederickson R. Demystifying the Courtroom: Everything the Veterinary Pathologist Needs to Know About Testifying in an Animal Cruelty Case. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 888–893. DOI: [10.1177/0300985816647439](https://doi.org/10.1177/0300985816647439) (дата звернення: 08.07.2024).

медичної та ветеринарної експертиз (M. S. Pollanen⁴³).

Безумовно, здобутки іноземних учених у сфері СВЕ сприяли розв'язанню багатьох питань теорії, проте публікації щодо предмета, об'єкта, методів, експертних завдань СВЕ на шпальтах іноземних наукових журналів — на відміну від українських — відсутні.

III. Праксеологічні засади для розвитку методології СВЕ

Зв'язок СВЕ з праксеологією виявляється в тому, що основним завданням СВЕ як прикладної науки є оптимізація СВД.

У межах загальної теорії судової експертизи праксеологічний підхід є одним із елементів методологічного апарату й ілюстрацією практичної спрямованості СВЕ, оскільки, на думку М. Щербаковського, «він орієнтує теорію судових експертиз на розв'язання її завдань як практичної науки»⁴⁴.

Експертні методики й рекомендації, що ґрунтуються на принципах праксеології (цілеспрямованість, спланованість, підготовленість, ситуаційна обумовленість, технологічність, обґрунтованість тощо), дають змогу застосовувати теоретично обумовлені закономірності для складання алгоритмів виконання конкретних експертних завдань у типових експертних ситуаціях.

Праксеологічні засади методології СВЕ реалізовано шляхом розроблення

експертних методик і методрекомендацій за трьома напрямками: 1) щодо живих тварин; 2) щодо трупів тварин; 3) щодо визначення дефектів ветдопомоги й ветсанзаходів.

Схарактеризуймо їх докладніше.

Експертні методики та методрекомендації щодо живих тварин стосуються: 1) тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини; 2) СВДосл живих тварин; 3) судово-ветеринарного вчення про каліцтво тварин.

1. Тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю тварини

Уперше у світовій практиці вчені ХНСВІІ започаткували вчення про теоретико-гносеологічну конструкцію феномена ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, і окреслили шляхи його реалізації у практиці СВЕ, що своєю чергою дасть змогу диференціювати тяжкі, середньої та легкої тяжкості тілесні ушкодження; удосконалити національне законодавство щодо жорстокого поводження з тваринами шляхом диференціювання покарання за цей злочин залежно від ступеня тілесних ушкоджень, що сприятиме реалізації принципу справедливості.

За результатами наукових теоретичних і практичних досліджень підготовлено «Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації)»⁴⁵, які додано до Переліку науково-технічної та довідкової

43 Pollanen M. S. The Rise of Forensic Pathology in Human Medicine: Lessons for Veterinary Forensic Pathology. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 878–879. DOI: [10.1177/0300985816653171](https://doi.org/10.1177/0300985816653171) (дата звернення: 08.07.2024).

44 Щербаковський М. Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3 (75). С. 133–142. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5691274c-965d-4c87-820d-2d6beb62defc/content> (дата звернення: 08.07.2024).

45 Яценко І. В., Парилівський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації). Харків, 2022. 47 с.

літератури, що використовується при проведенні судової ветеринарної експертизи ⁴⁶.

2. СВДосл живих тварин

Учені ХНСВШ розробили «Методику судово-ветеринарних досліджень живої підекспертної тварини», апробація та адаптація якої тривають, де обґрунтовано алгоритми клінічного СВДосл ссавців і птиці, виокремлено питання складання висновку експерта за результатами проведеної СВЕ живих тварин.

Праксеологічне значення цього методологічного напрямку: вибудовані алгоритми СВДосл живих тварин допоможуть оптимізувати процеси постановки судово-ветеринарного діагнозу та визначення причин розладу здоров'я тварин.

3. Судово-ветеринарне вчення про каліцтво тварин

Учені ХНСВШ уперше у світовій практиці започаткували судово-ветеринарне вчення про каліцтво тварин, у межах якого:

- сформульовано дефініцію «каліцтво тварин»;
- виокремлено ознаки каліцтва, розроблено й обґрунтовано його класифікацію за дев'ятьма критеріями;
- наведено характеристики окремих різновидів каліцтва, поміж яких: каліцтво тварини внаслідок втрати язика, нюху, зору, слуху, кінцівки, відтворювальної

здатності, а також ушкодження зовнішнього вигляду тварини;

- окреслено анатомічні дефекти й диференційовано ступені обмеження життєдіяльності тварини залежно від її стану — третій ступінь (помірно виражене обмеження), другий ступінь (виражене), перший ступінь (значно виражене);
- виокремлено, систематизовано й обґрунтовано етапи організації та проведення СВЕ тварин, що зазнали тілесних ушкоджень, наслідком яких стало їхнє каліцтво;
- узагальнено практику СВЕ живих тварин з ознаками каліцтва.

У судово-ветеринарну практику нещодавно впроваджено «Методику судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва» ⁴⁷, що дасть змогу судветекспертові обґрунтовано, об'єктивно й достовірно визначити каліцтво тварини, а правоохоронним органам або суду — правильно кваліфікувати злочин «жорстоке поводження з тваринами».

4. Огляд трупа тварини на місці події

Одним із об'єктів СВЕ є трупи тварин, смерть яких настала раптово або від насильницьких дій, зокрема через жорстоке поводження. Визначення причини смерті тварин — ключове завдання СВЕ.

Повноцінне проведення досудового розслідування злочинів проти життя тварин неможливе без такої слідчої дії, як огляд місця події та огляд трупа

46 Перелік науково-технічної та довідкової літератури, що використовується при проведенні судової ветеринарної експертизи : дод. до наказу Мін'юсту України від 08.05.2018 р. № 1467/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30115> (дата звернення: 08.07.2024).

47 Яценко І. В., Парилівський О. І., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва. Харків, 2021. 50 с. Реєстр. код 18.1.01 / Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 01.08.2024).

тварини на місці події. Для проведення цієї слідчої дії правоохоронні органи залучають фахівців різного профілю, зокрема ветмедицини, які мають спеціальні ветеринарні знання.

Теоретичне та прикладне значення праксеологічного підходу до процесу огляду трупа тварини на місці події полягає в такому:

- сформульовано основні положення застосування спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події за участю фахівця в галузі ветеринарної медицини;
- складено перелік найчастіших випадків залучення фахівця ветмедицини до такого огляду;
- обґрунтовано завдання фахівця ветмедицини й наведено алгоритм його дій під час такого огляду, що дає змогу об'єктивно визначити причину смерті після повного СВДосл трупа тварини в секційній залі;
- запропоновано доповнити ККУ⁴⁸ ст. 238-1 «Огляд трупа тварини».

5. СВДосл трупів тварин

Під час кваліфікування правопорушень проти життя тварин слід зважати на висновок судветексперта про характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, причину смерті, а також причиново-наслідковий зв'язок між виявленими ушкодженнями і смертю тварини. У цій царині вже існує добірка прикладних наукових досягнень, що позитивно впливають на ефективність призначення та проведення СВЕ:

- сформовано порядок СВДосл трупів ссавців і птиці в секційній залі;
- розроблено й апробовано цитоморфологічні методики для визначення давності настання смерті котів і собак у ранньому постмортальному періоді;
- запропоновано алгоритми призначення та проведення СВЕ в разі отруєння тварин;
- виокремлено аспекти танатогенезу окремих видів і підвидів насильницької смерті та різних станів трупів тварин;
- сформульовано танатоспецифічні ознаки і патоморфогенез окремих нозологій;
- деталізовано танатоспецифічні особливості постановки судово-ветеринарного діагнозу в разі смерті собак і котів унаслідок гіпоксемії та розладів гемодинаміки;
- наведено послідовність укладання ветеринарних документів про смерть тварини.

У судово-ветеринарну практику впроваджено «Методику судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»⁴⁹. На стадії апробації та впровадження перебуває ще одна наша розробка — «Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин за їх різних станів та виду смерті».

Наявність цих методик в арсеналі СВЕ дасть змогу судветекспертам ще більш обґрунтовано, об'єктивно й достовірно визначати причину смерті тварини та причиново-наслідкові зв'язки між ушкодженням і настанням смерті твари-

48 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

49 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин. Харків, 2022. 336 с. Реєстр. код 18.1.02 / Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 01.08.2024).

ни. Окрім того, розроблені нами «Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»⁵⁰ і «Порядок вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень»⁵¹ є регуляторними елементами танатологічних процедур.

6. Визначення дефектів ветдопомоги та ветсанзаходів

Уперше у світовій практиці запропоновано гносеологічну конструкцію дефектів ветдопомоги й організації ветсанзаходів в аспекті СВЕ та розроблено авторську методику, яка містить 5 етапів: ознайомчо-підготовчий, організаційно-інформаційний, дослідницько-аналітичний, узагальнювально-оцінний, завершальний⁵².

Праксеологічне значення розробленої методики: вона дасть змогу судветекспертам виявляти ознаки порушення ветправил працівниками ветмедицини через неналежне виконання ними своїх професійних обов'язків, що спричинили негативні наслідки для життя і здоров'я тварин, визначати причини їх виникнення, а правоохоронним органам і/або судові — з'ясувати об'єктивний і суб'єктивний аспекти правопорушення.

Окрім того, запропоновано доповнити розд. IX «Судово-ветеринарна ек-

пертиза» НМР⁵³ типовими питаннями щодо дефектів ветдіяльності, які суб'єкт призначення СВЕ може поставити на розв'язання судветекспертів під час досудового розслідування або судового слідства, що позитивно позначиться на ефективності призначення та проведення таких СВЕ.

7. Можливості СВЕ як нового виду судових експертиз

Продемонстровано можливості СВЕ як нового виду судових експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих через незаконне полювання (ст. 248 ККУ)⁵⁴, жорстоке поводження із тваринами (ст. 299 ККУ)⁵⁵, екоцид (ст. 441 ККУ)⁵⁶, масову загибель бджіл і мор тваринних гідробіонтів. Увагу акцентовано на особливостях предмета, об'єкта, суб'єкта, експертних завдань, алгоритмів СВДосл у зазначених вище експертних ситуаціях.

Важливим також є унаочнення значення СВЕ для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної веденням загарбницької війни російської федерації проти України.

8. Складання процесуальних документів

Виокремлено особливості складання окремих процесуальних документів із призначення СВЕ, зокрема, постанови

50 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин : метод. рек. Харків, 2022. 29 с.

51 Яценко І. В., Парилівський О. І., Казанцев Р. Г. Порядок вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень : метод. рек. Харків, 2021. 51 с.

52 Яценко І. Методика проведення судово-ветеринарної експертизи з метою визначення дефектів ветеринарної допомоги. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 4 (33). С. 57—86. DOI: 10.32353/khrife.4.2023.05 (дата звернення: 08.07.2024).

53 Науково-методичні рекомендації ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

54 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.08.2024).

55 Там само.

56 Там само.

слідчого або прокурора, зважаючи на особливості експертних завдань, які ставлять на розв'язання судветекспертів. Запропоновано авторську добірку питань на доповнення розд. IX НМР для їх практичного використання правоохоронними органами.

Праксеологічне значення: запропоновано доповнити ч. 2 ст. 242 КПКУ⁵⁷ п. 7 і 8 такого змісту:

«7) установлення причини смерті тварини;

8) з'ясування тяжкості шкоди та характеру тілесних ушкоджень, заподіяних здоров'ю тварини».

Знання суб'єктами, які призначають експертизу, можливих питань до судветексперта (які водночас є експертними завданнями) має важливе просвітницьке значення та сприяє експертному забезпеченню правосуддя.

Окрім напрацювань учених ХНСВШ, на ефективність СВД вплинули наукові доробки вчених інших наукових шкіл України. Так, учені Київської наукової судово-ветеринарної школи (Національ-

ний університет біоресурсів і природокористування України) досліджують питання судово-ветеринарної танатології, зокрема асфіксії (професор Б. Борисевич)⁵⁸ і визначення давності настання смерті (Я. Сердюков і Д. Шкундя)⁵⁹.

Професор М. Скрипка (Одеський державний аграрний університет, далі — ОДАУ) активно розвиває новий напрям у СВЕ — патоморфогенетичне обґрунтування окремих патернів трупів тварин з ознаками насильницької смерті⁶⁰.

Сферою інтересів науковців Львівської судово-ветеринарної школи (професори М. Жила і Г. Коцюмбас, доцент В. Лемішевський) є СВДосл трупів тварин у разі отруєнь і визначення видової належності окремих об'єктів тваринного походження, зокрема волосся та шкіри⁶¹.

Згаданими науковими здобутками вчених України активно послуговуються під час СВДосл об'єктів, що позитивно впливає на результативність СВЕ.

Безумовно, становленню та розвиткові сучасної методології СВЕ багато в чому сприяли іноземні наукові

57 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

58 Борисевич Б. В., Кручиненко О. В., Передера О. О. Судово-ветеринарне дослідження трупів собак та котів у випадках задушення руками. *Scientific Progress & Innovations*. 2024. Т. 27. № 2. Рр. 90—94. DOI: [10.31210/spi2024.27.02.15](https://doi.org/10.31210/spi2024.27.02.15) (дата звернення: 15.07.2024).

59 Shkundia S., Serdioucov Ja. Determination of the time of death of a domestic cat by measuring the area of a wet spot. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. 2024. Vol. 15. Is. 1. Рр. 122—138. DOI: [10.31548/veterinary1.2024.122](https://doi.org/10.31548/veterinary1.2024.122) (дата звернення: 08.07.2024).

60 Скрипка М., Бойко Ю., Запека І., Головань К. Практика судово-ветеринарної експертизи щодо психоемоційного стресу в генезі [серцевої] недостатності та смерті тварин. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2023. Is. 106. Рр. 14—22. DOI: [10.37000/abbsl.2023.106.02](https://doi.org/10.37000/abbsl.2023.106.02) (дата звернення: 08.07.2024).

61 Коцюмбас Г. І., Данкович Р. С., Врецьона Н. П. Патоморфологія та діагностика отруєння собак ізоніазидом. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Ветеринарні науки*. 2018. Т. 20. № 83. С. 108—114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnuvmbvn_2018_20_83_23 (дата звернення: 08.07.2024); Лемішевський В. М. Судово-ветеринарна експертиза трупа собаки із ознаками насильницької смерті: огляд випадку. *Сучасні методи діагностики, лікування та профілактика у ветеринарній медицині*: тези доп. II Конф., присвяч. 140-річ. відкрит. навч. закл. «Цісар-королів. вет. шк. та шк. підковув. коней разом із клінік.-стаціонар. для тварин у Львові» (Львів, 18—19.11.2021). Львів, 2021. С. 98—99. URL: <https://nvlvet.com.ua/index.php/conference/issue/view/215/2021-pdf> (дата звернення: 08.07.2024).

школи, особливо в питаннях: танатології⁶²; визначення утоплення⁶³; раптової смерті⁶⁴; СВДосл екстумованих⁶⁵ і скелетованих⁶⁶ трупів; з'ясування давності настання смерті⁶⁷; токсикології⁶⁸; травматології, зокрема в разі вогнепальних поранень⁶⁹; кататравми⁷⁰; електро-травми⁷¹; гіпертермії⁷²; ушкодження

- 62 Wolf C., Gerst K., Gerst S., Priemer G. Post-mortem clinical pathology in cattle — an additional tool for the veterinary pathologist. *Tierarztl Prax Ausg G Grosstiere Nutztiere*. 2021. Vol. 49. Is. 6. Pp. 403—412. DOI: [10.1055/a-1593-6948](https://doi.org/10.1055/a-1593-6948) (дата звернення: 08.07.2024) ; Hioki A., Inaba R. Occupational Fatalities Due to Mammal-Related Accidents in Japan, 2000—2019. *Wilderness & Environmental Medicine*. 2021. Vol. 32. Is. 1. Pp. 19—26. DOI: [10.1016/j.wem.2020.09.010](https://doi.org/10.1016/j.wem.2020.09.010) (дата звернення: 08.07.2024) ; Touroo R., Fitch A. Identification, Collection, and Preservation of Veterinary Forensic Evidence: On Scene and During the Postmortem Examination. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 880—887. DOI: [10.1177/0300985816641175](https://doi.org/10.1177/0300985816641175) (дата звернення: 08.07.2024).
- 63 Allam F. A. F. A., Ali D. M., Ali S. F. E.-S. Drowning versus postmortem submersion: Biochemical and histopathological examination and estimation of postmortem intervals (an experimental study). *Legal Medicine (Tokyo)*. 2022. Vol. 59. Art. 102138. DOI: [10.1016/j.legalmed.2022.102138](https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2022.102138) (дата звернення: 08.07.2024) ; Mizukami H., Hathway B., Procopio N. Aquatic Decomposition of Mammalian Corpses: A Forensic Proteomic Approach. *Journal of Proteome Research*. 2020. Vol. 19. Is. 5. Pp. 2122—2135. DOI: [10.1021/acs.jproteome.0c00060](https://doi.org/10.1021/acs.jproteome.0c00060) (дата звернення: 08.07.2024).
- 64 Huenerfauth E., Nessler J., Erath J., Tipold A. Probable Sudden Unexpected Death in Dogs With Epilepsy (pSUDED). *Frontiers in Veterinary Science*. 2021. Vol. 27. Is. 8. Art. 600307. DOI: [10.3389/fvets.2021.600307](https://doi.org/10.3389/fvets.2021.600307) (дата звернення: 08.07.2024).
- 65 Takenaka C. S., de Souza C. N. A., Momo C. Case studies and technical aspects of the forensic necropsy of exhumed companion animals. *Forensic Science International*. 2023. Vol. 345. Art. 111624. DOI: [10.1016/j.forsciint.2023.111624](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2023.111624) (дата звернення: 08.07.2024).
- 66 Nation P. N., St. Clair C. C. A Forensic Pathology Investigation of Dismembered Domestic Cats: Coyotes or Cults? *Veterinary Pathology*. 2019. Vol. 56. Is. 3. Pp. 444—451. DOI: [10.1177/0300985819827968](https://doi.org/10.1177/0300985819827968) (дата звернення: 08.07.2024).
- 67 Panasiuk-Flak K., Grela M., Listos P. Determination of the time of death of dogs using atropine and pilocarpine in the early post-mortem period — an assessment of the usefulness of the method. *Medycyna Weterynaryjna*. 2021. Vol. 77. Is. 7. Pp. 349—352. DOI: [10.21521/mw.6546](https://doi.org/10.21521/mw.6546) (дата звернення: 08.07.2024).
- 68 Bertero A., Fossati P., Caloni F. Indoor poisoning of companion animals by chemicals. *The Science of the Total Environment*. 2020. Vol. 1. Is. 733. Art. 139366. DOI: [10.1016/j.scitotenv.2020.139366](https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.139366) (дата звернення: 08.07.2024) ; Gordon R. J., Hungerford N. L., Laycock B., Fletcher M. T. A review on *Pithecia* poisoning of livestock. *Toxicon*. 2020. Vol. 186. Pp. 46—57. DOI: [10.1016/j.toxicon.2020.07.023](https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2020.07.023) (дата звернення: 08.07.2024).
- 69 Grela M., Panasiuk-Flak K., Listos P., Gryzińska M., Buszewicz G., Chagowski W., Teresiński G. Post-mortem analysis of gunshot wounds to the head and thorax in dogs by computed tomography, radiography and forensic necropsy. *Medicine, Science and the Law*. 2021. Vol. 61. Is. 2. Pp. 105—113. DOI: [10.1177/0025802420971176](https://doi.org/10.1177/0025802420971176) (дата звернення: 08.07.2024).
- 70 Lefman S., Prittie J. E. High-rise syndrome in cats and dogs. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care (San Antonio)*. 2022. Vol. 32. Is. 5. Pp. 571—581. DOI: [10.1111/vec.13206](https://doi.org/10.1111/vec.13206) (дата звернення: 08.07.2024).
- 71 Schulze C., Peters M., Baumgärtner W., Wohlsein P. Electrical Injuries in Animals: Causes, Pathogenesis, and Morphological Findings. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 1018—1029. DOI: [10.1177/0300985816643371](https://doi.org/10.1177/0300985816643371) (дата звернення: 08.07.2024).
- 72 Vinaik R., Aijaz A., Jeschke M. G. Small animal models of thermal injury. *Methods in Cell Biology*. 2022. Vol. 168. Pp. 161—189. DOI: [10.1016/bs.mcb.2021.12.014](https://doi.org/10.1016/bs.mcb.2021.12.014) (дата звернення: 08.07.2024) ; King M. A., Alzahrani J. M., Clanton Th. L., Laitano O. A Preclinical Model of Exertional Heat Stroke in Mice. *Journal of Visualized Experimentants*. 2021. Vol. 1. Art. 173. DOI: [10.3791/62738](https://doi.org/10.3791/62738) (дата звернення: 08.07.2024).

твердими⁷³ та гострими⁷⁴ предметами; кусаних ран⁷⁵; ушкодження опорно-рухового апарату⁷⁶ і спинного мозку⁷⁷; автомобільної травми⁷⁸; дефектів ветдопомоги⁷⁹; безпечності та якості кормів⁸⁰; збирання, збереження та ідентифікації доказів⁸¹; установлення каліцтва⁸².

Водночас стрункої системи СВЕ — як науки й галузі практичної діяльності — закордоном немає: її розвиток там здебільшого обмежено науково-дослід-

ними установами або закладами вищої освіти, а її методологія стосується лише окремих аспектів.

Підбиваючи проміжні підсумки, можна стверджувати таке: експертний висновок, що спирається на достовірні спеціальні ветеринарні знання про фактичні дані й обставини кримінального провадження (справи), здобуті за допомогою розроблених методик СВДосл, — є основою предмета доказування про

-
- 73 Ressel L., Hetzel U., Ricci E. Blunt Force Trauma in Veterinary Forensic Pathology. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 941–961. DOI: [10.1177/0300985816653988](https://doi.org/10.1177/0300985816653988) (дата звернення: 08.07.2024); Gottlieb D. L., Prittie J., Buriko Y., Lamb K. E. Evaluation of acute traumatic coagulopathy in dogs and cats following blunt force trauma. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care (San Antonio)*. 2016. Vol. 27. Is. 1. Pp. 35–43. DOI: [10.1111/vec.12525](https://doi.org/10.1111/vec.12525) (дата звернення: 08.07.2024).
- 74 Murase T., Shinba Y., Mitsuma M., Abe Y., Yamashita H., Ikematsu K. Wound age estimation based on chronological changes in chitinase 3-like protein 1 expression. *Legal Medicine (Tokyo)*. 2022. Vol. 59. Art. 102128. DOI: [10.1016/j.legalmed.2022.102128](https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2022.102128) (дата звернення: 08.07.2024).
- 75 Klainbart S., Shipov A., Madhala O., Oron L. D., Weingram T., Segev G., Kelmer E. Dog bite wounds in cats: a retrospective study of 72 cases. *Journal of Feline Medicine and Surgery*. 2022. Vol. 24. Is. 2. Pp. 107–115. DOI: [10.1177/1098612X211010735](https://doi.org/10.1177/1098612X211010735) (дата звернення: 08.07.2024).
- 76 Spargo K. E., Rubio-Martinez L. M., Wheeler D. P., Fletcher L., Carstens A. Catastrophic musculoskeletal injuries in Thoroughbred racehorses on racetracks in Gauteng, South Africa. *Journal of the South African Veterinary Association*. 2019. Vol. 90. Art. 1640. DOI: [10.4102/jsava.v90i0.1640](https://doi.org/10.4102/jsava.v90i0.1640) (дата звернення: 08.07.2024).
- 77 Shirota Y., Otani T., Wasada S., Ito S., Mieda T., Nakamura K. Inner and outer penetrating spinal cord injuries lead to distinct overground walking in mice. *IBRO Neuroscience Report*. 2024. Vol. 16. Is. 16. Pp. 345–352. DOI: [10.1016/j.ibneur.2024.02.005](https://doi.org/10.1016/j.ibneur.2024.02.005) (дата звернення: 08.07.2024).
- 78 Lyons B. M., Ateca L. B., Otto C. M. Clinicopathological abnormalities associated with increased animal triage trauma score in cats presenting for vehicular trauma: 75 cases (1998–2009). *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care (San Antonio)*. 2020. Vol. 30. Is. 6. Pp. 693–697. DOI: [10.1111/vec.13005](https://doi.org/10.1111/vec.13005) (дата звернення: 08.07.2024); Mohanty Ch. R., Radhakrishnan R. V., Jain M., Sasmal P. K., Hansda U., Vuppala S. K., Doki S. K. A Study of the Pattern of Injuries Sustained from Road Traffic Accidents Caused by Impact with Stray Animals. *Journal of Emergencies, Trauma, and Shock*. 2021. Vol. 14. Is. 1. Pp. 23–27. DOI: [10.4103/JETS.JETS_29_20](https://doi.org/10.4103/JETS.JETS_29_20) (дата звернення: 08.07.2024).
- 79 Low R., Wu A. W. Veterinary healthcare needs to talk more about error: For the wellbeing of our patients and medical teams. *Journal of Veterinary Internal Medicine*. 2022. Vol. 36. Is. 6. Pp. 2199–2202. DOI: [10.1111/jvim.16554](https://doi.org/10.1111/jvim.16554) (дата звернення: 08.07.2024).
- 80 Wilson-Frank Ch. R., Hooser S. B. Investigative Diagnostic Toxicology and the Role of the Veterinarian in Pet Food-Related Outbreaks: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. 2018. Vol. 48. Is. 6. Pp. 909–915. DOI: [10.1016/j.cvsm.2018.07.001](https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2018.07.001) (дата звернення: 08.07.2024).
- 81 Touroo R., Fitch A. Op. cit. DOI: [10.1177/0300985816641175](https://doi.org/10.1177/0300985816641175) (дата звернення: 08.07.2024).
- 82 Aymen J., Fitzgerald G., Lair S., Vergneau-Grosset C. Outcomes of Birds of Prey with Surgical or Traumatic Wing Amputation: A Retrospective Study from 1995 to 2017. *Journal of Avian Medicine and Surgery*. 2022. Vol. 36. Is. 1. Pp. 14–20. DOI: [10.1647/20-00085](https://doi.org/10.1647/20-00085) (дата звернення: 08.07.2024).

вчинені правопорушення або їх відсутність, тобто є складовою визначення об'єктивного боку правопорушення.

Практикологічне значення застосування методик СВДосл для з'ясування фактичних даних та обставин, що призвели до втрати життя і/або здоров'я тварин, обґрунтовано необхідністю виявити дії правопорушника, які відбулися на об'єктах СВЕ (живих тваринах, трупах тварин) у певних просторових і часових межах.

Отже, СВЕ в судочинстві застосовують з метою:

- установлення ознак правопорушення (травма, каліцтво, смерть тварин);
- з'ясування елементів складу злочину (об'єкт і суб'єкт, об'єктивний і суб'єктивний бік);
- кваліфікування правопорушень (травма, убивство, жорстоке поводження, порушення ветеринарних правил та ін.)⁸³;
- відмежування злочинів від адміністративних проступків (за ККУ⁸⁴ або КУпАП⁸⁵).

IV. Учення про феномен судветексперта

Не менш важливим напрямом наукових досліджень, який розробляє ХНСВШ,

є вчення про судветексперта як суб'єкта СЕД у контексті новітнього законодавства України.

З огляду на це вперше:

- запропоновано розширену авторську дефініцію поняття «судово-ветеринарний експерт», розкрито спеціальні та процесуальні критерії правового статусу судветексперта, узагальнено цей статус, зокрема, шляхом доповнення кола його прав, обов'язків, заборон та обмежень⁸⁶;
- досліджено всі види юридичної відповідальності, застосовувані до судветексперта за невиконання або неналежного виконання ним обов'язків (кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну).

Для ефективного застосування правового статусу судветексперта на практиці запропоновано:

- ст. 11–14 Закону України «Про судову експертизу»⁸⁷ (далі — *профільний Закон*) викласти в запропонованій нами редакції⁸⁸;
- замінити ч. 2–7 ст. 69 КПКУ⁸⁹ ч. 2, а ч. 3–8 ст. 72 Цивільного процесуального кодексу

83 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.08.2024).

84 Там само.

85 Кодекс ... про адміністративні правопорушення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 05.08.2024).

86 Яценко І. Судово-ветеринарний експерт як суб'єкт процесуальних правовідносин і судово-експертної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 3 (28). С. 64–97. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.05 (дата звернення: 08.07.2024).

87 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 08.07.2024)

88 Див.: Яценко І. Правовий статус судово-ветеринарного експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності у контексті новітнього законодавства України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 68–109. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.04 (дата звернення: 08.07.2024).

89 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

України⁹⁰, ч. 3—8 ст. 69 Господарського процесуального кодексу України⁹¹ та ч. 3—8 ст. 68 Кодексу адміністративного судочинства України⁹² ч. 3 такого змісту: *«Під час здійснення професійної діяльності судовий експерт має процесуальні права, виконує обов'язки, дотримує заборон та обмежень, а також несе юридичну відповідальність, передбачену Законом України “Про судову експертизу”»*.

Результати опрацювання фахівцями ХНСВШ проблем забезпечення СВД висококваліфікованими фахівцями для ДСЕУ України:

- аргументовано зміст навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» (в аспекті професійного формування лікарів ветеринарної медицини), а також розкрито її значення для підготовки професійних судветекспертів⁹³;
- сформульовано нарізні принципи профпідготовки судветекспертів;
- розроблено програми профпідготовки судових експертів за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження»;
- розглянуто питання щодо атестації судветекспертів;

- запропоновано доповнити розд. IV Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів⁹⁴ новими пунктами, зокрема щодо прав та обов'язків здобувача кваліфікації судового експерта під час атестації;
- рекомендовано технологію проведення кваліфікаційного іспиту в усній та письмовій (тестовій) формах.

Усі зазначені напрацювання сьогодні активно застосовують у ННЦ ICE — єдиній експертній установі в Україні, де проводять підготовку судветекспертів.

Окрім того, учні ХНСВШ зареєстрували 55 патентів на корисну модель і 12 свідоцтв про авторські права на твір, видали друком 6 монографій і 7 навчальних посібників («Основи судової ветеринарії» (у співавторстві з науковцями ОДАУ), «Практика судово-ветеринарної експертизи», «Організаційні та процесуальні основи судово-ветеринарної експертизи в Україні», «Судово-ветеринарна експертиза пошкоджень, що виникають внаслідок дії на організм тварин патогенних фізичних чинників», «Судово-ветеринарна експертиза у випадках асфіксії», «Судово-ветеринарна танатологія», «Основи судово-ве-

90 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

91 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

92 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

93 Яценко І. В. Концептуальні засади професійної підготовки судово-ветеринарних експертів у державних спеціалізованих експертних установах України. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 731—766. DOI: [10.33994/kndise.2023.68.71](https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.71) (дата звернення: 08.07.2024).

94 Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказ. Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

теринарної експертизи трупів та живих тварин»).

Набуло подальшого розвитку питання методології створення і використання комп'ютерних технологій під час проведення СВЕ, зокрема, розроблено такі комп'ютерні програми:

- *Osteo i Discriminant* (для з'ясування видової належності кісток скелета свійських і промислових дрібних ссавців);
- *Manus Vacca* (для визначення віку великої рогатої худоби за анатомічними характеристиками кісток нижніх ланок грудних кінцівок);
- *Pes vacce* (для автоматизації операцій під час визначення віку великої рогатої худоби за анатомічними характеристиками кісток нижніх ланок тазових кінцівок);
- *Skull Cattle* (для визначення віку та статі великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності за черепом);
- SVS — «Судово-ветеринарна секція» (для автоматизації оформлення результатів судово-ветеринарного розтину трупів тварин).

Варто додати, що наукові та прикладні здобутки у сфері СВЕ втілено в діяльності Бюро судово-ветеринарних досліджень, створеному при ДБУ 2014 року, яке проводить СВДосл за запитом правоохоронних органів і судів.

Підбиваючи підсумки, зауважимо: розроблені вченими ХНСВШ методики мають непересічне праксеологічне значення, оскільки сприяють системному та стереотипному експертному підходу до проведення досліджень, отже, міні-

мізують тенденційність експертного оцінювання, а також здатні передбачувати впливати на дієвість призначення та проведення СВДосл; збільшують коло експертних завдань для розв'язання СВЕ; є науковою основою для надання обґрунтованого й об'єктивного висновку експерта; розширюють ґносеологічні можливості органів досудового розслідування та суду; є підґрунтям для вдосконалення законодавства України щодо юридичної відповідальності за правопорушення проти здоров'я і життя тварин.

Кількість СВЕ, під час проведення яких експерти на практиці апробують і реалізують науково-теоретичні та методологічні здобутки ХНСВШ, зростає з року в рік.

V. Удосконалення національного законодавства

Прикладні методологічні напрацювання ХНСВШ сприяли вдосконаленню законодавства України щодо правопорушень проти здоров'я і життя тварин, зокрема ст. 238-1 «Огляд трупа тварини» і ст. 242 «Підстави проведення експертизи» КПКУ⁹⁵.

Автор цієї публікації також запропонував виокремити у ст. 299 ККУ⁹⁶ десять частин (замість чинних чотирьох) такого змісту:

- ч. 1: публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, що належать до хребетних, зокрема безпритульними, або публічне демонстрування жорстокого поводження з тваринами, зокрема в засобах масової інформації або інформаційно-

95 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

96 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.08.2024).

- телекомунікаційних мережах, включно з мережею «Інтернет», або поширення матеріалів, які пропагують жорстоке поводження з тваринами, зокрема в засобах масової інформації, або інформаційно-телекомунікаційних мережах, включно з мережею «Інтернет», із закликами до вчинення таких діянь;
- ч. 2: нацьковування тварин, що належать до хребетних, зокрема безпритульних, одна на одну або на інших тварин;
 - жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, зокрема безпритульними, що вчинене умисно та спричинило шкоду здоров'ю легкого (ч. 3), середнього (ч. 4), тяжкого ступеня (ч. 5);
 - ч. 6: жорстоке поводження з тваринами, що виявляється у насильницьких діях щодо тварин, спрямованих на задоволення статевої пристрасті;
 - ч. 7: жорстоке поводження з тваринами, що призвело до каліцтва тварин;
 - ч. 8: жорстоке поводження з тваринами, що призвело до смерті тварин;
 - ч. 9: жорстоке поводження з тваринами у присутності неповнолітнього;
 - ч. 10: жорстоке поводження з тваринами, учинене групою осіб, або групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою, або щодо двох і більше тварин, або повторно, або вчинене в особливо жорстокий спосіб.

Запропоновано також виокремити у ст. 89 КУпАП⁹⁷ п'ять частин (замість чинних чотирьох) такого змісту:

- ч. 1: порушення правил, що виключають жорстокість поводження з хребетними тваринами: залишення їх напризволяще або в небезпеці для життя, порушення гігієнічних умов утримання, годівлі, перевезення, — проте не спричинили тілесних ушкоджень, каліцтва або смерті;
- ч. 2: порушення правил, що виключають жорстокість поводження з хребетними тваринами — знущання над тваринами, що спричинило їхні муки, завдало їм фізичного болю та страждань, проте не спричинило розладу здоров'я, тілесних ушкоджень, каліцтва або смерті;
- ч. 3: дії, зазначені у ч. 1 і 2, учинені щодо двох і більше хребетних тварин, або групою осіб, або організованою групою;
- ч. 4: порушення правил транспортування тварин;
- ч. 5: дії, передбачені ч. 4 цієї статті, учинені особою, яку протягом року піддано адміністративному стягненню за такі самі порушення.

Праксеологічне значення: зміни й доповнення, запропоновані до законодавства України в аспекті юридичної відповідальності за правопорушення проти здоров'я і життя тварин, зокрема в разі жорстокого поводження з тваринами, сприятимуть дотриманню принципу юридичної відповідальності — *справедливості*, коли покарання або інший захід правового впливу, застосовані до правопорушника, мають відповідати ступеню суспільної небезпеки (шкоди), заподіяної правопорушенням, а також наявності рецидиву у діях правопорушника.

97 Кодекс ... про адміністративні правопорушення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 05.08.2024).

За результатами дослідження процесуального статусу судветексперта запропоновано такі зміни до кодексів України, профільного Закону⁹⁸ й Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень⁹⁹: перелік прав, обов'язків і обмежень судового експерта систематизувати та зосередити у профільному Законі, водночас надати відповідним статтям кодексів бланкетного характеру, що відсилають до норм профільного Закону. Така юридична конструкція сприятиме зручності сприйняття та правозастосування цих норм.

VI. Перспективні напрями формування теоретичної та методологічної доктрини СВЕ

Перспективними напрямками формування теоретичної та методологічної доктрини СВЕ є розроблення експертних методик щодо:

- удосконалення предмета СВДосл і розширення кола об'єктів СВЕ;
- ушкоджень тварин тупими й гострими предметами, кататравми, автомобільної та залізничної травми, вогнепальних і уламкових ушкоджень, гострої асфіксії, дії крайніх температур, баро- й електротравми;
- порушення умов годівлі, утримання та експлуатації тварин;
- окремих отруень тварин;
- визначення давності заподіяного ушкодження і/або давності настання смерті тварин;
- речових доказів тваринного походження;

- застосування можливостей СВЕ для розв'язання спірних ситуацій у тваринництві як засобу доказування в судочинстві;
- значення СВЕ для доведення шкоди, заподіяної веденням загарбницької війни РФ проти України.

Отже, розвиток СВЕ сприяє розв'язанню багатьох проблем, які виникають у правоохоронних органів під час досудового розслідування правопорушень проти життя і здоров'я тварин та призначення СВЕ в межах кримінального або адміністративного провадження; збагачує новими можливостями теорію і практику СВЕ; позитивно впливає на результативність її проведення, а також на ефективність використання висновку експерта в судочинстві; робить акцент на актуальних наукових перспективах у сфері СВД.

Висновки

Судово-експертна праксеологія — сфера СЕД, яка досліджує принципи, закономірності, умови доцільності, раціональності й ефективності, а також засоби реалізації якісної діяльності в галузі судової експертизи, особливості впровадження, використання та застосування судово-ветеринарних новацій.

Судово-ветеринарна праксеологія є концепцією, яка ґрунтується на експертній онтології (буттєвій обумовленості), правовій гносеології (пізнавальній діяльності) та експертній аксіології (ціннісних орієнтирах), утворює інтегральну систему та формує продуктивні механізми функціонування експертної практики

98 Про судову експертизу : Закон URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

99 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

для впливу останньої на якість проведених СВДосл з метою підвищення ефективності експертного забезпечення судочинства.

Основною метою СВЕ з праксеологічних позицій є забезпечення експертної практики оптимальними прийомами, способами й засобами здійснення СЕД з установлення фактичних даних і обставин кримінального провадження (справи).

Судово-ветеринарна праксеологія є методологічно-практичною основою для опанування досвідом проведення судових експертиз і вдосконалення експертної практики, оскільки праксеологічний підхід дає змогу виробити оптимізовані алгоритми стандартних експертних процедур.

Під праксеологічним підходом ми розуміємо систему теоретичних засад із планомірного дослідження закономірностей планування, прогнозування та проектування професійної СВД, що полягає в обміркуванні дій та очікуваних ефектів, усебічному самоаналізі й самооцінці, моделюванні умов, напрямів і засобів удосконалення на підставі комплексу спеціальних ветеринарних знань та емпіричного досвіду, а також у здійсненні певних дій (зі зваженням на особливості експертної ситуації) для здобуття ефективних результатів.

Праксеологічне значення застосування методик СВДосл для встановлення фактичних даних та обставин обґрунтовано потребою виявити дії правопорушника, які відбилися на об'єктах СВЕ в певних просторових і часових межах.

Праксеологія СВД дає змогу прогнозувати й моделювати тенденції та перспективи розвитку судової експертології в динаміці, що є важливим теоретичним підґрунтям для розв'язання практичних завдань СВД.

Прагматизм і незаангажованість СВД сприятимуть задоволенню запитів суспільства на справедливе судочинство й підвищенню ефективності СВЕ загалом. Тож подальші наукові розвідки з метою підвищити результативність СВД, зважаючи на праксеологічні засади СВЕ, безумовно, є актуальними та перспективними.

Praxeological principles of forensic veterinary examination: issues and optimization of ways to their solving

Ivan Yatsenko

This article purpose is a scientific survey of current state and ways to improve effectiveness of forensic veterinary activity through the use of a praxeological approach. Complex of methods (dialectical, system-structural, system-functional, formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy), axiological, modeling) was used to achieve the goal. Praxeology concept is interpreted in forensic and veterinary aspect. Influence of praxeological properties on stimulating development of specific veterinary knowledge in the context of the formation of the concept of effective forensic veterinary activity has been clarified. Forensic expert praxeology was analyzed from a review of its efficiency and effectiveness of functioning of forensic veterinary mechanisms. Peculiarities of praxeological approach in the forensic and veterinary field are argued. Forensic veterinary practice is considered as one of the means of expert provision of legal proceedings. Attention is focused on the fact that the development and improvement of theory, methodology and praxeology of forensic veterinary examination is the basis for increasing judiciary efficiency. The newest praxeological construction of domestic forensic veterinary examination, an addition to Criminal Procedural Code of Ukraine (regarding obligation to appoint forensic veterinary examination

to find out the nature and degree of severity of damage caused to the animal's health, as well as to establish the cause of its death) is proposed and Scientific and methodological recommendations on issues of preparation and assignment of forensic examinations and expert researches (expansion of the range of questions that are asked to the forensic veterinary expert during appointment of the relevant examination).

Keywords: forensic veterinary medicine; forensic veterinary examination; forensic veterinarian; forensic expert conclusion; forensic science institutions; effective activities; practical significance; praxeology; animals; injuries.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Allam, F. A. F. A., Ali, D. M., Ali, S. F. E.-S. (2022). Drowning versus postmortem submersion: Biochemical and histopathological examination and estimation of postmortem intervals (an experimental study). *Legal Medicine (Tokyo)*. Vol. 59. Art. 102138. DOI: 10.1016/j.legalmed.2022.102138.
- Araújo, D., Lima, C., Mesquita, J. R., Amorim, I., Ochôa, C. (2021). Characterization of Suspected Crimes against Companion Animals in Portugal. *Animals*. Vol. 11. Is. 9. Art. 2744. DOI: 10.3390/ani11092744.
- Aymen, J., Fitzgerald, G., Lair, S., Vergneau-Grosset, C. (2022). Outcomes of Birds of Prey with Surgical or Traumatic Wing Amputation: A Retrospective Study from 1995 to 2017. *Journal of Avian Medicine and Surgery*. Vol. 36. Is. 1. DOI: 10.1647/20-00085.
- Bertero, A., Fossati, P., Caloni, F. (2020). Indoor poisoning of companion animals by chemicals. *The Science of the Total Environment*. Vol. 1. Is. 733. Art. 139366. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2020.139366.
- Borysevykh, B. V., Kruchynenko, O. V., Peredera, O. O. (2024). Sudovo-veterynarnе doslidzhennia trupiv sobak ta kotiv u vypadkakh zadushennia rukamy [Forensic veterinary examination of dog and cat cadavers in manual strangulation cases]. *Scientific Progress & Innovations*. T. 27. № 2. DOI: 10.31210/spi2024.27.02.15 [in Ukrainian].
- Bryzhko, V. M. (2019). Filosofiia prava: prakseolohiia v sferi informatsiinoho prava (st. 28–34) [Philosophy of law: praxeology in the field of information law (pp. 28–34)]. *Informatsiia i pravo*. № 3(30). DOI: 10.37750/2616-6798.2019.3(30).194777 [in Ukrainian].
- Caceres, P., Awada, L., Weber-Vintzel, L., Morales, R., Meske, M., Tizzani, P. (2023). The World Animal Health Information System as a tool to support decision-making and research in animal health. *Revue Scientifique et Technique*. Vol. 42. DOI: 10.20506/rst.42.3367.
- Cherevko, K. O. (2020). Nezakonne zainiattia rybnyim, zvirnyim abo inshym vodnym dobuvnym promyslom v rozrizi ukrainskoho zakonodavstva [Illegal Fishing, Animal or other Water Extracting Fishery Under Ukrainian Legislation]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 2 (23). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b1d68401-322b-41e0-b56f-1ea95d82352d/content> [in Ukrainian].
- Cooper, J. E., Cooper, M. (2021). Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. Vol. 189. Is. 6. DOI: 10.1002/vetr.1004.
- Frederickson, R. (2016). Demystifying the Courtroom: Everything the Veterinary Pathologist Needs to Know About Testifying in an

- Animal Cruelty Case. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816647439](https://doi.org/10.1177/0300985816647439).
- Gomes, L. B., Paiva, M. T., de Oliveira Lisboa, L., de Oliveira, C. S. F., de Cassia Maria Garcia, R., de Magalhães Soares, D. F. (2021). Diagnosis of animal abuse: A Brazilian study. *Preventive Veterinary Medicine*. Vol. 194. Art. 105421. DOI: [10.1016/j.prevetmed.2021.105421](https://doi.org/10.1016/j.prevetmed.2021.105421).
- Gordon, R. J., Hungerford, N. L., Laycock, B., Fletcher, M. T. (2020). A review on *Pimelea* poisoning of livestock. *Toxicon*. Vol. 186. DOI: [10.1016/j.toxicon.2020.07.023](https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2020.07.023).
- Gottlieb, D. L., Prittie, J., Buriko, Y., Lamb, K. E. (2016). Evaluation of acute traumatic coagulopathy in dogs and cats following blunt force trauma. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care (San Antonio)*. Vol. 27. Is. 1. DOI: [10.1111/vec.12525](https://doi.org/10.1111/vec.12525).
- Grela, M., Panasiuk-Flak, K., Listos, P., Gryzińska, M., Buszewicz, G., Chagowski, W., Teresiński, G. (2021). Post-mortem analysis of gunshot wounds to the head and thorax in dogs by computed tomography, radiography and forensic necropsy. *Medicine, Science and the Law*. Vol. 61. Is. 2. DOI: [10.1177/0025802420971176](https://doi.org/10.1177/0025802420971176).
- Hamaliuk, B. M., Liampel, V. I., Tsymbalista, R. H. (2023). Instytutsiini zasady formuvannya systemy sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini [Institutional principles for the formation of the system of forensic expert activity in Ukraine]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*. № 2. DOI: [10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9](https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.9) [in Ukrainian].
- Hioki, A., Inaba, R. (2021). Occupational Fatalities Due to Mammal-Related Accidents in Japan, 2000–2019. *Wilderness & Environmental Medicine*. Vol. 32. Is. 1. DOI: [10.1016/j.wem.2020.09.010](https://doi.org/10.1016/j.wem.2020.09.010).
- Horbunova, K. V. (2022). Criminal law signs of illegal hunting as an element of criminological characteristics. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. Vol. 98. Is. 3. DOI: [10.32631/v.2022.3.14](https://doi.org/10.32631/v.2022.3.14).
- Huenerfauth, E., Nessler, J., Erath, J., Tipold, A. (2021). Probable Sudden Unexpected Death in Dogs With Epilepsy (pSUDED). *Frontiers in Veterinary Science*. Vol. 27. Is. 8. Art. 600307. DOI: [10.3389/fvets.2021.600307](https://doi.org/10.3389/fvets.2021.600307).
- King, M. A., Alzahrani, J. M., Clanton, Th. L., Laitano, O. (2021). A Preclinical Model of Exertional Heat Stroke in Mice. *Journal of Visualized Experimentants*. Vol. 1. Art. 173. DOI: [10.3791/62738](https://doi.org/10.3791/62738).
- Klainbart, S., Shipov, A., Madhala, O., Oron, L. D., Weingram, T., Segev, G., Kelmer, E. (2022). Dog bite wounds in cats: a retrospective study of 72 cases. *Journal of Feline Medicine and Surgery*. Vol. 24. Is. 2. DOI: [10.1177/1098612X211010735](https://doi.org/10.1177/1098612X211010735).
- Kliuiev, O., Simakova-Iefremian, E. (2021). Doktrynalni pidkhody do sudovoi ekspertyzy v Ukraini [Doctrinal Approaches to Forensic Science in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8. DOI: [10.33498/louu-2021-08-028](https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-028) [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. (2019). Improvement of forensic support for justice: theoretical, legal and organizational aspects. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 19. No. 1. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.08](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.08).
- Kotsiumbas, H. I., Dankovych, R. S., Vretsona, N. P. (2018). Patomorfologhiia ta diahnozyka otruiennia sobak izoniazynom [Pathomorphology and diagnosis of dogs poisoning with isoniazid]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterinarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho. Seriya: Veterynarni nauky*. T. 20. № 83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnuvmb-vn_2018_20_83_23 [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2020). Sutnist ta metodolohichne znachennia prakseolohichnoho pidkhodu v kryminalistytsi [Essence and methodological significance of the praxeological approach in criminalistics]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. T. 5. DOI: [10.18523/2617-2607.2020.5.32-39](https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.32-39) [in Ukrainian].
- Lefman, S., Prittie, J. E. (2022). High-rise syndrome in cats and dogs. *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care (San Antonio)*. Vol. 32. Is. 5. DOI: [10.1111/vec.13206](https://doi.org/10.1111/vec.13206).
- Lemishevskiy, V. M. (2021). Sudovo-veterynarna ekspertyza trupa sobaky iz oznakamy nasyl-nytskoi smerti: ohliad vypadku [Forensic veterinary examination of a dog corpse with signs of violent death: case review]. *Suchasni metody diahnozyky, likuvannia ta profilaktyka u veterynarii medytsyni : tezy*

- dop. II Konf., prysviach. 140-rich. vidkryt. navch. zakl. «Tsisar-koroliv. vet. shk. ta shk. pidkovuv. konei razom iz klinik.-statsionar. dlia tvaryn u Lvovi» (Lviv, 18—19.11.2021). Lviv. URL: <https://nvlvet.com.ua/index.php/conference/issue/view/215/2021-pdf> [in Ukrainian].
- Low, R., Wu, A. W. (2022). Veterinary health-care needs to talk more about error: For the wellbeing of our patients and medical teams. *Journal of Veterinary Internal Medicine*. Vol. 36. Is. 6. DOI: [10.1111/jvim.16554](https://doi.org/10.1111/jvim.16554).
- Loza, T. V. (2023). Problemy orhanizatsii sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini ta shliakhy yikh vyreshennia [Problems of organization of forensic expert activity in Ukraine and ways to solve them]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 6. DOI: [10.24144/2788-6018.2023.06.112](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.112) [in Ukrainian].
- Lozo, O. V., Piliushenko, D. O. (2020). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання zakhystu tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia [Current issues of legal regulation of protection of animals against abuse]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. DOI: [10.32782/2524-0374/2020-7/57](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/57) [in Ukrainian].
- Lyons, B. M., Ateca, L. B., Otto, C. M. (2020). Clinicopathological abnormalities associated with increased animal triage trauma score in cats presenting for vehicular trauma: 75 cases (1998—2009). *Journal of Veterinary Emergency and Critical Care (San Antonio)*. Vol. 30. Is. 6. DOI: [10.1111/vec.13005](https://doi.org/10.1111/vec.13005).
- McDonough, S. P., McEwen, B. J. (2016). Veterinary Forensic Pathology: The Search for Truth. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816647450](https://doi.org/10.1177/0300985816647450).
- Mizukami, H., Hathway, B., Procopio, N. (2020). Aquatic Decomposition of Mammalian Corpses: A Forensic Proteomic Approach. *Journal of Proteome Research*. Vol. 19. Is. 5. DOI: [10.1021/acs.jproteome.0c00060](https://doi.org/10.1021/acs.jproteome.0c00060).
- Mohanty, Ch. R., Radhakrishnan, R. V., Jain, M., Sasmal, P. K., Hansda, U., Vuppala, S. K., Doki, S. K. (2021). A Study of the Pattern of Injuries Sustained from Road Traffic Accidents Caused by Impact with Stray Animals. *Journal of Emergencies, Trauma, and Shock*. Vol. 14. Is. 1. DOI: [10.4103/JETS.JETS_29_20](https://doi.org/10.4103/JETS.JETS_29_20).
- Munro, R. (2022). Viewpoint: Integrity and Limitations of Forensic Veterinary Evidence. *Journal of Comparative Pathology*. Vol. 199. DOI: [10.1016/j.jcpa.2022.10.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2022.10.003).
- Munro, R., Ressel, L., Gröne, A., Hetzel, U., Jensen, H. E., Paciello, O., Kipar, A. (2020). European Forensic Veterinary Pathology Comes of Age. *Journal of Comparative Pathology*. Vol. 179. DOI: [10.1016/j.jcpa.2020.08.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2020.08.003).
- Murase, T., Shinba, Y., Mitsuma, M., Abe, Y., Yamashita, H., Ikematsu, K. (2022). Wound age estimation based on chronological changes in chitinase 3-like protein 1 expression. *Legal Medicine (Tokyo)*. Vol. 59. Art. 102128. DOI: [10.1016/j.legalmed.2022.102128](https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2022.102128).
- Nadizhko, M. M. (2020). Vykorystannia spetsialnykh znan u sudovo-ekspertnii diialnosti: teoretyko-pravovi aspekty [Use of Specific Knowledge in Forensic Activity: Theoretical And Legal Aspects]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (33). DOI: [10.37025/1992-4437/2020-33-1-25](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-33-1-25) [in Ukrainian].
- Nation, P. N., St. Clair, C. C. (2019). A Forensic Pathology Investigation of Dismembered Domestic Cats: Coyotes or Cults? *Veterinary Pathology*. Vol. 56. Is. 3. DOI: [10.1177/0300985819827968](https://doi.org/10.1177/0300985819827968).
- Newbery, S. G., Cooke, S. W., Martineau, H. M. (2016). A Perspective on Veterinary Forensic Pathology and Medicine in the United Kingdom. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816654527](https://doi.org/10.1177/0300985816654527).
- Panasiuk-Flak, K., Grela, M., Listos, P. (2021). Determination of the time of death of dogs using atropine and pilocarpine in the early post-mortem period — an assessment of the usefulness of the method. *Medycyna Weterynaryjna*. Vol. 77. Is. 7. DOI: [10.21521/mw.6546](https://doi.org/10.21521/mw.6546).
- Pollanen, M. S. (2016). The Rise of Forensic Pathology in Human Medicine: Lessons for Veterinary Forensic Pathology. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816653171](https://doi.org/10.1177/0300985816653171).
- Popovich, Ye. (2019). Unity of science and practice in forensic science activities. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 19. No. 1. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.012](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.012).
- Ressel, L., Hetzel, U., Ricci, E. (2016). Blunt Force Trauma in Veterinary Forensic Pathology. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816653988](https://doi.org/10.1177/0300985816653988).

- Sandøe, P., Hansen, H. O., Bokkers, E. A. M., Enemark, P. S., Forkman, B., Haskell, M. J., Lundmark Hedman, F., Houe, H., Mandel, R., Nielsen, S. S., de Olde, E. M., Palmer, C., Vogeler, C. S., Christensen, T. (2023). Dairy cattle welfare — the relative effect of legislation, industry standards and labelled niche production in five European countries. *Animal*. Vol. 17. Is. 12. Art. 101009. DOI: [10.1016/j.animal.2023.101009](https://doi.org/10.1016/j.animal.2023.101009).
- Schulze, C., Peters, M., Baumgärtner, W., Wohlsein, P. (2016). Electrical Injuries in Animals: Causes, Pathogenesis, and Morphological Findings. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816643371](https://doi.org/10.1177/0300985816643371).
- Shcherbakovskiy, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzheni* [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings] : monohrafiia. Kharkiv. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2016). Metodolohiia doslidzhennia fenomena sudovykh ekspertyz [Methodology of research of a phenomenon of forensic examinations]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. № 3 (75). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5691274c-965d-4c87-820d-2d6beb62defc/content> [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). Doktryna kryminalistyky ta sudovoi ekspertyz: formuvannia, suchasnyi stan i rozvytok v Ukraini [Doctrine of Criminalistics and Forensic Examination: Formation, Current State and Development in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8. DOI: [10.33498/louu-2021-08-012](https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-012) [in Ukrainian].
- Shirota, Y., Otani, T., Wasada, S., Ito, S., Mieda, T., Nakamura, K. (2024). Inner and outer penetrating spinal cord injuries lead to distinct overground walking in mice. *IBRO Neuroscience Report*. Vol. 16. Is. 16. DOI: [10.1016/j.ibneur.2024.02.005](https://doi.org/10.1016/j.ibneur.2024.02.005).
- Shkundia, S., Serdioucov, Ja. (2024). Determination of the time of death of a domestic cat by measuring the area of a wet spot. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. Vol. 15. Is. 1. DOI: [10.31548/veterinary1.2024.122](https://doi.org/10.31548/veterinary1.2024.122).
- Shynkarenko, I. R., Spitsyna, H. O. (2018). Istorychni vytoky ta perspektyvy rozvytku teorii ta praktyky sudovoi ekspertyz [Historical origins and prospects for the development of the theory and practice of forensic examination]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyz ta kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 95-rich. stvor. KhNDISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusia (Kharkiv, 10–11.10.2018). Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2017). Do pytannia vzaiemozalezhnosti yevropeiskyykh inte-hratsiynykh protsesiv i tendentsii inte-hratsii spetsialnykh znan v Ukraini [To the question of interdependence of the European integration processes and integration tendencies of special knowledge in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyz i kryminalistyky*. Vyp. 17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_22 [in Ukrainian].
- Skrypka, M., Boiko, Yu., Zapeka, I., Holovan, K. (2023). Praktyka sudovo-veterynarnoi ekspertyz shchodo psykhoemotsiynoho stresu v henezi [sertsevoi] nedostatnosti ta smerti tvaryn [The practice of forensic-veterinary examination of psycho-emotional stress in the genesis of insufficiency and death of animals]. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. Is. 106. DOI: [10.37000/abbsl.2023.106.02](https://doi.org/10.37000/abbsl.2023.106.02) [in Ukrainian].
- Skrypka, M., Panikar, I., Zapeka, I., Kurales, O. (2022). Deiaki aspekty patohenezu ta patomorfologii pervynnoi skladnoi travmy khrebtta spynnoho mozku [Some aspects of pathogenesis and pathomorphology of primary complex injury of the spine and spinal cord]. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. Is. 104. DOI: [10.37000/abbsl.2022.104.04](https://doi.org/10.37000/abbsl.2022.104.04) [in Ukrainian].
- Smith-Blackmore, M., Bethard, J. D. (2020). A multidisciplinary investigation of chronic animal abuse: Collaboration between veterinary forensics and forensic anthropology. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 66. Is. 1. DOI: [10.1111/1556-4029.14576](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14576).
- Spargo, K. E., Rubio-Martinez, L. M., Wheeler, D. P., Fletcher, L., Carstens, A. (2019). Catastrophic musculoskeletal injuries in Thoroughbred racehorses on racetracks in Gauteng, South Africa. *Journal of the*

- South African Veterinary Association. Vol. 90. Art. 1640. DOI: 10.4102/jsava.v90i0.1640.
- Spitsyna, H. O., Belevtsova, S. O. (2019). Shchodo pytannia formuvannia novitnoi paradyhmy teorii ta praktyky sudovoi ekspertyzy u Ukraini [On the issue of the formation of the newest paradigm of the theory and practice of forensic examination in Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusy (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Takenaka, C. S., de Souza, C. N. A., Momo, C. (2023). Case studies and technical aspects of the forensic necropsy of exhumed companion animals. *Forensic Science International*. Vol. 345. Art. 111624. DOI: 10.1016/j.forsci-int.2023.111624.
- Touroo, R., Fitch, A. (2016). Identification, Collection, and Preservation of Veterinary Forensic Evidence: On Scene and During the Post-mortem Examination. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: 10.1177/0300985816641175.
- Tsmots, U. O. (2023). Pravova prakseolohiia yak chynnyk efektyvnosti yurydychnoi praktyky [Legal praxeology as a factor of efficiency of legal practice]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna*. № 4. DOI: 10.32782/2311-8040/2023-4-18 [in Ukrainian].
- Van Wessum, R. (2001). The Animal Health and Welfare Law: the veterinary statement as evidence and the role of veterinarians in legal procedures. *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*. 2001. Vol. 126. Is. 5. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11256323/>.
- Vinaik, R., Aijaz, A., Jeschke, M. G. (2022). Small animal models of thermal injury. *Methods in Cell Biology*. Vol. 168. DOI: 10.1016/bs.mcb.2021.12.014.
- Wilson-Frank, Ch. R., Hooser, S. B. (2018). Investigative Diagnostic Toxicology and the Role of the Veterinarian in Pet Food-Related Outbreaks: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. Vol. 48. Is. 6. DOI: 10.1016/j.cvsm.2018.07.001.
- Wolf, C., Gerst, K., Gerst, S., Priemer, G. (2021). Post-mortem clinical pathology in cattle — an additional tool for the veterinary pathologist. *Tierarztl Prax Ausg G Grosstiere Nutztiere*. Vol. 49. Is. 6. DOI: 10.1055/a-1593-6948.
- Yatsenko, I. (2022). Forensic Veterinarian as a Subject of Procedural Legal Relations and Forensic Expert Activity. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (28). DOI: 10.32353/khrife.3.2022.05.
- Yatsenko, I. (2022). Legal Status of Forensic Veterinarian as a Subject of Forensic Science Activity in Context of the Latest Legislation of Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (29). DOI: 10.32353/khrife.4.2022.04.
- Yatsenko, I. (2022). Principles of Forensic Expert Activities in Ukraine and their Implementation in Forensic Veterinary Research. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. Vol. 1. Is. 5. DOI: 10.32353/acfs.5.2022.08.
- Yatsenko, I. (2023). Forensic Veterinary Medicine Methods for Determining Defects in Veterinary Care. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (33). DOI: 10.32353/khrife.4.2023.05.
- Yatsenko, I. (2023). Legal Status and Epistemological Characteristics of Forensic Veterinary Science Objects. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (31). DOI: 10.32353/khrife.2.2023.05.
- Yatsenko, I. V. (2022). Predmet sudovo-veternarnoi ekspertyzy ta yoho znachennia v teorii i praktytsi sudovoi ekspertyzy [Subject of forensic veterinary examination and its significance in the theory and practice of forensic examination]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. № 73. T. 2. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.55 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2023). Doktrynalni zasady intehratsii spetsialnykh vetrynarnykh znan u kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhenia: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Doctrinal principles of special veterinary knowledge integration in the complex forensic expert investigations: problems and ways to solve them]. *Analichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 6. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.06.114 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2023). Epistemological Characteristic and Procedural Significance of Steps and Stages of Appointing and Conducting Forensic Veterinary Examination. *Theory and*

- Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 1 (30). DOI: [10.32353/khrife.1.2023.05](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.05).
- Yatsenko, I. V. (2023). Kontseptualni zasady profesiinoi pidhotovky sudovo-veterynarnykh ekspertiv u derzhavnykh spetsializovanykh ekspertnykh ustanovakh Ukrainy [Conceptual Principles of Professional Training of Forensic Veterinary Experts in State Specialized Expert Institutions of Ukraine]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 68. DOI: [10.33994/kndise.2023.68.71](https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.71) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2023). Oznaky sudovo-veterynarnoi ekspertyzy v aspekti yii teorii, metodolohii ta prakseolohii [Signs of forensic veterinary examination in terms of its theory, methodology and praxeology]. *European scientific congress*. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Madrid, Spain. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/EUROPEAN-SCIENTIFIC-CONGRESS-10-12.07.23.pdf> [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2023). Zavdannia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy: teoretychni y prakseolohichni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Tasks of forensic veterinary examination: theoretical and praxeological issues and ways to their solving]. *Forum Prava*. 74 (1). DOI: [10.5281/zenodo.7319900](https://doi.org/10.5281/zenodo.7319900) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Dehtiarov, M. O., Bondarevskiy, M. M., Trush, A. M. (2014). Kharkivska shkola vydatnykh diiachiv veterynarno-sanitarnoi ta sudovo-veterynarnoi ekspertyzy [Kharkiv School of Eminent Persons of Veterinary Sanitary and Forensic Veterinary Examination]. *Problemy zooinzhenerii ta veterynarnoi medytsyny*. Vyp. 28 (2). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pzvm_2014_28\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pzvm_2014_28(2)_4) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Metodyka sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Methods of forensic veterinary examination of animal corpses]. Kharkiv. Reistr. kod 18.1.02 / Reistr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : ofits. sait. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Rules of forensic veterinary examination of animal corpses] : metod. rek. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoi zdorov'iu tvaryny (metodychni rekomendatsii)* [Rules for forensic veterinary determination of the degree of severity of damage caused to the animal's health (methodological recommendations)]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Kazantsev, R. H. (2021). *Metodyka sudovo-veterynarnoho doslidzhennia tvaryn z metoiu vstanovlennia yikh kalitstva* [Methods of forensic veterinary examination of animals for the purpose of establishing their mutilation]. Kharkiv. Reistr. kod 18.1.01 / Reistr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : ofits. sait. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Kazantsev, R. H. (2021). *Poriadok vyluchennia ob'ektiv sudovo-veterynarnoi ekspertyzy z trupa tvaryny dlia laboratornykh doslidzhen* [Procedure for removing objects of forensic veterinary examination from the carcass of an animal for laboratory research] : metod. rek. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Zapara, S. I., Zon, G. A., Ivanovskaya, L. B., Klochko, A. M. (2020). Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*. Vol. 11. Is. 1 (41). DOI: [10.14505/jemt.11.1\(41\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.11.1(41).11).
- Yatsenko, I., Simakova-Yefremian, E., Derecha, L. (2021). Forensic science methods and their application in veterinary forensics. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (24). DOI: [10.32353/khrife.2.2021.04](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2021.04).
- Yushchuk, O. I. (2022). Zhorstoke povodzhennia z tvarynamy: kryminalno-pravovy aspekt [Cruelty to animals: a criminal legal aspect]. *Pryvatne ta publichne pravo*. № 2. DOI: [10.32845/2663-5666.2022.2.8](https://doi.org/10.32845/2663-5666.2022.2.8) [in Ukrainian].

Яценко, І. (2024). Праксеологічні засади судово-ветеринарної експертизи: проблеми й оптимізація шляхів їх розв'язання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 100—132. DOI: [10.32353/khrife.3.2024.08](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.08).

Міжнародний досвід профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ для вдосконалення законодавства України

Олексій Корнєв ^{*а}, Сертан Алібекіроглу ^{**б}

^{*} Д-р філос. в галузі права, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8030-1254>, e-mail: oleksii_korniev@ukr.net

^{**} Ph. D., доц., Газіантепський університет, м. Газіантеп, Туреччина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5820-8723>, e-mail: alibekiroglu@gante.edu.tr

^а Методологія, концепція, написання оригінального рукопису.

^б Формальний аналіз, адміністрування проекту, ресурси, нагляд.

DOI: [10.32353/khrife.3.2024.09](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.09) УДК [005.336.4-027.63:343.98:340.134](477)

Надійшло 25.06.2024 / Рецензовано 25.06.2024 / Прийнято до друку 26.09.2024 /

Доступно онлайн 30.09.2024

Мета статті — розробити конкретні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення механізму загальної та індивідуальної профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ. Для досягнення цієї мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Проаналізовано застосування підходів до профілактики службових правопорушень у діяльності судово-експертних установ Німеччини, Франції, Польщі, країн Балтії. Досліджено, як цей досвід можна адаптувати до українського контексту. Наголошено на важливості правового виховання та навчання, стандартизації та сертифікації судових експертиз, гідного матеріального забезпечення працівників, а також контролю за якістю їхньої діяльності. Розглянуто напрями вдосконалення національного законодавства, яке регламентує профілактику службових правопорушень в Україні. Зауважено необхідність розроблення й упровадження нових законодавчих актів, які б ураховували міжнародний досвід і відповідали сучасним вимогам. Запропоновано конкретні заходи, які можуть сприяти підвищенню ефективності профілактичної роботи.

Ключові слова: профілактична робота; службові правопорушення; дисципліна; управління; виховання; іноземний досвід; судово-експертна діяльність; національне законодавство.

Постановка наукової проблеми

Удосконалення адміністративно-правового забезпечення профілактики службових правопорушень у сфері професійної діяльності працівників судово-експертних установ України — це комплексний процес, який передбачає перегляд багатьох засад та аспектів зазначеної профілактики й залучення низки інструментів і джерел, які можуть бути корисними для належного здійснення цього процесу. Одним із таких важливих і корисних джерел отримання інформації про загальні й окремі особливості досліджуваної проблеми є досвід. Утім, оскільки в Україні такого досвіду небагато, доречно вдаватися до вивчення подібного іноземного досвіду з метою виокремлення його позитивних і доцільних для використання в українських реаліях зразків. Окрім цього, актуальність дослідження зазначеного іноземного досвіду обумовлена зовнішньополітичним курсом нашої держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію, закріпленням у Конституції України. В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі — *Угода*)¹, зазначено, що сторони посилюють співпрацю шляхом обміну досвідом та інформацією щодо їхніх

найкращих практик і нормативно-правової бази. Сторони домовились надалі розвивати судову співпрацю в цивільних і кримінальних справах, повною мірою використовуючи відповідні міжнародні й двосторонні документи та ґрунтуючись на принципах юридичної визначеності та праві на справедливий суд. Також в Угоді зазначено, що в межах співпраці у сфері юстиції, свободи та безпеки сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права й укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співпраця буде спрямована на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності й неупередженості, боротьбу з корупцією та профілактику службових правопорушень. Співпраця у сфері юстиції, свободи та безпеки відбуватиметься за принципом поваги до прав людини й основоположних свобод.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблема профілактики службових правопорушень у професійній діяльності працівників судово-експертних установ привертала увагу вітчизняних та іноземних науковців: М. Гузели та В. Канціра²; Г. Спіциної та І. Петрової³;

- 1 Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифік. із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII (зі змін. та допов). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 01.06.2024).
- 2 Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 906. С. 129—135. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- 3 Петрова І. А., Спіцина Г. О. До питання формування кодексу поведінки судового експерта. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 114—119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_2_22 (дата звернення: 01.06.2024).

О. Олійника⁴; С. Коропецької та В. Савченко⁵; Р. Філоненка⁶; І. Пасічної⁷; О. Падалки⁸; О. Новікова⁹; А. Р. Winburn, C. M. J. Clemmons, T. A. Delgado, S. Hartley, K. E. Latham, M. A. Pilloud, S. D. Tallman¹⁰; J. Rothschild та T. D. Miethe¹¹.

М. Гузела та В. Канцір слушно зазначають, що ефективність експертно-криміналістичної діяльності прямо залежить від рівня її організації та відповідності сучасним потребам боротьби зі злочинністю й науково-технічним досягненням¹².

Науковці зауважують, що варто розглянути деякі аспекти судово-експертної діяльності під час кримінального провадження в іноземних країнах. Такий міжнародний досвід може бути корисним не лише для організації судово-експертної діяльності в Україні,

а й для покращення всієї процедури отримання доказової інформації у кримінальному провадженні. Важливо враховувати, що систему організації судово-експертної діяльності та статус експерта регламентовано законодавством і відомчими нормативними актами конкретної країни. У більшості європейських країн, як і в Україні, правова регламентація базується на чинному кримінально-процесуальному законодавстві, тоді як відомчі нормативні положення визначають порядок внутрішньосистемної діяльності.

Дослідники справедливо наголошують, що особливу увагу слід приділити проблемам організаційної структури експертно-криміналістичних підрозділів у європейських країнах, а також питанням їхньої компетенції та організації

- 4 Олійник О. О. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Митна справа*. 2013. № 4 (2). С. 270–274. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_4%282%29__49 (дата звернення: 01.06.2024).
- 5 Коропецька С. О., Савченко В. А. Перспективні напрями вдосконалення судово-експертної діяльності з урахуванням зарубіжного досвіду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 348–352. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.04.63 (дата звернення: 01.06.2024).
- 6 Філоненко Р. Демократизація українського суспільства — засаднича складова входження України до простору Європи. *Віче*. 2011. № 2. С. 9–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_2_5 (дата звернення: 01.06.2024).
- 7 Пасічна І. О. Навчальний посібник з дисципліни «Законотворчість, нормотворчість та правореалізація» для студентів спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування. Полтава, 2019. 113 с. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/5902> (дата звернення: 01.06.2024).
- 8 Падалка О. Становлення та розвиток діяльності органів поліції Польської Республіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 187–190. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/34.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- 9 Новіков О. В. Публічно-правове забезпечення протидії корупції в умовах регіонального розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 22 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/auto/31/a4.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- 10 Winburn A. P., Clemmons C. M. J., Delgado T. A., Hartley S., Latham K. E., Pilloud M. A., Tallman S. D. Responding to the American Academy of Forensic Sciences vision, mission, and values statements: Comments, revisions, and proposed actions. *Forensic science international: Synergy*. 2021. Vol. 9 (3). Pp. 1–4. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2021.100197 (дата звернення: 11.06.2024).
- 11 Rothschild J., Miethe T. D. Whistle-Blower Disclosures and Management Retaliation: The Battle to Control Information about Organization Corruption. *Work and Occupations*. 1999. Vol. 26. Is. 1. Pp. 107–128. DOI: 10.1177/0730888499026001006 (дата звернення: 06.06.2024).
- 12 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

діяльності¹³. На нашу думку, цей аспект є важливим для України, оскільки належна організація та чітка регламентація діяльності таких підрозділів сприятиме підвищенню ефективності їхньої роботи¹⁴.

О. Олійник у своїх працях зауважує про те, що в сучасних умовах, коли Україна прагне до європейських цінностей, правові системи нашої країни та Європейського Союзу (далі — ЄС) у деяких аспектах зближуються. Із цієї позиції проблема узагальнення іноземного досвіду адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності стає нагальною. Він справедливо зауважує, що в умовах нашого прямування до ЄС нам слід запозичувати найкраще із іноземного досвіду, адаптуючи його до національних особливостей¹⁵. На нашу думку, такий підхід дасть змогу Україні не лише покращити свою судово-експертну діяльність, а й зміцнити правову систему загалом, забезпечуючи більш ефективне та справедливе здійснення правосуддя. Упровадження передового іноземного досвіду, адаптованого до українських реалій, є важливим кроком до вдосконалення національної судово-експертної системи та підвищення рівня її ефективності.

С. Коропецька та В. Савченко зауважують, що європейська інтеграція України потребує впровадження світо-

вих стандартів у сферу судової експертизи¹⁶.

С. Корнійко стверджує, що глобалізаційні процеси і євроінтеграційний курс України зумовлюють необхідність досліджувати іноземний досвід адміністративно-правового регулювання експертної діяльності у сфері комп'ютерних технологій¹⁷. Результати такого дослідження дадуть змогу визначити перспективи вдосконалення національного законодавства. Це важливий крок для України, оскільки перейняття найкращих практик інших країн допоможе підвищити якість судово-експертної діяльності, зробити її більш об'єктивною і неупередженою.

В. Чумак вважає, що в сучасних умовах утвердження прав і свобод людини є провідним принципом діяльності майже кожної держави світу. Дотримання прав людини є показником ефективного державного механізму із соціально орієнтованим напрямом розвитку правової та демократичної держави. Це позначається і на системі судово-експертних установ, які мають забезпечувати захист і справедливе оцінювання правовідносин. Він зауважує, що організація судово-експертної діяльності в Україні, попри докладну правову регламентацію, усе ще не є досконалою. Саме тому для досягнення більшої ефективності в судово-експертній діяльності в Украї-

13 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 01.06.2024) ; Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ, 2004. 388 с. URL: <http://librarium.freehostia.com/pravo/sud/sudexpert.html> (дата звернення: 01.06.2024).

14 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

15 Олійник О. О. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_4%282%29__49 (дата звернення: 01.06.2024).

16 Коропецька С. О., Савченко В. А. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.04.63 (дата звернення: 23.06.2024).

17 Корнійко С. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності у сфері комп'ютерних технологій у зарубіжних країнах. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 3. С. 157. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.3.26 (дата звернення: 23.06.2024).

ні важливо не лише переймати найкращі світові стандарти, а й адаптувати їх до національних умов. Це сприятиме підвищенню якості судової експертизи, забезпеченню незалежності й об'єктивності експертних досліджень, що своєю чергою зміцнить довіру громадян до правосуддя. Цілком справедливим є твердження про те, що питання про запозичення успішного іноземного досвіду діяльності та функціонування судово-експертних установ доволі складне, тому не слід просто копіювати законодавство іноземних країн, зокрема учасниць ЄС,— необхідно враховувати вітчизняний менталітет та особливості національної специфіки розвитку судово-експертної діяльності й організаційної будови судово-експертних установ¹⁸.

Мета статті

Розробити рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення механізму загальної та індивідуальної профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ.

Методи дослідження

Застосовано загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез, моделювання, системний аналіз) і спеціальні методи (статистично-порівняльний аналіз, статистичний метод).

Викладення основного матеріалу дослідження

Проблема організації судово-експертної діяльності в Україні є сьогодні особливо актуальною. На нашу думку, аналіз іноземного досвіду в цій сфері є надзвичай-

но важливим, адже може надати цінні орієнтири для вдосконалення системи судово-експертної діяльності.

В іноземних країнах реалізують принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтування не на відомчу належність, а на наявність спеціальних знань, необхідних для виконання завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, а також інші принципи, важливі для об'єктивного і кваліфікованого судочинства. Важливою метою міжнародного експертного співтовариства є підвищення компетенції у сфері судово-експертної діяльності загалом і комп'ютерних технологій зокрема. Для забезпечення належної якості результатів експертної діяльності застосовують стандартизацію судових експертиз і досліджень, сертифікацію компетентності експертів, сертифікацію науково-методичного забезпечення експертиз і акредитацію судово-експертних лабораторій.

Сьогодні у світі працює багато міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на міжнародну співпрацю судово-експертних установ і проведення різних видів експертних досліджень. Одна з найважливіших — Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI). Окрім загальної роботи у сфері управління якістю та компетенцією, досліджень та розробок, освіти та навчання, у межах ENFSI функціонує 17 експертних робочих груп, у складі яких перебувають 54 експертні установи, 41 з яких — із держав-членкинь ЄС. Завдяки цьому Європейська комісія визнала ENFSI монопольною організацією у сфері судової експертизи.

Важливо зазначити, що українські судово-експертні установи останнім

18 Чумак В. В. Зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (91). С. 235—244. DOI: 10.32631/v.2020.4.22 (дата звернення: 25.06.2024).

часом активно співпрацюють з ENFSI¹⁹. Кожна країна має свою систему права та правові традиції, проте судово-експертна діяльність ґрунтується на загальних наукових засадах і методах. Налагодження співпраці, обмін досвідом і технологіями, пошук нових шляхів і підходів до взаємодії — важливі аспекти цієї діяльності.

Уважаємо за необхідне зосередитися на досвіді європейських країн щодо профілактики службових правопорушень у діяльності судово-експертних установ. Розпочнемо з аналізу досвіду Німеччини та Франції як визнаних лідерів у цій галузі.

У Німеччині приділяють особливу увагу протидії корупції та службовим правопорушенням. Провідну роль тут відіграє Федеральне кримінальне відомство, яке розробляє стратегії і методи боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Відповідальність за виявлення і попередження корупції серед поліцейських покладено на досвідчених керівників, які проводять службові перевірки інформації, що надходить із різних джерел, включно з анонімними.

І. Григоренко зазначає, що, хоча в Німеччині передбачено сувору відповідальність за корупційні та службові правопорушення, основними методами протидії є превенція та профілактика. Це дає змогу не тільки протидіяти правопорушенням, а й запобігати іншим видам порушень з боку поліцейських. Важливим елементом профілактики є розроблення правил і рекомендацій для державних службовців та інших працівників щодо дій у різних ситуаціях з метою уникнути скоєння правопо-

рушень²⁰. Судово-експертна діяльність у Німеччині підлягає ліцензуванню. Сертифікацію експертних установ здійснює Національний орган з акредитації (нім. *Deutsche Akkreditierungsstelle*), який створив систему підтвердження якості судових експертиз, обов'язкову на всій території країни. Існують також окремі служби, які видають сертифікати на специфічні експертизи з дозволу Національного органу з акредитації. Експертні заклади переважно створюють при університетах (державних або приватних).

Кожна федеральна земля Німеччини має незалежну судово-експертну лабораторію, яка є частиною Державного кримінального управління (нім. *das Landeskriminalamt*), і федеральні поліцейські формування (нім. *das Bundeskriminalamt*) із власними відділами судових досліджень. Така структура обумовлена територіальним устроєм держави і спрямована на прискорення правозахисних процесів та відповідей на важливі питання експертного характеру. Для забезпечення законності та високого рівня службової дисципліни в судово-експертних установах Німеччини значну увагу приділяють профілактиці службових правопорушень. Основні інструменти цієї профілактики — правове виховання та навчання, орієнтовані на підвищення рівня правової свідомості та правової культури працівників. Профілактичний вплив здійснюють на кількох рівнях: загальнодержавному, галузевому, локальному й індивідуальному.

На загальнодержавному рівні профілактичний вплив спрямовано не лише на працівників судово-експертних установ, а й на всю сферу службово-трудової

19 Коропецька С. О., Савченко В. А. Зазнач. твір. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.04.63 (дата звернення: 23.06.2024).

20 Григоренко І. А. Зарубіжний досвід протидії службовим зловживанням та корупції в діяльності поліції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 146—155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_1_16 (дата звернення: 26.06.2024).

діяльності та їхніх відносин. Це досягається завдяки інформаційно-роз'яснювальній роботі серед населення та пропагуванню відповідних зразків поведінки. Засоби масової інформації відіграють у цій роботі ключову роль, поширюючи профілактичну інформацію, що формує правову культуру громадян.

На галузевому рівні профілактику здійснюють у межах окремих органів влади, підпорядкованих науково-дослідним інститутам. Профілактична робота передбачає прийняття відомчих нормативно-правових актів, розроблення програм і методичних рекомендацій. Важливим аспектом є професійна освіта працівників судово-експертних установ, зокрема підвищення їх кваліфікації. Інститут криміналістичних досліджень, провідна науково-дослідна установа німецької кримінальної поліції, активно підтримує зусилля федеральних органів поліції та поліції земель у боротьбі зі злочинністю. Інститут проводить криміналістичні й інші види судово-експертних досліджень, розробляє поліцейські методики, а також здійснює навчання та підвищення кваліфікації співробітників²¹.

На локальному (тобто на рівні окремих судово-експертних установ) і на індивідуальному рівнях профілактики службових правопорушень ключову роль відіграють керівники установ. Вони мають розробляти внутрішні нормативні документи щодо профілактичної роботи та проводити відповідні заходи з колективом і окремими працівниками.

На нашу думку, така багаторівнева система профілактики службових пра-

вопорушень є надзвичайно ефективною, оскільки вона охоплює всі аспекти діяльності судово-експертних установ і забезпечує комплексний підхід до підвищення правової свідомості та дисципліни. Зокрема, акцент на правове виховання та постійне підвищення кваліфікації працівників сприяє формуванню високопрофесійного й етично орієнтованого персоналу.

Україні варто звернути увагу на досвід Німеччини у цій сфері й адаптувати його до національних умов. Упровадження подібної системи профілактики службових правопорушень може сприяти підвищенню ефективності роботи судово-експертних установ, формуванню правової культури та зміцненню довіри громадян до правосуддя. Особливо важливим є врахування національних особливостей і створення нормативно-правової бази, що регулюватиме профілактичну діяльність на різних рівнях — від загальнодержавного до індивідуального.

Франція також є однією з провідних країн Європи, де експертно-криміналістична служба — частина збройних поліцейських формувань (Національної жандармерії та Національної поліції) і підпорядковується Міністерству оборони. У складі Національної жандармерії діє унікальний експертно-криміналістичний інститут, який активно співпрацює з поліцейськими, слідчими, прокурорами й суддями. Крім того, у Франції наявна практика створення експертних асоціацій, палат і спілок. Кожна з таких організацій має власний кодекс, що визначає права і обов'язки її членів.

21 Коротаєв В. М. Порівняльний аналіз адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичного дослідження в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 116—117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2018_1_24 (дата звернення: 25.06.2024) ; Любченко С. О., Нізовцев Ю. Ю., Парфило О. А. Система забезпечення судово-експертної діяльності в державах — членах НАТО : наук.-практ. огляд / за заг. ред. О. А. Парфила. Київ, 2015. 56 с.

Експерти, які є членами цих професійних організацій, зобов'язані дотримувати зазначених у кодексі правил, мати відповідні права та виконувати обов'язки²².

Як і в Німеччині, у Франції багато уваги приділяють питанням профілактики корупції та службових правопорушень. Під час підготовки працівників особливу увагу звертають на підвищення професійності шляхом удосконалення спеціальних навичок, зміцнення зв'язків із населенням, підвищення рівня загальної та правової культури, розвитку почуття особистої відповідальності та здатності до ініціативних дій²³. Для формування та підтримки високого рівня правової свідомості, правової та професійної культури у працівників судово-експертних установ французька влада уважно ставиться до питання їх матеріального забезпечення. Особливу увагу приділяють контролю за якістю документації та методичного забезпечення працівників, зокрема документів, що визначають посадові права й обов'язки, а також рекомендацій з належної службової поведінки.

Дослідники наголошують на важливості етики в державному секторі для зміцнення легітимності державних інституцій через неупереджене професій-

не судження. Особи, які діють від імені державних структур, повинні нести відповідальність перед суспільством і бути відкритими до дискусій із ним. У цьому контексті методологічні інструкції з етики відіграють головну роль у зміні менталітету та професійної поведінки осіб, залучених до прийняття державних рішень.

Не менш цікавим для України є досвід Польщі, яка має багато спільного з нашою країною в організації та функціонуванні судово-експертних установ. У Польщі судово-експертні лабораторії підпорядковано як Міністерству юстиції, так і Міністерству внутрішніх справ. О. Дуфенюк, А. Полянський та Г. Юодкайте-Гранскієне зазначають, що вимоги до статусу й діяльності судових експертів у Польщі схожі з українськими, також наявні подібні підходи до забезпечення судово-експертної діяльності²⁴.

Правознавці зазначають певні відмінності між системами судово-експертної діяльності в Україні й інших країнах. По-перше, в Україні є загальнодержавний Реєстр судових експертів, унесення до якого здійснюють на підставі рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії, а не персональ-

22 Полянський А., Юодкайте-Гранскієне Г. Зарубіжний досвід взаємодії судово-експертних установ між собою та з правоохоронними органами й можливості його використання в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. № 24 (2). С. 26—51. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03 (дата звернення: 17.06.2024) ; Завидняк І. О. Позитивний досвід розвинених країн Європейського Союзу у використанні спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : мат-ли VIII Міжвідом. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 159—162. URL: <https://elar.naiiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/355c4ce4-61cf-496d-a167-2fbb4234c19f/content> (дата звернення: 17.06.2024).

23 Бугайчук К. Л., Гончаренко І. Б., Михайлова Ю. О., Святокум І. О., Федосова О. В., Швець Д. В. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : наук.-метод. рек. Харків, 2016. 120 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/fd1f0c9f-4ad5-4463-9b31-f246de87c733> (дата звернення: 20.06.2024).

24 Полянський А., Юодкайте-Гранскієне Г. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03 (дата звернення: 25.06.2024) ; Дуфенюк О. М. Досвід Польщі стосовно участі судового експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 1. С. 240—249. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1229/1/30.pdf> (дата звернення: 25.06.2024).

ного рішення голови окружного суду. По-друге, в українському кримінальному провадженні судових експертів можуть залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту. По-третє, процесуальні документи в Україні називаються «Постановами про призначення експертизи» на відміну від «Постанов про допущення доказів із висновку експерта» у деяких інших країнах. По-четверте, українське законодавство забороняє усно (наприклад, телефоном або факсом) доручати проведення експертизи. По-п'яте, хоча підстави для відводу експерта в обох країнах схожі, наявні значні відмінності у ставках погодинної оплати праці експертів²⁵.

Учені зауважують, що нормативно-правове регулювання інституту судових експертиз функціонує в Україні доволі ефективно. Наявність загальнодержавного Реєстру судових експертів, єдиних стандартів верифікації кваліфікації експертів, скорочення строків проведення експертиз і можливість залучення експерта обома сторонами забезпечують уніфікацію вимог до експертів, змагальність процесу та свідчать про прогресивність українського кримінального процесуального законодавства.

Щодо профілактики службових правопорушень у Польщі, то тут застосовують аналогічні Україні підходи, форми й методи. Особливу увагу приділяють освітній діяльності у професійній сфері, зокрема проведенню спеціальних курсів і практикумів, де не лише здобувають знання про чинне законодавство, а й формують практичні навички для запобігання правопорушенням та усунення їх наслідків. У Польщі органи державної влади активно співпрацюють із муніципальними органами й ін-

ститутами громадянського суспільства в реалізації профілактичної роботи.

Досвід країн Балтії також є корисним для вивчення. Наприклад, Литва має розгалужену систему судово-експертних установ, підпорядкованих різним відомствам. Основні судові експертизи проводять чотири державні установи: Центр судових експертиз Міністерства Литви, Судово-експертний науковий центр литовської поліції, Державна судово-експертна медична служба та Державна судово-експертна психіатрична служба Міністерства охорони здоров'я Литви. Позитивним є визнання еквівалентності судово-експертної діяльності різних країн для уникнення дублювання зусиль і скорочення часу розслідування злочинів із транскордонним компонентом. У Литві судові експерти з країн ЄС можуть вільно надавати свої послуги, якщо їхню компетенцію підтверджено відповідно до місцевого законодавства.

Профілактика службових правопорушень у судово-експертних установах країн Балтії має кілька важливих аспектів, які можуть бути корисними для впровадження в Україні: створення спеціальних підрозділів у відповідних відомствах, які займаються питаннями професійної та службової етики, моніторингом соціально-економічного стану працівників, психологічною підтримкою та забезпеченням службової дисципліни. Отже, профілактичні заходи спрямовано на морально-етичну та соціально-економічну підтримку працівників.

Підходи до профілактики службових правопорушень у судово-експертних установах України подібні до застосовуваних у провідних європейських країнах.

25 Духенюк О. М. Зазнач. твір. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1229/1/30.pdf> (дата звернення: 25.06.2024) ; Полянський А., Юодкайте-Гранскіене Г. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03 (дата звернення: 25.06.2024).

Проте є кілька важливих аспектів балтійського досвіду, які варто врахувати:

1. Рівні профілактики. Профілактика має бути багаторівневою: загальний рівень стосується всіх громадян або всіх публічних службовців; галузевий рівень спрямовано на працівників судово-експертних установ незалежно від їх підпорядкування; локальний рівень орієнтовано на працівників окремих установ; індивідуальний рівень націлено на конкретну особу.

2. Професійна етика. Важливо формувати і закріплювати чіткі правила професійної етики для працівників судово-експертних установ. Етичні кодекси мають стати складовою організаційної політики, а їх впровадження — супроводжуватися постійним підвищенням обізнаності та тренінгами. Залучення службовців до розроблення цих кодексів сприяє їх кращому сприйняттю і розумінню.

3. Освітньо-виховна робота. Необхідно проводити систематичну освітньо-виховну роботу з працівниками, забезпечуючи правильне сприйняття й застосування інформації у професійній діяльності. Для цього слід підготувати навчально-методичні матеріали, рекомендації та інструкції щодо дій у нестандартних ситуаціях, щоб уникнути правопорушень. Важливим елементом також є практикуми з етичної поведінки.

4. Соціальна та психологічна підтримка. Потрібно посилити увагу до психологічного, соціального й матеріально-фінансового стану працівників. Моніторинг цих чинників і надання відповідної підтримки є суттєвими мотиваторами для належної службової діяльності.

5. Кваліфіковані кадри. Профілактичні заходи мають проводити досвідчені керівники з бездоганною репутацією, які зажили поваги в колективі й набули необхідних знань і навичок.

Упровадження цих заходів сприятиме підвищенню ефективності профілактики службових правопорушень і забезпеченню належного рівня етичної та професійної поведінки працівників судово-експертних установ. Урахування іноземного досвіду профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ може суттєво підвищити ефективність цієї роботи в Україні. Це, своєю чергою, сприятиме зміцненню законності й дисципліни в судово-експертних установах. Досліджуючи адміністративно-правові засади профілактики службових правопорушень, ми неодноразово звертали увагу на проблеми, які існують в українському механізмі профілактики. Одна з основних проблем — недоліки нормативно-правової бази, яка регулює організацію та функціонування цього механізму.

Нарешті, цікавим для вивчення є досвід США. Так, одним із найбільш ефективних засобів профілактики вчинення службових правопорушень вважають *whistleblowing* (викриття правопорушення). Це логічне розширення антикорупційної практики, адже спочатку таку діяльність спрямовували на протидію обіцянкам, пропозиціям і/або отриманню неправомірної вигоди.

У США викриття правопорушень розглядають як важливий інструмент забезпечення прозорості та підзвітності в організаціях. Відповідно до законодавства працівники, які викривають незаконні або неетичні дії всередині організації, мають бути захищені від реталіаційних дій з боку керівництва. Одним із головних документів у цій сфері є Закон про захист викривачів (англ. *Whistleblower Protection Act*), який передбачає правовий захист та підтримку викривачів. Дослідження, проведені у США, свідчать, що розкриття інформації викривачами часто супроводжу-

ється ризиком реталіації. Викриття негативних дій або порушень в організаціях може призвести до негативних наслідків для викривачів (зниження рівня кар'єрних можливостей, погіршення умов праці або навіть звільнення). Водночас рівень реталіації може змінюватися залежно від низки чинників: організаційної культури, підтримки колег і наявності зовнішнього нагляду²⁶.

Колектив дослідників із різних університетів США, розглядаючи як взірць діяльність Американської академії судової експертизи і криміналістики (англ. *American Academy of Forensic Sciences*), вважає за доцільне запобігати деяким службовим правопорушенням шляхом дотримання основних положень Етичного кодексу, який передбачає чотири принципові положення:

- 1) утримуватися від неблагонадійної поведінки як член Академії;
- 2) не вдаватися до фальсифікації відомостей щодо власної освіти, навичок і досвіду роботи;
- 3) не спотворювати змісту науково значущої інформації;
- 4) утримуватися від заяв від імені всієї Академії, адже не всі вони мають однакову моральну вагу²⁷.

Чинне національне законодавство, що визначає матеріально-правові та процедурні аспекти профілактики в цій сфері, має численні прогалини й недоліки, які потребують усунення. Насамперед необхідно внести зміни до Закону України «Про судову експертизу» (далі — *профільний Закон*)²⁸, оскільки у ньому

відсутні положення щодо профілактики службових правопорушень у діяльності працівників судово-експертних установ. Для формування якісного нормативно-правового базису, який би ефективно впливав на профілактику правопорушень, у профільному Законі слід закріпити наведені далі положення.

1. Підтримання режиму законності.

Держава через компетентні органи публічної влади (як центральної, так і муніципальної) повинна сприяти дотриманню законності у сфері судово-експертної діяльності. Це здійснюється шляхом розроблення та впровадження організаційно-правових засад профілактичної діяльності. Важливу роль відіграють Мін'юст України, МВС України, МОЗ України, Міноборони України, СБУ та інші державні органи, у системі яких функцінують судово-експертні установи. Ці установи повинні розробляти галузеві та міжгалузеві програми профілактики, визначати стратегічні напрями, форми й методи реалізації профілактичної роботи, а також критерії та механізми оцінювання її ефективності.

2. Профілактична робота керівників. Керівники судово-експертних установ України повинні систематично проводити профілактичну роботу зі своїми працівниками як на загальному, так і на індивідуальному рівнях. У законопроекті про судово-експертну діяльність (далі — *законопроект*)²⁹ приділено значну увагу забезпеченню організаційно-управлінської, науково-методичної та інформаційної підтримки

26 Rothschild J., Miethe T. D. Op. cit. DOI: 10.1177/0730888499026001006 (дата звернення: 06.06.2024).

27 Winburn A. P., Clemmons C. M. J., Delgado T. A., Hartley S., Latham K. E., Pilloud M. A., Tallman S. D. Op. cit. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2021.100197 (дата звернення: 11.06.2024).

28 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4038-12> (дата звернення: 17.06.2024).

29 Проект Закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p3511=73154 (дата звернення: 25.06.2024).

судово-експертної діяльності, що є ключовим для профілактики службових правопорушень. Контроль і планування, інформаційне та науково-методичне забезпечення — важливі аспекти управлінської роботи, які передбачають контроль-наглядів, інформаційно-роз'яснювальні, науково-методичні й навчально-виховні заходи. Вони спрямовані на забезпечення високого рівня законності та дисципліни, виявлення порушень, усунення умов, що сприяли їх виникненню, і створення якісного професійного середовища.

У законопроекті також зазначено перелік обов'язків керівника судово-експертної установи, які опосередковано свідчать про його відповідальність за профілактичну роботу: забезпечення належних умов праці для судових експертів, контроль за дотриманням вимог до проведення експертиз, своєчасна підготовка науково-дослідних робіт, дотримання правил діловодства та трудової дисципліни, недопущення розголошення конфіденційної інформації, запобігання корупційним правопорушенням і порушенням вимог законодавства. Важливо, що керівникові заборонено втручатися в діяльність судового експерта під час проведення експертизи й надання висновків, що забезпечує незалежність експерта ³⁰.

Удосконалення національного законодавства щодо профілактики службових правопорушень у професійній діяльності працівників судово-експертних установ України передбачає розроблення концептуальних засад організації та реалізації профілактичних заходів.

Висновки

Дослідження профілактики службових правопорушень у професійній діяль-

ності працівників судово-експертних установ України показало, що впровадження міжнародного досвіду може суттєво підвищити ефективність цієї діяльності. Багаторівневий підхід до профілактики правопорушень є надзвичайно важливим: профілактичні заходи треба здійснювати на різних рівнях (загальному, галузевому, локальному й індивідуальному). Це дає змогу забезпечити комплексний підхід до підвищення правової свідомості та дисципліни працівників судово-експертних установ.

Важливим аспектом профілактики є правове виховання та навчання, спрямовані на підвищення рівня правової свідомості й культури працівників. Необхідно забезпечити постійне навчання та підвищення кваліфікації співробітників, що сприятиме формуванню високопрофесійного й етично орієнтованого персоналу.

Розроблення та впровадження чітких правил професійної етики включно з етичними кодексами є ще одним важливим елементом профілактики. Соціальна та психологічна підтримка працівників також має важливе значення. Моніторинг соціально-економічного стану працівників і надання їм психологічної підтримки сприяє зниженню ризику службових правопорушень.

Матеріальне та фінансове забезпечення працівників судово-експертних установ є важливим мотивувальним чинником дотримання службової дисципліни. Забезпечення належного рівня матеріального та фінансового забезпечення сприяє ефективності профілактичної роботи.

Необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу: зокрема, до профільного Закону додати положення про

³⁰ Проект Закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 25.06.2024).

профілактику службових правопорушень.

Розроблення концепції профілактичної діяльності, яка визначатиме стратегію та основні напрями реформ у цій сфері, є необхідним.

Розроблення та впровадження методичних рекомендацій, інструкцій і навчально-методичних матеріалів для працівників судово-експертних установ сприятиме підвищенню ефективності профілактичної роботи. Створення механізмів для регулярного моніторингу й оцінювання ефективності профілактичних заходів дасть змогу вчасно вносити корективи та підвищувати ефективність профілактичної роботи.

Співпраця з міжнародними організаціями (наприклад, ENFSI) для обміну досвідом і впровадження передових практик у сфері судово-експертної діяльності також дуже важлива.

Отже, застосування міжнародного досвіду у профілактиці службових правопорушень є надзвичайно корисним для вдосконалення національної системи судово-експертної діяльності. Адаптація успішних практик інших країн з урахуванням вітчизняних особливостей дасть змогу створити ефективну систему профілактики, що сприятиме підвищенню рівня законності й дисципліни в судово-експертних установах України.

**The International Experience
in Preventing Service Offences
by Forensic Science
Authorities' Personnel:
Advancing The Legal Framework**

**Oleksii Korniev,
Sertan Alibekiroglu**

The article aims to develop specific recommendations and proposals for improving the mechanisms of general and individual preven-

tion of misconduct by employees of forensic institutions. To achieve this objective, general scientific and specialized research methods were employed. The study analyzed the application of approaches to the prevention of misconduct in forensic institutions in Germany, France, Poland, and the Baltic states. The research explored how this experience can be adapted to the Ukrainian context. The study emphasizes the importance of legal education and training, standardization and certification of forensic examinations, adequate material support for employees, and quality control of their work. The article examines directions for improving national legislation that regulates the prevention of misconduct in Ukraine. It underscores the need to develop and implement new legislative acts that take into account international experience and meet modern requirements. Specific measures that can contribute to increasing the effectiveness of preventive work are proposed.

Keywords: preventive activities; misconduct; discipline; management; education; foreign experience; forensic practice; national legislation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація

щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність у них конфлікту інтересів.

References

- Buhaichuk, K. L., Honcharenko, I. B., Mykhailova, Yu. O., Sviatokum, I. O., Fedosova, O. V., Shvets, D. V. (2016). *Zakordonnyi dosvid pidhotovky kadriv dlia syl sektoru bezpeky ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini* [Foreign Staff Training Practices for the Security Domain: Usage Possibilities in Ukraine] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/fd1f0c9f-4ad5-4463-9b31-f246de87c733> [in Ukrainian].
- Chumak, V. V. (2020). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii diialnosti sudovo-ekspertnykh ustanov [International Experience of Organization and Activities of Forensic Expert Institutions]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (91). DOI: [10.32631/v.2020.4.22](https://doi.org/10.32631/v.2020.4.22) [in Ukrainian].
- Dufeniuk, O. M. (2018). Dosvid Polshchi stosovno uchasti sudovoho eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Poland experience regarding participation of a forensic expert in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Serii: Yurydychna. Vyp. 1. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1229/1/30.pdf> [in Ukrainian].
- Ekspertyzy u sudovii praktytsi* [Forensic Examinations in Trial Proceedings] (2004) / za zah. red. V. H. Honcharenka. Kyiv. URL: <http://librium.freehostia.com/pravo/sud/sudexpert.html> [in Ukrainian].
- Filonenko, R. (2011). Demokratyzatsiia ukraïnskoho suspilstva — zasadnycha skladova vkhodzhennia Ukrainy do prostoru Yevropy [The democratization of Ukrainian society is a cornerstone of Ukraine's accession to the European community]. *Viche*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_2_5 [in Ukrainian].
- Hryhorenko, I. A. (2014). Zarubizhnyi dosvid protydii sluzhbovym zlovzhyvanniam ta koruptsii v diialnosti politsii [Foreign Experience of Combating Service Offences and Corruption in Police Practices]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_1_16 [in Ukrainian].
- Huzela, M., Kantsir, V. (2018). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii sudovo-ekspertnoi diialnosti v protsesi zdiisnennia kryminalnoho peresliduvannia [Foreign Experience in the Organization of Forensic Expertise in the Process of Prosecution]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Serii: Yurydychni nauky. № 906. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> [in Ukrainian].
- Korniiko, S. (2020). Administrativno-pravove rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti u sferi komp'uternykh tekhnolohii u zarubizhnykh krainakh [Foreign Administrative Legal Regulation of Forensic Computer Practice]. *Administrativne pravo i protses*. № 3. DOI: [10.32849/2663-5313/2020.3.26](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.26) [in Ukrainian].
- Koropetska, S. O., Savchenko, V. A. (2022). Perspektyvni napriamy vdoshkonalennia sudovo-ekspertnoi diialnosti z urakhuvanniam zarubizhnogo dosvidu [Promising Avenues for Enhancing Forensic Science Practice: A Comparative Analysis of International Practices]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4. DOI: [10.24144/2788-6018.2022.04.63](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.63) [in Ukrainian].
- Korotaiev, V. M. (2018). Porivnialnyi analiz administrativno-pravovoho rehuliuвання ekspertno-kryminalistichnogo doslidzhennia v zarubizhnykh krainakh [Comparative analysis of the administrative-legal regulation of expert-forensic research in foreign countries]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2018_1_24 [in Ukrainian].
- Liubchenko, S. O., Nizovtsev, Yu. Yu., Parfyo, O. A. (2015). *Sistema zabezpechennia sudovo-ekspertnoi diialnosti v derzhavakh — chlenakh NATO* [The System of Forensic Practice Assurance in NATO countries] : nauk.-prakt. ohliad / za zah. red. O. A. Parfyla. Kyiv [in Ukrainian].
- Novikov, O. V. (2020). *Publichno-pravove zabezpechennia protydii koruptsii v umovakh rehionalnoho rozvytku* [Public Legal Support for Combating Corruption in the Context of Regional Development] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/>

- Structure/science/rada/auto/31/a4.pdf [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. O. (2013). Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuvannya sudovo-ekspertnoi diialnosti [Foreign Experience of Administrative Legal Regulation of Forensic Practice]. *Mytna sprava*. № 4 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_4%282%29__49 [in Ukrainian].
- Padalka, O. (2018). Stanovlennia ta rozvytok diialnosti orhaniv politsii Polskoi Respubliky [The Development of Policing in the Republic of Poland: From its Inception to the Present Day]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/34.pdf> [in Ukrainian].
- Pasichna, I. O. (2019). *Navchalnyi posibnyk z dysypliny «Zakonotvorchist, normotvorchist ta pravorealizatsiia» dlia studentiv spetsialnosti 281 Publichne upravlinnia ta administruvannia* [Textbook on Lawmaking, Normative Act Development, and Law Implementation for Students of Public Administration and Management (Specialty 281)]. Poltava. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltN-TU/5902> [in Ukrainian].
- Petrova, I. A., Spitsyna, H. O. (2019). Do pytannia formuvannia kodeksu povedinky sudovoho eksperta [Building a Forensic Examiner's Code of Ethics]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_2_22 [in Ukrainian].
- Polianskyi, A., Juodkaitė-Granskienė, G. (2021). Foreign Experience of Interaction of Forensic Science Institutions with Law Enforcement Agencies and Possibility of its Use in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (24). DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03.
- Rothschild, J., Miethe, T. D. (1999). Whistle-Blower Disclosures and Management Retaliation: The Battle to Control Information about Organization Corruption. *Work and Occupations*. Vol. 26. Is. 1. DOI: 10.1177/0730888499026001006.
- Winburn, A. P., Clemmons, C. M. J., Delgado, T. A., Hartley, S., Latham, K. E., Pilloud, M. A., Tallman, S. D. (2021). Responding to the American Academy of Forensic Sciences vision, mission, and values statements: Comments, revisions, and proposed actions. *Forensic science international: Synergy*. Vol. 9 (3). DOI: 10.1016/j.fsisyn.2021.100197.
- Zavydniak, I. O. (2019). Pozytyvnyi dosvid rozvynenykh krain Yevropeiskoho Soiuзу u vykorystanni spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi hospodarskoi diialnosti [Positive experience of the apologetic countries of the European Union from the country's special knowledge during the investigation of crimes in the sphere of government activity]. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti : mat-ly VIII Mizhvidom. konf.* (Kyiv, 27.11.2019). Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/355c4ce4-61cf-496d-a167-2fbb-4234c19f/content> [in Ukrainian].
- Корнев, О., Алібекіроглу, С. (2024). Міжнародний досвід профілактики службових правопорушень працівників судово-експертних установ для вдосконалення законодавства України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 133–147. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.09.

Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві

Микола Коломойцев *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8957-5509>, e-mail: kolomoitsev.mykola@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.3.2024.10 УДК [005.336.4(1-4):343.13](477)

Надійшло 12.07.2024 / Рецензовано 15.07.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /
Доступно онлайн 30.09.2024

Мета статті — з'ясувати особливості формування досвіду європейських держав у розбудові таких інститутів кримінального процесу, як захист і надання правничої допомоги в межах кримінального провадження. Застосовано загальнонаукові методи (аналіз і синтез, узагальнення, логіко-структурний тощо), методи порівняльно-правового дослідження та системного аналізу. З'ясовано, що в більшості країн Європи система кримінального процесуального законодавства більш усталена, на відміну від системи кримінального процесуального законодавства України. Адвокатура як неурядовий інститут у Франції, Німеччині, Польщі, Естонії тощо також функціонує згідно з усталеними традиціями, які виникли ще в XVII—XVIII ст., проте така ситуація не гарантує відповідності правозахисної діяльності сформованим міжнародним стандартам у сфері захисту особи від кримінального переслідування. Зроблено висновок, що діяльність у межах здійснення захисту особи у сфері кримінального судочинства в різних країнах принципово не відрізняється. Навіть більше, вимоги до захисників, передбачені чинним законодавством України, у певних аспектах є більш суворими, аніж, наприклад, у Франції та Німеччині. Нині важливо з'ясувати, які типові помилки мають місце в діяльності правоохоронних органів і захисників

на стадії досудового розслідування, що суттєво позначаються на порушенні міжнародних засад захисту особи від кримінального переслідування.

Ключові слова: кримінальне судочинство; захист; правнича допомога; адвокат; захисник; міжнародні стандарти; досвід європейських держав.

Постановка наукової проблеми

Однією з функцій кримінального процесу є кримінальне переслідування, під яким розуміють цілеспрямовану діяльність щодо викриття винних у скоєнні суспільно небезпечного діяння¹. Така функція є багатокомпонентною, адже охоплює ще й такі одиничні завдання: 1) висування обвинувачення та його доведення в кримінальному процесі; 2) побудову версій; 3) установлення особи, яка скоїла кримінальне правопорушення; 4) розшук підозрюваного, якщо місце його перебування невідоме; 5) проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій тощо².

Захист особи, яка стала учасником кримінальних процесуальних відносин, належить до стратегічних завдань не тільки кримінального провадження та його провідних учасників, а й усього державного механізму, на який покладено виконання правоохоронних і правозахисних функцій загалом, а також інших завдань щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Тривалий час наша держава докладає зусиль до євроінтеграції та розвивається згідно з обраним європейським курсом. Це означає, що діяльність усіх державних і неурядових установ потрібно узгоджувати з європейськими цінностями, забезпечувати їх охорону та дотримання згідно з європейськими стандартами. У контексті політичних і соціально-економічних змін, які останнім часом відбуваються в Україні, актуалізовано потреби подальшого реформування діяльності системи кримінальної юстиції, кримінального процесуального законодавства тощо. У зв'язку з цим нашу увагу привертає досвід європейських держав щодо розбудови та реформування інститутів правничої допомоги й захисту в кримінальному судочинстві.

Окрім цього, поділяємо позицію, що однією з потреб України на шляху інтеграції до Європейського Союзу є проведення реформи адвокатури та законодавства, яке становить правову основу її діяльності. Вона має відтворювати модель демократичного правового інституту адвокатури³. Такі завдання актуальні, тому що правильне функціонування системи адвокатури забезпечує

1 Корж В. П. Кримінальне переслідування особи, яка вчинила злочин. *Вісник прокуратури*. 2009. № 8. С. 85—90; Кожевніков Г. К. Державне обвинувачення як елемент кримінального переслідування. *Вісник Академії прокуратури України*. 2006. № 1. С. 46—48.

2 Горбачевський В. Я. Кримінальне переслідування як функція кримінального процесу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 46—59. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/906d1c52-b1b6-4737-81e0-559c39eb1cb1/content> (дата звернення: 28.06.2024).

3 Inshyn M., Shchokin R., Semenets-Orlova I., Kravchenko O., Barsuk M. The Role of Attorney's Request as a Communication Instrument in Advocacy. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2024. № 10 (1). Pp. 34—41. DOI: 10.4103/jfsm.jfsm_114_22 (дата звернення: 28.06.2024).

верховенство права в демократичній державі⁴, отже, існує потреба в удосконаленні функціонування інституту адвокатури, зокрема таких напрямів її діяльності, як здійснення захисту, представництво й надання інших видів правничої допомоги на професійній основі⁵.

Уважаємо, що саме інтеграція європейського досвіду з правового регулювання надання правничої допомоги учасникам кримінального провадження та захисту особи від кримінального переслідування забезпечить дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, сприятиме підвищенню якісних показників діяльності представників органів кримінальної юстиції, удосконаленню правового регулювання діяльності національних правоохоронних органів і закладенню європейських цінностей не тільки у практичну діяльність урядових і неурядових організацій, а й у правосвідомість громадян.

Мета статті

З'ясувати особливості формування національного досвіду європейських держав у розбудові таких інститутів кримінального процесу, як захист і надання правничої допомоги в межах кримінального провадження.

Методи дослідження

Застосовано комплекс загальнонаукових методів (аналіз і синтез, узагальнення, логіко-структурний тощо). Це дало змогу концептуально проаналізувати сучасний стан діяльності адвокатури в державах Європи та в Україні, визначити нормативні акти, що регулюють діяльність адвокатури й визначають межі правового статусу захисників, основні принципи діяльності захисників у питаннях захисту особи від кримінального переслідування. Одночасно застосовано методи порівняльно-правового дослідження та системного аналізу досвіду провадження кримінального судочинства в іноземних країнах з його інтерпретуванням і тлумаченням міжнародних правових актів у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Міжнародно-правові засади участі захисника у кримінальному провадженні, а також іноземний досвід його діяльності в різних країнах у монографічних роботах аналізували О. Скрябін⁶, Р. Ємельянов⁷, К. Стоянов⁸ та ін.

- 4 Oliinyk O., Bilan Y., Mishchuk H., Akimov O., Vasa L. The impact of migration of highly skilled workers on the country's competitiveness and economic growth. *Montenegrin Journal of Economics*. 2021. № 17 (3). Pp. 7–19. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/20736/> (дата звернення: 28.06.2024).
- 5 Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 28.06.2024).
- 6 Скрябін О. М. Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 39 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/AREF_skryabin_0.pdf (дата звернення: 05.06.2024).
- 7 Ємельянов Р. О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Кропивницький, 2023. 233 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r._dys_1.pdf (дата звернення: 05.06.2024).
- 8 Стоянов К. С. Захисник та представник як учасники кримінального провадження у досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Одеса, 2024. 337 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/items/188f95e3-ef3f-415d-85c4-e974f0187d41> (дата звернення: 05.06.2024).

Суттєвих зусиль до з'ясування ефективності інституту захисту у кримінальному процесі з урахуванням вітчизняного досвіду реформування кримінальної юстиції, орієнтуючись на європейські стандарти, доклала І. Одинцова. Науковиця обґрунтувала низку правових позицій щодо вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства. Зокрема, на підставі Принципів та керівних положень Організації Об'єднаних Націй щодо доступу до юридичної допомоги в системі кримінального правосуддя, прийнятих 26.07.2012 р. Резолюцією ООН 2012/15, дослідниця запропонувала додати до учасників кримінального провадження досудових повірених і судових повірених та ін.⁹

Іноземний досвід нормативного врегулювання участі захисника досліджували І. Дубівка¹⁰, І. Лісна¹¹, Т. Баб-

чинська¹² та ін. Щодо специфіки надання безоплатної правничої допомоги та суміжних питань, зокрема із досвіду іноземних держав, слід відзначити напруження А. Шовкун¹³, К. Пудкалюк і О. Габрися¹⁴ та ін.

Комплексному аналізу міжнародно-правових стандартів ефективного захисту присвятили свої дослідження О. Коровайко¹⁵, М. Моторигіна¹⁶ та ін.

Пильна увага вчених до питань захисту та надання правничої допомоги у кримінальному провадженні свідчить про актуальність цих питань і навіть певну дискусійність окремих положень. Уважаємо, що вони залишатимуться пріоритетними в наукових пошуках з огляду на розвиток міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та їх упровадження в національну практичну діяльність правоохоронних органів,

- 9 Одинцова І. М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти) : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 227 с.
- 10 Дубівка І. В. Правова регламентація участі захисника в кримінальному процесі за законодавством зарубіжних країн. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 350—359. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4d8ccdb9-cb89-4e9f-8e84-d11040ffe754/content> (дата звернення: 01.06.2024).
- 11 Лісна І. С. Зарубіжний досвід правового регулювання участі адвоката у судовому процесі. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 42. С. 120—129. DOI: 10.33216/2218-5461-2021-42-2-120-129 (дата звернення: 01.06.2024).
- 12 Бабчинська Т. В. Розвиток та етапи становлення інституту захисту у кримінальному судочинстві. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 204—213. DOI: 10.51989/NUL.2021.3.30 (дата звернення: 01.06.2024).
- 13 Шовкун А. А. Зарубіжний досвід управління системою надання безоплатної правничої допомоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 443—448. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.05.79 (дата звернення: 01.06.2024).
- 14 Пудкалюк К. О., Габрися О. М. Недоліки системи надання безоплатної вторинної допомоги та аналіз зарубіжного досвіду при усуненні визначених помилок. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 268—278. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/27583> (дата звернення: 01.06.2024).
- 15 Коровайко О. І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 42 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/19d992ae-5ceb-4995-8471-f016a0ee2204/content> (дата звернення: 01.06.2024).
- 16 Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. В. Капліної. Харків, 2018. 306 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14750/1/Motorugina_2018_mon.pdf (дата звернення: 01.06.2024).

а також зважаючи на соціально-політичні зміни, що відбуваються в суспільстві, та його неперервний розвиток тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження

Конституційними положеннями гарантовано право кожної особи захищати себе особисто й за потреби звертатися по правничу допомогу до захисника¹⁷. Такі положення корелюють із сучасною національною доктриною кримінального процесу (згідно з доктриною особа, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення (залежно від етапу кримінальної процесуальної діяльності), може набувати статусу підозрюваної, обвинуваченої, виправданної або засудженої).

На всіх етапах кримінальної процесуальної діяльності особа, яка набула якого-небудь із зазначених вище статусів, має право на захист, під яким слід розуміти можливість надання усних або письмових пояснень щодо врученої підозри або обвинувачення, збирати й подавати докази, брати участь у кримінальному провадженні, користуватися правничою допомогою захисника, обстоювати свою правову позицію під час досудового розслідування, у судовому провадженні та під час судових дебатів, реалізовувати інші передбачені законом процесуальні права.

Скористатися своїм правом на захист особа може самостійно або через

обраного чи призначеного їй захисника. В Україні захисником є адвокат, відомості про якого містить Єдиний реєстр адвокатів України і діяльність якого не зупинено й не припинено Радою адвокатів регіону, до якої він належить.

Згідно із сучасною доктриною кримінального процесу адвокат може брати участь у кримінальному провадженні як захисник, представник особи та як правничий помічник свідка (ст. 66 Кримінального процесуального кодексу України¹⁸, далі — *КПК України*).

Захисника у кримінальному провадженні наділено похідним статусом, а це означає, що він має права особи, яку захищає, за винятком тих, які ця особа може реалізовувати особисто. Чинний КПК України не визначає прав захисника, що є суттєвим недоліком у правозастосовній і правозахисній діяльності. Утім, з огляду на те, що на цього учасника кримінального провадження поширюється дія Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹⁹, слід зауважити, що всі права можна реалізувати в контексті здійснення правового захисту особи від кримінального переслідування.

Адвокатура як самостійний неурядовий суб'єкт правових відносин на території України функціонує вже понад два століття, однак умови, у яких вона провадила свою діяльність у різний час, суттєво різнилися. На нашу думку, це зумовлено неодноразовими переглядами законодавцем правового статусу й гарантій діяльності адвокатів.

17 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (дата звернення: 02.06.2024).

18 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.06.2024) ; Тертишник В., Одинцова І. Правнича допомога та захист в кримінальному процесі: концепти та колізії правових реформ. *Наше право*. 2017. № 4. С. 164—171. URL: <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2017-4/NP-2017-4.pdf> (дата звернення: 15.06.2024).

19 Про адвокатуру та адвокатську діяльність ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5076-17> (дата звернення: 01.06.2024).

Слід також відзначити, що система надання безоплатної правничої допомоги як форми гарантування державою можливості отримання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх захисту, а також відновлення в разі їх порушення, з'явилася недавно. Так, із прийняттям 2011 р. Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (у сучасній редакції — «Про безоплатну правничу допомогу») ²⁰ у нашій державі запроваджено дворівневу систему надання безоплатної правничої допомоги. Так, первинна правнича допомога передбачає надання фахівцями інформації про правові питання (порядок відновлення порушеного права, оскарження рішень; дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб тощо). Вторинна правнича допомога є видом державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя ²¹.

У кримінальному провадженні частіше актуалізовано питання про отримання вторинної правничої допомоги як підозрюваними й обвинуваченими, так і потерпілими.

Європейський досвід свідчить про більш усталений і прогресивний підхід держав до формування системи надання правничих послуг і забезпечення захисту особи від кримінального переслідування. На підтвердження далі наводимо факти про специфіку функціонування інституту адвокатури та її діяльності в контексті провадження

кримінального судочинства в деяких іноземних країнах.

У Німеччині правовий статус адвокатури визначено Федеральним положенням про адвокатуру, прийнятим 1959 р. Відповідно до нього адвокат повинен здійснювати захист або діяти як помічник, якщо його призначено захисником або помічником відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу та законів про адміністративні правопорушення, міжнародну правову допомогу в кримінальних справах або про взаємодію із Міжнародним кримінальним судом ²².

Кримінальний процесуальний кодекс Німеччини (далі — *КПК Німеччини*) набув чинності 1987 р. Він урегулював порядок доказування, провадження досудового слідства та захисту. Систему доказового права кримінального судочинства Німеччини в юридичній літературі позитивно характеризують за належний рівень гармонізації приватних і публічних інтересів, утілення фундаментальних сучасних доктрин доказового права, інформаційних та інших експертних технологій, які однаково застосовують і сторона обвинувачення, і сторона захисту ²³.

Особливостями інституту захисту, передбаченими КПК Німеччини, слід уважати те, що законний представник, який бере участь у справі, може, як і підозрюваний, і обвинувачений, обрати для себе захисника. Набути статусу захисника може як адвокат, який має допуск до адвокатської діяльності, так і професори й викладачі права закладів вищої освіти (університетів), які

20 Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 15.06.2024).

21 Там само.

22 Federal Code for Lawyers (Bundesrechtsanwaltsordnung — BRAO) of 15 July 2022. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_brao/ (дата звернення: 08.06.2024).

23 Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/inhalts_bersicht.html (дата звернення: 08.06.2024).

(згідно з Рамковим законом про вищі навчальні заклади ²⁴) мають кваліфікацію і право обіймати посаду судді. Інших суб'єктів можуть допустити до захисту особи тільки з дозволу суду. Якщо це категорія справи, де участь захисника є обов'язковою, а обраний обвинуваченим захисник не уповноважений здійснювати такі функції, тоді він також може брати участь у справі, але винятково разом із особою, яка має статус захисника ²⁵, тобто фактично разом із професійним захисником до участі у справі обвинувачений може залучити свою довірену особу. Так, дружину, чоловіка або іншу особу, пов'язану з обвинуваченим спільним побутом, допускають до судового засідання як помічника у здійсненні захисту підсудної особи.

Щодо оголошення захисникові відводу, то за законодавством Німеччини його можна відсторонити від участі в провадженні, якщо є істотні підстави вважати, що він безпосередньо брав участь у діях, які можуть стати предметом розслідування, зловживає своїми правами, що створює значну загрозу для безпеки перебування обвинуваченого в місцях позбавлення волі, або коли захисник скоїв діяння, яке, за умови засудження обвинуваченого, матиме ознаки приховування або придбання цінностей, здобутих злочинним шляхом.

Окрім цього, у КПК Німеччини гарантовано право призначення адвоката свідкові у справах про злочини. Так, свідкам, які не скористалися правовою

допомогою адвоката, на час допиту за згодою прокуратури можуть призначити адвоката, якщо очевидним є факт, що вони не здатні самостійно скористатися своїми повноваженнями під час допиту, а інтереси їхнього захисту неможливо забезпечити в інший спосіб.

За законодавством Республіки Болгарія захисником особи може бути кожен, хто здійснює адвокатську діяльність. Окремі норми визначають підстави для відводу захисника. До них належать такі:

- захисник є або був захисником іншого підсудного і захист одного суперечить захисту іншого;
- захисник представляв або консультував іншого підсудного, а доручений йому захист суперечить захисту іншого підсудного;
- особа представляла або давала поради іншій стороні;
- захисник уже брав участь у процесі в іншому процесуальному статусі;
- захисник є членом подружжя, прямим спадкоємцем без обмежень, по лінії до четвертого ступеня споріднення або родичем за законом до третього ступеня споріднення судді, присяжного, прокурора або органу слідства у справі ²⁶.

У Республіці Болгарія питання здійснення захисту в кримінальному процесі регулює Кримінальний процесуальний кодекс Болгарії, закони «Про безоплатну правову допомогу» і «Про адвокатуру» ²⁷. Питання організації правової

24 Hochschulrahmengesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. Januar 1999. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/hrg/> (дата звернення: 08.06.2024).

25 Strafprozeßordnung ... URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/inhalts_bersicht.html (дата звернення: 08.06.2024).

26 Criminal Procedure Code of the Republic of Bulgaria. Act No. 502-01-11/10.08.2005. URL: <https://justice.government.bg/home/normdoc/2135512224> (дата звернення: 05.06.2024).

27 Ibid ; On legal aid : Law of the Republic of Bulgaria dated January 1, 2006 (Law on legal aid). URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135511185> (дата звернення: 05.06.2024) ; Advocacy Law : Law of the Republic of Bulgaria dated June 25, 2004. URL: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135486731> (дата звернення: 05.06.2024).

допомоги є прерогативою Національного Бюро правової допомоги²⁸, створення якого зумовили процеси євроінтеграції та урахування судової практики ЄСПЛ.

Попри застосування практик Європейського Союзу та вжиття заходів і вдосконалення норм законодавства Болгарії, усе одно виникають певні проблеми в наданні доступу громадянам цієї держави до якісної правової допомоги та юридичного представництва. Порушення найчастіше стосуються гарантії доступу до адвоката протягом 24 годин після арешту. Суттєвим недоліком є те, що затриманим не роз'яснюють їхнього права на безоплатну правову допомогу, і в першу добу затримані мають право на приватне спілкування з адвокатами лише в 4 % випадків.

Окрім цього, непоодинокими є випадки, коли підозрюваного спочатку допитують як свідка, не надаючи йому реалізувати право на доступ до адвоката. Існують також проблеми з фінансуванням центрів, які надають безоплатну допомогу, залученням адвокатів для її надання і контролем якості відповідних послуг. За проведеними дослідженнями, суттєвим недоліком у питаннях забезпечення діяльності адвокатів є винагорода, що не відповідає обсягам реально виконаної роботи. Дослідники також зауважують, що система добору адвокатів для надання безоплатної пра-

вової допомоги належно не функціонує та потребує перегляду²⁹.

У Франції існує Національна асоціація адвокатів і 164 асоціації адвокатів. Умови доступу до адвокатської професії, передбачені Декретом 1972 р.³⁰, є доволі жорсткими. Окрім вимог, прав і обов'язків захисників, законодавством Франції передбачено не тільки вимоги щодо належного рівня їх професійної кваліфікації, а й кримінальну відповідальність за недотримання згаданих вимог і обов'язків.

Суттєвих змін статус захисника у кримінальному провадженні зазнав у Франції 1993 р.; реформування триває до сьогодні. Зокрема, удосконалили статус підозрюваного (обвинуваченого) на стадії досудового слідства, суттєво розширили його права, більш вагомого статусу надали інституту адвокатури, зокрема завдяки нормативному закріпленню його правового статусу. Важливо, що за законодавством Франції, якщо особа звернулася із заявою про вчинення нею кримінального правопорушення, вона одразу може набути статусу обвинуваченого (ст. 80 Кримінального процесуального кодексу Франції, далі — *КПК Франції*)³¹. Зауважимо, що згідно з практикою ЄСПЛ право на правову допомогу виникає в момент, коли становище людини стає суттєво уразливим, навіть якщо її офіційно не затримано як

28 On legal aid ... URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135511185> (дата звернення: 05.06.2024).

29 Кейп Е., Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах Східної Європи. Київ, 2012. С. 155—156. URL: <https://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/effective-criminal-defence.pdf> (дата звернення: 07.06.2024).

30 Code Penal : Numero 1867060850 (1867). URL: <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1867/06/08/1867060850/justel> (дата звернення: 07.06.2024) ; Décret n°72-669 du 13 juillet 1972 pris pour l'application à la profession d'avocat de la loi n°66-879 du 29 novembre 1966 relative aux sociétés civiles professionnelles. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005618469/> (дата звернення: 07.06.2024).

31 Law of the France Code of Criminal Procedure. 1958. 278 p. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/fra/1958/code_de_procedure_penale_html/Code_de_procedure_penale_incorporant_les_amendements_jusqua_2005_ENGLISH-OLDER_VERSION.pdf (дата звернення: 10.06.2024).

підозрювану (справа «Шабельник проти України»³²).

Щодо особливостей участі захисника в кримінальному провадженні Франції, слід наголосити передусім на вагомій участі слідчого судді на стадії досудового розслідування. З огляду на це він є єдиним слідчим органом першої інстанції, а адвокат зобов'язаний із ним взаємодіяти.

У КПК Франції також передбачено, що адвокат уповноважений брати участь у всіх слідчих діях, які проводять за участю його підзахисного, зокрема в першому допиті. Під час судових засідань захисник є рівноправним учасником провадження, отже, має право ставити запитання особі, яку допитують. Після завершення судового розгляду захисник бере участь у судових дебатах³³.

Грунтовно регламентовано діяльність захисника й адвоката в законодавстві Польщі. Їй у Кримінальному процесуальному кодексі Республіки Польща присвячено окремий розділ³⁴. Окрім цього, там функціонує Закон «Про адвокатуру»³⁵. Згідно з положеннями згаданих законодавчих актів у Польщі передбачено дві самостійні юридичні професії, провадження яких пов'язане з наданням правової допомоги: адвокат

і правовий радник. Адвокат, який на професійному рівні виконує свою роботу, підлягає обов'язковому страхуванню щодо цивільної відповідальності за шкоду, якої може завдати його діяльність. До того ж його наділено доволі широкими повноваженнями.

Ще однією особливістю правової системи сучасної Польщі є відсутність інституту надання безоплатної правничої допомоги адвокатом саме як різновиду державної гарантії. Понад 1,5 тисячі офісів безоплатної правничої допомоги, утримуваних коштом держави й органів місцевого самоврядування, надають тільки первинну правничу допомогу, тобто юридичні консультації та роз'яснення. Щодо вторинної правничої допомоги, то її надають не пов'язані між собою державні й неурядові інституції та організації³⁶.

Питання статусу захисника у кримінальному процесі в Республіці Чехія обумовлено Законом про адвокатуру та Кримінальним процесуальним кодексом держави. Відповідно до чинних положень захисником у кримінальній справі є особа, яка має право захищати інтереси особи на підставі Закону про адвокатуру та Закону про юрисконсультів³⁷.

32 Справа «Шабельник проти України» (заява № 16404/03) : рішення ЄСПЛ. Страсбург, 19.02.2009 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_457 (дата звернення: 10.06.2024).

33 Law of the France Code URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/fra/1958/code_de_procedure_penale_html/Code_de_procedure_penale_incorporant_les_amendements_jusqua_2005_ENGLISH-OLDER_VERSION.pdf (дата звернення: 10.06.2024).

34 Kodeks postępowania karnego : Ustawa z 06.06.1997 r. Dziennik Ustaw. 2017. Poz. 1904 I 2405 oraz z 2018 r. Poz. 5. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

35 Prawo o adwokaturze : Ustawa z 26.05.1982 r. Ibid. Poz. 2368 I 2400. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820160124> (дата звернення: 05.06.2024).

36 Оніщик Ю. Правові засади діяльності адвокатури: досвід Польщі та перспективи України / Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects : Scientific monograph ; science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, O. Horbach. Riga, Latvia, 2022. С. 267—278. DOI: 10.30525/978-9934-26-232-6-20 (дата звернення: 05.06.2024).

37 Law of the Czech Republic. Act No. 85/1996 of 13.03.1996 on the Legal Profession. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/

В Естонії захисником у кримінальному процесі є адвокат (повноваження якого є результатом призначення його слідчим органом, прокуратурою та судом), а з дозволу особи, яка веде провадження,— інші особи (які мають виконати акредитовану державою навчальну програму для здобуття академічної юридичної освіти), повноваження яких підтверджує згода, підписана з підзахисним (договірний захисник)³⁸.

Суттєво відрізняється від досвіду зазначених вище країн практика Великої Британії, де історично сформувалось об'єднання правозахисників-практиків у дві групи: 1) соліситорів (англ. *solicitor*) і 2) баристерів (англ. *barrister*). Вони уповноважені захищати у кримінальному процесі, але обсяг повноважень щодо провадження такої діяльності суттєво різняться. Так, право на публічні виступи в судах соліситорів обмежені, вони переважно зустрічаються із клієнтами, підозрюваними або обвинуваченими, діють від імені своїх клієнтів, допомагають у збиранні доказів, що свідчать на їхню користь. Тоді як баристери — адвокати, які мають право на виступ у судах різних інстанцій, а їхня робота підконтрольна Генеральній раді колегії адвокатів. Щодо повноважень адвокатів-баристерів, то вони доволі широкі, зокрема: складання процесуальних

документів (деталізованих позовних вимог або відкликання позову); консультування з правових питань; представництво інтересів особи в суді тощо. Законом регламентовано, що адвокати не уповноважені отримувати інструкцій від клієнтів; розкривати конфіденційну інформацію; спілкуватися зі свідками; проводити самостійне розслідування й керувати ним; займатися досудовим (позасудовим) розв'язанням суперечок тощо³⁹.

Щодо здійснення захисту інтересів особи в міжнародних судових установах, маємо зауважити: наявна низка додаткових вимог, які можуть додатково висувати до адвоката. Як приклад такої вимоги можна навести правила діяльності Міжнародного кримінального суду. Установчими документами останнього передбачено, що захисник повинен мати встановлену компетенцію в міжнародних або кримінальних справах, а також відповідний досвід на посадах судді, прокурора, адвоката тощо в кримінальному провадженні. Радник сторони захисту має відмінно й вільно знати принаймні одну з робочих мов Суду, також захисникові можуть допомагати інші особи, зокрема професори права з відповідним досвідом⁴⁰.

Наведемо також досвід такої провідної західноазійської держави, як Ізраїль.

[National_Laws_on_the_Bars/EN_Czech-Rep_ACT-No-851996-Sb-of-13th-March-1996-on-the-Legal-Profession.pdf](#) (дата звернення: 05.06.2024) ; Criminal Procedure Act (Criminal Procedure Code) Act No. 141/1961. Coll. Version 01.07—31.12.2024. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/translation/cs/1961-141?langid=1033> (дата звернення: 05.06.2024).

38 Code of Criminal Procedure of 12.02.2003. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide> (дата звернення: 05.06.2024).

39 Лісна І. С. Зазнач. твір. DOI: 10.33216/2218-5461-2021-42-2-120-129 (дата звернення: 05.06.2024) ; Шкарупа К. В. Особливості зарубіжного досвіду становлення та функціонування адвокатури (на прикладі Франції та Великобританії). *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 589—595. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.66 (дата звернення: 05.06.2024).

40 Rules of Procedure and Evidence. Are reproduced from the Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court. First session. (New York, 03—10.09.2002). New York, 2002. 99 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).

У 1995 р. в Міністерстві юстиції Ізраїлю створено Бюро громадського захисника та Раду громадського захисника. В Ізраїлі діє змішана модель надання безкоштовної юридичної допомоги, яка поєднує елементи моделі державних захисників, які є штатними державними службовцями, і елементи моделі приватних адвокатів, які працюють за контрактом із Бюро державного захисника й забезпечують захист обвинувачених, які перебувають у скрутному матеріальному становищі. Ізраїльська система надання юридичної допомоги має дві важливі складові: 1) забезпечення надання юридичних послуг у цивільних справах; 2) надання юридичної допомоги у кримінальних справах Офісом громадських адвокатів. Юридичні консультації можна отримати також у юридичних клініках при університетах, у складі яких перебувають переважно студенти, які можуть отримати академічні бали за участь у практичних курсах юридичної допомоги ⁴¹.

Водночас варто зауважити, що попри наявність низки позитивних аспектів щодо функціонування адвокатури та здійснення захисту особи від кримінального переслідування, ЄСПЛ неодноразово критикував і німецьку, і англійську, і українську кримінальні процесуальні системи загалом, і процесуальне законодавство зокрема. Так, суд неодноразово наголошував, що у правосудді Великої Британії порушують конфіденційність зустрічі із захисником, призначають адвоката в інтересах правосуддя тощо. У Німеччині порушують принцип презумпції невинуватості, права на справедливий розгляд справи, розгляд справи неупередженим судом.

В Україні типовими порушеннями є: недотримання розумних строків розгляду справи, незабезпечення доступу до справедливого правосуддя, посягання на право на захист. Для України важливою є прецедентна практика ЄСПЛ не тільки у справах громадян України проти України, а й рішення ЄСПЛ за позовами громадян будь-яких європейських країн, оскільки ЄСПЛ традиційно дотримує свого прецедентного права. Досвід реформування процесуального законодавства європейськими країнами, особливо в аспектах, здійснюваних під впливом правових позицій ЄСПЛ, є безцінним джерелом реформаторських концепцій сьогодення ⁴².

Висновки

У країнах Європи система кримінального процесуального законодавства є більш усталеною, оскільки останні 50–60 років зазнавала лише несуттєвих змін, на відміну від України. Адвокатура як самостійний неурядовий інститут також функціонує згідно з усталеними традиціями, які виникли ще у XVII–XVIII ст., проте така ситуація ще не зумовлює того, що правозахисна діяльність у цих державах повною мірою відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту особи від кримінального переслідування. Це, зокрема, засвідчено практикою ЄСПЛ, рішеннями національних суддів, які неодноразово звертали увагу на недопустимість порушення засад кримінального процесуального законодавства, передусім у контексті таких фундаментальних принципів, як право особи на захист і доступ до справедливого правосуддя.

41 Бригінець О. О. Правове забезпечення діяльності адвокатури в договірних відносинах (вітчизняний і зарубіжний досвід). *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 169–172. DOI: [10.36695/2219-5521.1.2023.35](https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.35) (дата звернення: 05.07.2024).

42 Одинцова І. М. Зазнач. твір. С. 53.

На підставі аналізування положень кримінального процесуального законодавства таких держав Європи, як Франція, Німеччина, Польща, Чехія, Болгарія, Естонія, доходимо висновку, що діяльність захисників у межах здійснення захисту особи у кримінальному судочинстві в цих державах принципово не відрізняється. Навіть більше, вимоги до захисників, передбачені чинним законодавством України, у певних аспектах є більш суворими, зокрема щодо їх професійної компетенції, аніж, наприклад, у Франції та Німеччині, де не запроваджено адвокатської монополії щодо представництва та захисту інтересів особи у кримінальному судочинстві. Водночас уважаємо, що така вимога зумовлена потребою забезпечити професійність особи, яка здійснює захист, що сприяє підвищенню якості правничих послуг, оскільки адвокати зобов'язані і мати практичний досвід, і складати відповідні кваліфікаційні іспити, і проходити стажування, і постійно підвищувати свій професійний рівень, а також нести дисциплінарну відповідальність, а їхня діяльність є об'єктом кримінально-правової охорони.

Перспективи подальших досліджень порушених тут проблем, на нашу думку, мають полягати у з'ясуванні типових помилок, яких припускаються правоохоронні органи й захисники на стадії досудового розслідування та які згодом негативно позначаються на міжнародних засадах захисту особи, включно з порушенням цих засад.

Experience of European Countries in Developing Institutions of Legal Aid and Defense in Criminal Proceedings

Mykola Kolomoitsev

The Article Purpose is to clarify peculiarities of shaping the European Countries' experience in developing such criminal procedure

institutions as defense and provision of legal aid within criminal proceedings. The author applies general scientific methods (analysis and synthesis, generalization, logical and structural, etc.), methods of comparative legal research and system analysis. It has been established that in most European countries the system of criminal procedure legislation is more generally accepted, in contrast to the criminal procedure legislation of Ukraine. Legal profession as a non-governmental institution in France, Germany, Poland, Estonia, etc. also functions in compliance with generally accepted traditions that arose as early as the 17th-18th centuries. However, such situation does not guarantee conformity of human rights activities with established international standards in the field of personal protection from criminal prosecution. It has been observed that activities related to protecting a person in the criminal justice field do not differ fundamentally in different countries. What is more, requirements for defender counsels provided by the current legislation of Ukraine are, in certain aspects, more stringent than, for example, in France and Germany. At present it is important to identify typical mistakes that occur in the activities of law enforcement agencies and defense counsel at the pre-trial investigation stage and significantly impact the violation of international principles regarding protection from criminal prosecution.

Keywords: criminal proceedings; defense; legal aid; lawyer; defense counsel; international standards; experience of European states.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Babchynska, T. V. (2021). Rozvytok ta etapy stanovlennia instytutu zakhystu u kryminalnomu sudochynstvi [Development and Stages of Establishment of the Institute of Protection in Criminal Judiciary]. *Nove ukrainske pravo*. № 3. DOI: 10.51989/NUL.2021.3.30 [in Ukrainian].
- Bryhinets, O. O. (2023). *Pravove zabezpechennia diialnosti advokatury v dohovirnykh vidnosynakh (vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid)* [Legal Support of Advocacy in Contractual Relations (Domestic and Foreign Experience)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2023.35 [in Ukrainian].
- Dubivka, I. V. (2017). Pravova rehlementatsiia uchasti zakhysnyka v kryminalnomu protsesi za zakonodavstvom zarubizhnykh krain [Legal Regulation of a Lawyer in Criminal Proceedings under the Legislations of Foreign Countries]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4d8ccdb9-cb89-4e9f-8e84-d11040ffe754/content> [in Ukrainian].
- Horbachevskyi, V. Ya. (2014). Kryminalne peresliduvannya yak funktsiia kryminalnoho protsesu [Criminal Prosecution as Function of the Criminal Process]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 4. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/906d1c52-b1b6-4737-81e0-559c39eb1cb1/content> [in Ukrainian].
- Inshyn, M., Shchokin, R., Semenets-Orlova, I., Kravchenko, O., Barsuk, M. The Role of Attorney's Request as a Communication Instrument in Advocacy. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2024. № 10 (1). DOI: 10.4103/jfsm.jfsm_114_22.
- Keip, E., Namoradze, Z. (2012). *Efektivnyi zakhyst u kryminalnomu protsesi v krainakh Skhidnoi Yevropy* [Effective Defense in Criminal Proceedings in Eastern European Countries]. Kyiv. URL: <https://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/effective-crimmlal-defence.pdf> [in Ukrainian].
- Korovaiko, O. I. (2017). *Realizatsiia mizhnarodnykh standartiv kryminalnoho sudochynstva v sudovomu provadzhenni Ukrainy* [Implementation of International Standards of Criminal Judiciary within Court Proceedings of Ukraine] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/19d992ae-5ceb-4995-8471-f016a0ee2204/content> [in Ukrainian].
- Korzh, V. P. (2009). Kryminalne peresliduvannya osoby, yaka vchynyla zlochyn [Criminal Prosecution of a Person Who Has Committed a Crime]. *Visnyk prokuratury*. № 8 [in Ukrainian].
- Kozhevnikov, H. K. (2006). Derzhavne obyvnuvachennia yak element kryminalnoho peresliduvannya [Public Prosecution as an Element of Criminal Prosecution]. *Visnyk Akademii prokuratury Ukrainy*. № 1 [in Ukrainian].
- Lisna, I. S. (2021). Zarubizhnyi dosvid pravovoho rehuliuвання uchasti advokata u sudovomu protsesi [Foreign Experience of Legal Regulation of a Lawyer's Participation in Trial Proceedings]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*. № 42. DOI: 10.33216/2218-5461-2021-42-2-120-129 [in Ukrainian].
- Motoryhina, M. H. (2018). *Storona zakhystu v sudovomu provadzhenni u pershii instantsii* [The Defense Counsel in Court Proceedings of the First Instance] : monohrafiia / za nauk. red. d-ra yuryd. nauk, prof. O. V. Kaplinoi. Kharkiv. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14750/1/Motoruhina_2018_mon.pdf [in Ukrainian].
- Odyntsova, I. M. (2017). *Efektivnist instytutu zakhystu v kryminalnomu protsesi (vitchyzniani dosvid reform ta yevropeiski standarty)* [Efficiency of Defense Institution in Criminal Procedure: Domestic Reform Experiences and European Standards] :

- dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro [in Ukrainian].
- Oliinyk, O., Bilan, Y., Mishchuk, H., Akimov, O., Vasa, L. The impact of migration of highly skilled workers on the country's competitiveness and economic growth. *Montenegrin Journal of Economics*. 2021. № 17 (3). URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/20736/>.
- Onishchuk, Yu. (2022). *Pravovi zasady diialnosti advokatury: dosvid Polshchi ta perspektyvy Ukrainy* [Legal Basis of Advocacy: The Experience of Poland and the Prospects of Ukraine] / *Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects*: Scientific monograph; science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, O. Horbach. Riga, Latvia. DOI: 10.30525/978-9934-26-232-6-20 [in Ukrainian].
- Pudkaliuk, K. O., Habrys, O. M. (2018). Nedoliki systemy nadання bezoplatnoi vtorynnoi dopomohy ta analiz zarubizhnogo dosvidu pry usunenni vyznachenikh pomylok [Shortcomings in the System of Providing Free Secondary Assistance and Analysis of Foreign Experience in Elimination of Identified Errors]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky*. № 17. URI: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/27583> [in Ukrainian].
- Shkarupa, K. V. (2020). Osoblyvosti zarubizhnogo dosvidu stanovlennia ta funktsionuvannia advokatury (na prykladi Frantsii ta Velykobrytanii) [Features of the Foreign Experience of the Establishment and Functioning of the Advocate Office (On the Examples of France and Great Britain)]. *Yurydychna nauka*. № 2 (104). DOI: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.66 [in Ukrainian].
- Shovkun, A. A. (2023). Zarubizhnyi dosvid upravlinnia systemoiu nadання bezoplatnoi pravnychoi dopomohy [Foreign Experience in Managing the System of Providing Free Legal Aid]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 5. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.05.79 [in Ukrainian].
- Skriabin, O. M. (2017). *Zakhysnyk v kryminalnomu protsesi: normativno-pravove doslidzhennia* [Defender in the Criminal Process: Normative and Legal Research]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Zaporizhzhia. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/AREF_skryabin_0.pdf [in Ukrainian].
- Stoianov, K. S. (2024). *Zakhysnyk ta predstavnyk yak uchashnyky kryminalnogo provadzhenia u dosudovomu rozsliduvanni* [Defense Counsel and Representative as Participants in Criminal Proceedings in Pre-trial Investigation]: dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Odesa. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/items/188f95e3-ef3f-415d-85c4-e974f0187d41> [in Ukrainian].
- Tertyshnyk, V., Odyntsova, I. (2017). *Pravnycha dopomoha ta zakhyst v kryminalnomu protsesi: kontsepty ta kolizii pravovykh reform* [Legal Assistance and Protection in the Criminal Process: Concepts and Conflict-of-Law Reforms]. *Nashe pravo*. № 4. URL: <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2017-4/NP-2017-4.pdf> [in Ukrainian].
- Yemelianov, R. O. (2023). *Advokat-predstavnyk poterpiloho u kryminalnomu protsesi* [Lawyer-Representative of the Victim in the Criminal Process]: dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kropyvnytskyi. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelianov-r.-dys_1.pdf [in Ukrainian].

Коломойцев, М. (2024). Досвід держав Європи в розбудові інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 148—161. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.10.

Щодо дослідницької компетентності судового експерта

Інесса Овсянникова *^a, Олена Степанова **^b, Ірина Шевченко ***^c

* Д-ка філос. в галузі права, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3351-7781>, e-mail: inessa_ovs@ukr.net

** ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7613-3542>, e-mail: cntgfyjdf2008@ukr.net

*** ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7081-0623>, e-mail: shevchenko_iv@ukr.net

^a Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту.

^b Ресурси.

^c Методологія, формальний аналіз.

DOI: [10.32353/khrife.3.2024.11](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.11) УДК 378.046.4:343.98

Надійшло 13.06.2024 / Рецензовано 17.06.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 /

Доступно онлайн 30.09.2024

Широкомасштабне російське вторгнення загрожує якості освіти судових експертів і залученню до експертної діяльності найбільш компетентних та відданих справі кадрів, які повинні мати не тільки високий рівень знань, а й навичок і вмінь судового експерта, уміти професійно працювати, постійно шукаючи нові шляхи саморозвитку. Мета статті — проаналізувати зміст поняття «дослідницька компетентність», виокремити проблемні питання щодо формування дослідницької компетентності судових експертів, визначити шляхи їх подолання, окреслити системні елементи дослідницької компетентності судового експерта. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Наголошено на важливості інтегрування з європейськими освітніми стандартами й імплементації міжнародного досвіду кращих світових практик застосування освітніх технологій і програм, які сприятимуть підвищенню рівня професійної підготовки українських судових експертів. Зауважено, що фахівці, добре обізнані у питаннях криміналістики та права, які швидко і якісно аналізують вхідну інформацію, здатні застосовувати найефективніші методи для виконання поставлених перед ними експертних завдань. Тож високий рі-

вень освіти й підготовки судових експертів важливі для забезпечення ефективності судово-експертної діяльності в Україні.

Ключові слова: експерт; ефективність; кваліфікація; компетенція; дослідницька компетентність; освіта; освітній проєкт; судово-експертна діяльність.

Постановка наукової проблеми

Конкурентоспроможність держави є необхідною умовою її успішного інтегрування у світову економіку та забезпечення сталого розвитку. Обраний Україною шлях європейського та світового інтегрування зумовлює необхідність інтенсивних змін у політичному, економічному й соціальному житті нашої держави. Саме тому компетентність, відповідальність, вміння впевнено працювати у своїй галузі, психологічна стійкість і готовність усупереч несприятливим умовам досягти результату — головні вимоги до сучасного судового експерта, а надто в умовах війни. Незважаючи на наявність наукових робіт за обраною темою, проблема компетентності як системи певних знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного здійснення експертної діяльності, дуже актуальна. Питання дослідницької компетентності судових експертів досліджено недостатньо.

Мета статті

Проаналізувати зміст поняття «дослідницька компетентність», виокремити проблемні питання формування дослідницької компетентності судових експертів, визначити шляхи їх розв'язання й окреслити складові дослідницької

компетентності судового експерта, розглянувши її як систему.

Методи дослідження

Останніми роками простежується тенденція до звуження й узагальнення наукової позиції щодо термінологічного визначення методології на підставі сукупності складових, виокремлених за допомогою певних наукових підходів¹. Методологія науки пов'язана з розвитком методів наукового пізнання. Метод наукового дослідження визначають як сукупність обумовлених правил, прийомів, способів і норм пізнання певного об'єкта або явища².

Для досягнення поставленої мети застосовано інтегративний підхід, який дав змогу розглянути дослідницьку компетентність судового експерта як систему певних якостей, що передбачає готовність особистості до здійснення ефективного дослідницького процесу. Застосовані загальнонаукові (діалектичний, порівняння, аналіз, синтез, індукція, дедукція) і спеціальні наукові методи (формально-логічний, логіко-юридичний, системно-структурний) сприяли логічному й послідовному викладенню матеріалу, змістовності й обґрунтованості наукових висновків і пропозицій.

-
- 1 Овсянникова І. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: проблеми підвищення ефективності : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2023. 243 с.
 - 2 Смирний М. Ф. Основи наукових досліджень : консп. лекц. (для студент. усіх форм навч. за спец. 141 — Електроенерг., електротех. та електромех.). Харків, 2018. 111 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/162019668.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Темі дослідницької компетентності в судово-експертній діяльності присвячено вкрай мало наукових досліджень. Питання компетенції та компетентності судового експерта аналізували М. Щербаковський і Л. Щербаковська³, Г. Пилипенко⁴; особливості формування професійних компетентностей судового експерта-товарознавця досліджували І. Петрова і О. Донцова⁵, І. Сівчук⁶; питання професійної компетентності судових експертів як фахівців, що надають публічні послуги із експертного забезпечення правосуддя, розглядали О. Угровецький і І. Петрова⁷; проблемні питання підготовки кваліфікованих судових експертів вивчали С. Стрілець і Р. Кузнецов⁸; професійні та психологічні якості

осіб, що здійснюють судово-експертну діяльність, досліджували В. Шерстюк⁹, С. Гаспарян¹⁰, О. Курдес¹¹ та ін.

Термін «дослідницька компетентність» є складним і багатоаспектним, тож науковці до сьогодні не мають однозначного трактування цього поняття. Тему дослідницької компетентності судових експертів узагалі вивчено недостатньо.

Викладення основного матеріалу дослідження

Сучасний етап розвитку людської цивілізації — це перехід до суспільства знань, що характеризується якісно новими вимогами до розвитку освіти. Сьогодні принцип «знання заради знань» уже не є основним у галузі освіти. Знань та навичок як освітнього результату вже недостатньо для розвитку в сучасному

- 3 Щербаковский М. Г., Щербаковская Л. П. Компетенция и компетентность судебного эксперта. *Криминалістика і судовая експертиза*. 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 95—104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__21 (дата звернення: 20.05.2024).
- 4 Пилипенко Г. М. Оцінка компетентності експерта. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 159—164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2013_2_24 (дата звернення: 20.05.2024).
- 5 Петрова І. А., Донцова О. С. Особливості формування професійних компетентностей судового експерта-товарознавця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 165—178. DOI: [10.32353/khrife.1.2020_11](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_11) (дата звернення: 20.05.2024).
- 6 Сівчук І. П. Професійна компетентність під час формування та підготовки товарознавців-експертів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 4. Т. 2. С. 200—206. DOI: [10.26661/2616-9444-2020-4.2-29](https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-29) (дата звернення: 20.05.2024).
- 7 Угровецький О. П., Петрова І. А. Складові стратегії формування професійної компетентності судових експертів через теоретичні та методичні підходи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 506—509. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-9/124](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/124) (дата звернення: 20.05.2024).
- 8 Стрілець С. О., Кузнецов Р. В. Шляхи вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів експертної служби МВС. *Молодий вчений*. 2020. № 8 (84). С. 236—241. DOI: [10.32839/2304-5809/2020-9-85-51](https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-51) (дата звернення: 20.05.2024).
- 9 Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 19 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13906> (дата звернення: 20.05.2024).
- 10 Гаспарян С. Г. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 217 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U003333> (дата звернення: 20.05.2024).
- 11 Курдес О. В. Особливості психологічної підготовки судових експертів як складової процесу адаптації до умов праці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 1 (23). С. 110—122. DOI: [10.32353/khrife.1.2021.08](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.08) (дата звернення: 20.05.2024).

інформаційному суспільстві. Як зазначають І. Петрова й О. Донцова, процес формування компетентностей співробітників судово-експертних установ перетворюється на провідний чинник ділового успіху конкретної установи, а її здатність навчати співробітників швидше, аніж решта установ цієї системи, стає вирішальною конкурентною перевагою¹². Водночас слід погодитись із І. Грузіною, на думку якої, високий рівень компетентності співробітників є важливою конкурентною перевагою не лише окремих організацій, а й країн¹³. Саме тому суспільство нині потребує коригувань змісту методичних і технологічних аспектів освіти (зокрема, у галузі судової експертизи та криміналістики). Сучасному світові необхідно переорієнтувати парадигму освіти зі знаннєвої на компетентнісно-кваліфікаційну, тобто наголосити (окрім освітньої складової) на вміннях судових експертів самостійно набувати знання й оптимально застосовувати їх у роботі, а також самостійно приймати рішення та мати психологічну підготовку.

Водночас, на влучну думку деяких науковців, сучасний фахівець — це людина, яка не тільки набула певних знань, умінь і навичок, а й упевнено та професійно

застосовує їх і свій творчий потенціал, постійно шукає шляхи саморозвитку. Освіту ж визначають не лише як певний процес навчання та виховання: орієнтирами освітнього процесу мають стати інтереси людини, суспільства, держави; цей процес має констатувати рівень досягнення громадянином обумовлених державою освітніх рівнів (цензів). Освітні знання необхідні особистості для творчої самореалізації та самоідентифікації¹⁴.

Зважаючи на наведені наукові позиції, можна дійти висновку, що традиційне розуміння освіти нині переосмислено. У сучасному суспільстві стає актуальним поняття «освіта», у зміст якого вкладають не тільки традиційне набуття знань, умінь і навичок, а й системний процес, метою якого є формування людини нового формату, набуття нею особистісних рис, індивідуальності, духовності й можливості розкриття творчого потенціалу.

«Експерт судовий (від лат. *expertus* — досвідчений) — особа, яка володіє спеціальними знаннями, обізнана особа, яка має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань та яку слідчий (суд, слідчий суддя, сторона захисту та ін.) відповідно до закону залучив до проведення експертизи»¹⁵.

- 12 Петрова І. А., Донцова О. С. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_11 (дата звернення: 20.05.2024).
- 13 Грузіна І. А. Компетентнісний підхід до стратегічного управління організацією. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків — Торунь, 16.04.2021). Дніпро, 2021. С. 25—27. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25945/1/%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B7%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf> (дата звернення: 29.05.2024).
- 14 Василюк В. М. Формування дослідницької компетентності майбутніх перекладачів засобами проектного навчання. *Вісник освіти і науки України*. 2023. № 12 (18). С. 304—314. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-12(18)-304-314 (дата звернення: 20.05.2024) ; Качмар О., Макаренко Я., Мірошніченко Т. Аналіз сучасних тенденцій організації навчального процесу у початковій школі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 1 (58). С. 329—324. DOI: 10.24919/2308-4863/58-1-51 (дата звернення: 20.05.2024).
- 15 Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Експерт судовий / Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика. Судова експертиза. Юридична психологія // редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 219—222.

Судові експерти-практики доречно зазначають, що якість проведення експертизи залежить від кваліфікації судового експерта й докладного та відповідального дослідження ним об'єктів у процесі досудового слідства або суду¹⁶. Для отримання кваліфікації судового експерта необхідна комплексна вища освіта, адже професійне мислення експерта формується під час набуття вищої освіти та професійної спеціалізації¹⁷. Так, чинним законодавством України визначено вимоги до осіб, які прагнуть отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта. Така особа повинна мати відповідну вищу освіту й освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, знати законодавство України про судову експертизу, пройти відповідну підготовку (навчання / стажування у державній судово-експертній установі з відповідної спеціальності), за результатами якої скласти іспит та отримати кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності¹⁸.

Водночас не менш важливою ми вважаємо дослідницьку компетентність

судового експерта, яка, на думку науковців, є провідною у будь-якій професійній діяльності й завдяки якій практично втілюється здатність до рефлексивного аналізу та критичного мислення. Адаптація людини в соціальному та професійному середовищі прискорюється; розвиваються здібності не тільки досліджувати проблеми, а й висувати судження на підставі вихідних даних; приймати ефективні рішення, керуючись раціональними засадами¹⁹. На думку іноземних авторів L. Udompong, D. Traiwicikhun і S. Wongwanich, дослідницька компетенція є важливим атрибутом, і вона має бути розвинена в усіх професіоналів. Адже професіонали, які набули знання, навички та мають позитивне ставлення до досліджень, розуміють, наскільки важливими для них є системне мислення, аналіз і синтез. Це дасть змогу розв'язувати проблеми на систематичному підґрунті та сприятиме академічному розвитку всіх професій, безперервному набуттю знань, новим відкриттям²⁰.

- 16 Слюсаренко В., Хомутенко О., Тарасютіна С. Проведення комплексних і комплексів судових експертиз із використанням спеціальних знань у галузі економіки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 1 (34). С. 209–222. DOI: [10.32353/khrife.1.2024.12](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.12) (дата звернення: 20.05.2024).
- 17 Алексейчук В. І., Стародубов І. В. Підготовка фахівців у сфері судової експертизи: організаційні питання та перспективи. *Юридичний вісник*. 2022. № 2 (63). С. 228–235. DOI: [10.18372/2307-9061.63.16734](https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16734) (дата звернення: 20.05.2024) ; Петрова І. А., Гаспарян С. Г. Шляхи вирішення проблем судових експертів. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення України* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30.11.2018). Дніпро, 2018. С. 144–145.
- 18 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.05.2024) ; Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказ. Мініюсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
- 19 Василюк В. М. Зазнач. твір. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-12(18)-304-314 (дата звернення: 20.05.2024) ; Карпова Л. Дослідницька компетентність вчителя нової української школи. *Молодь і ринок*. 2019. № 1 (168). С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_1_19 (дата звернення: 20.05.2024).
- 20 Udompong, L., Traiwicikhun, D. & Wongwanich, S. Causal model of research competency via scientific literacy of teacher and student. *Procedia-Sosial and Behavioral Science*. 2014. Vol. 116. Pp. 1581–1586. DOI: [10.1016/j.sbspro.2014.01.438](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.438) (дата звернення: 20.05.2024).

Загалом чіткого визначення самого терміна «дослідницька компетентність» нині не існує, тому доцільно спершу розглянути саме поняття «компетентність» і дотичні до нього терміни «кваліфікація» та «компетенція». Термін «компетентність» уперше застосував 1959 р. R. W. White для опису індивідуальних особливостей людини, які допомагали їй виконувати доручену роботу на найвищому рівні²¹. Цей підхід розвинув D. C. McClelland, який запропонував передбачати ефективність діяльності працівників на підставі оцінювання не інтелекту, а саме компетентності²². Поняття ж «компетентнісна освіта» виникло у 1960-ті рр. у Сполучених Штатах Америки, але визначення йому дали лише наприкінці 1980-х рр. Основна мета такої освіти — спрямованість не лише на набуття та опанування знань, а й на пошук інформації, необхідної для досягнення поставленої мети, високий рівень комунікації, винахідливість, організаторські й лідерські навички. Англійський психолог Дж. Равен у праці «Компетентність у сучасному суспільстві: прояв, розвиток і реалізація»²³ навів розгорнуте тлумачення компетентності як явища, яке містить багато незалежних один від одного структурних компо-

нентів. Деякі компоненти дослідник вважає належними до когнітивної сфери, деякі — до емоційної. До того ж автор наголошує, що такі компоненти є взаємозамінними як складові ефективної поведінки. Науковець стверджує, що види компетентності за своєю суттю є мотивованими здібностями, і виокремлює 37 видів компетентностей, фіксуючи їх у таких поняттях, як «готовність», «здатність», «спроможність», «тенденція», «відсутність»²⁴.

За словником, *компетенція* (від лат. *competentia* — узгодженість; відповідність) — «1. Добра обізнаність із чим-небудь. <...> 2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи»²⁵. *Компетентний* (від лат. *competens* — спроможний; відповідний) — той, хто «має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий»²⁶.

У «R195 — Рекомендації щодо розвитку людських ресурсів, 2004 (№ 195)», прийнятої Міжнародною організацією праці, подано визначення термінів «кваліфікації» («формальне вираження технічних чи професійних навичок працівника, які визнаються на міжнародному, національному чи галузевому рівнях») і «компетентності» («охоплює знання, навички та досвід, які застосовуються

21 White R. W. Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*. 1959. Vol. 66. Is. 5. Pp. 297—333. DOI: 10.1037/h0040934 (дата звернення: 20.05.2024).

22 McClelland D. C. Identifying competencies with behavioral-event interviews. *American Psychological Society*. 1998. Vol. 9. No. 5. Pp. 331—339. URL: [https://skillup.coreconsulting.it/home/pdfs/McClelland,%20D.%20C.%20\(1998\).%20Identifying%20competencies%20with%20behavioral-event%20interviews..pdf](https://skillup.coreconsulting.it/home/pdfs/McClelland,%20D.%20C.%20(1998).%20Identifying%20competencies%20with%20behavioral-event%20interviews..pdf) (дата звернення: 20.05.2024).

23 Равен Дж. Компетентність у сучасному суспільстві: прояв, розвиток і реалізація. Київ, 1984. 284 с.

24 Там само.

25 Компетенція / Словник UA. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F+> (дата звернення 30.05.2024).

26 Компетентний / Там само. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (дата звернення 30.05.2024).

та вдосконалюються у конкретних умовах»²⁷.

Н. Бібік розглядає компетенцію як відчужену від суб'єкта, заздалегідь визначену соціальну норму освітньої підготовки спеціаліста, необхідну для його якісної та продуктивної діяльності в певній сфері, як реальні вимоги до опанування сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлення до певної галузі, якостей особистості, яка діє в певному соціумі. Компетентність науковиця вважає цілісною категорією, що є результатом набуття компетенцій і передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності. Водночас дослідниця зазначає, що ані знання, ані вміння, ані досвід самі собою не є компетентністю²⁸.

С. Макеев навпаки наголошує на необхідності розрізняти поняття «компетенція» та «компетентність», хоча вони є близькими за змістом і їх часто ототожнюють. На його думку, «компетенцію слід розглядати як сукупність якостей, якими має володіти людина для ефективної діяльності у певній галузі, а компетентність — як особистісну якість або сукупність якостей, що вже здійснилися, тобто володіння певною компетенцією»²⁹.

І. Бех також вважає недоцільним ототожнювати навчальні здібності

(знання й уміння) з відповідними компетентностями. Науковець упевнений, що навчальні здобутки необхідно трансформувати у життєві компетентності та трактує сутність поняття «компетентність» як досвідченість суб'єкта у певній життєвій сфері. Він наполягає, що саме змістовий наголос на досвідченості, а не на обізнаності, поінформованості суб'єкта у певній галузі слід узяти на концептуальне «озброєння»³⁰.

Отже, дослідники виокремлюють два наукові підходи:

- 1) поняття «компетентність» є ширшим, аніж поняття «компетенція», за ним характеризують і визначають той рівень професійності, який має людина. До того ж досягнення такого рівня відбувається крізь призму компетенцій, здобуття яких є метою професійної підготовки³¹;
- 2) чітке розмежування двох термінів. Представники такої наукової школи стверджують, що зі змістом сфери діяльності пов'язане поняття «компетенції», тоді як «компетентність» стосується людини, характеризує її як особистість та її здатність якісно й ефективно виконувати доручену їй роботу³².

27 R195 — Рекомендація щодо розвитку людських ресурсів, 2004 (№ 195) : прийн. Міжнарод. орг. праці 17.06.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_532#Text (дата звернення: 30.05.2024).

28 Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 8—9. С. 26—30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuc_2013_8-9_12 (дата звернення: 30.05.2024).

29 Макеев С. Ю. Генезис поняттєвого апарату компетентнісного підходу у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 43. Т. 2. С. 230—237. DOI: 10.24919/2308-4863/43-2-38 (дата звернення: 30.05.2024).

30 Бех І. Д. Компетентнісний підхід як освітня стратегія / Digital Library NAES of Ukraine. 03.04.2015. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8772/1/534%20%D0%91%D0%B5%D1%85.pdf> (дата звернення 30.05.2024).

31 Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Житомир, 2005. 20 с.

32 Головань М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 8 (18). С. 224—234. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/58463> (дата звернення: 30.05.2024).

Г. Пилипенко вважає компетенцію експерта обмеженою лише межами його спеціальних знань³³. Водночас М. Щербаковський до спеціальних знань додає також коло повноважень судового експерта. Компетенцію експерта він трактує як об'єктивну категорію та виокремлює два її види:

- процесуальну — коло повноважень, наданих експертові процесуальним законом;
- наукову (спеціальну) — обсяг спеціальних знань і навичок, що їх має кожен експерт, який проводить експертизи певного роду, виду, підвиду.

Компетентність експерта М. Щербаковський визначає як суб'єктивну характеристику, яка відображає здатність конкретного експерта розв'язувати поставлені завдання, ступінь знання ним теорії, методів, методик експертного дослідження об'єктів у межах певного роду, виду експертиз та яку зумовлено досвідом експерта, його базовою освітою, рівнем спеціальної підготовки, поінформованістю про нові методи дослідження, індивідуальними здібностями й іншими чинниками³⁴.

Аналогічною є позиція Н. Клименко щодо визначення компетентності експерта як суб'єктивної характеристики здібностей конкретного експерта виконувати поставлені перед ним завдання і ступінь знання ним теорії, методів і методик експертного дослідження.

Компетентність експерта в певній експертизі відображено в результатах проведеного дослідження, підтверджено його висновками³⁵.

М. Виноградова також не обмежує компетенцію експерта лише його знаннями. Вона зазначає, що компетенцію можна схарактеризувати як увесь обсяг знань, які має експерт та які він застосовує в межах своїх повноважень, наданих йому законодавством, а рівень знань і вміння застосовувати їх на практиці вона визначає як компетентність³⁶.

У дисертаційному дослідженні С. Гаспарян виокремлює три рівні компетентності судового експерта:

- I рівень — базова компетентність (здатність експерта самостійно розв'язувати експертні задачі, спираючись на сукупність знань, набутих ним у процесі навчання; знань і вмінь з експертної спеціальності, набутих під час підготовки до атестації його як судового експерта, а також правових знань);
- II рівень — особиста компетентність (здатність експерта виконувати складні та нетипові завдання. Цей рівень прямо залежить від часу здійснення експертом його професійної судово-експертної діяльності);
- III рівень — професійна компетентність, яка зумовлює специфіку здійснення судово-експертної

33 Пилипенко Г. М. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2013_2_24 (дата звернення: 20.05.2024).

34 Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Харків, 2008. С. 31. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f68ffa51-4fe1-4991-bcee-7a5a8627e0d8/content> (дата звернення: 10.06.2024).

35 Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. Київ, 2007. 526 с.

36 Виноградова М. М. Спорные вопросы определения пределов компетенции судебных экспертов-экономистов. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 540—547. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_81 (дата звернення: 10.06.2024).

діяльності за напрямками дослідження³⁷. Це якісна характеристика опанування фахівцем своєї професії, що передбачає усвідомлення своїх спонукань до цієї діяльності (професійних потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтирів, мотивів діяльності, усвідомлення своєї соціальної ролі); комплекс професійних знань і вмінь та наявність особистісних якостей як спеціаліста, здатного ефективно виконувати свої професійні обов'язки³⁸.

Водночас І. Сівчук має протилежну думку. Науковиця вважає, що професійна компетентність є не окремим рівнем, а інтегральним значенням трирівневої системи критеріїв компетентності, описаних М. Бабієм:

- 1) базова компетентність, якою зумовлено вміння судового експерта самостійно виконувати поставлені завдання, спираючись на багаж знань, набутих на етапі навчання у закладі вищої освіти, а також на вміння й навички за експертною спеціальністю, набуті під час підготовки до атестації для отримання кваліфікації судового експерта;
- 2) індивідуальна компетентність — наявність прийомів особистісного самовираження й саморозвитку в межах професії та

спеціалізації, упевненість у собі, уміння приймати рішення, готовність до підвищення кваліфікації, реалізації у професійній діяльності, кар'єрного зростання;

- 3) компетентність експерта конкретної експертної спеціальності, тобто здатність судового експерта розв'язувати поставлені перед ним завдання під час проведення конкретної експертизи³⁹.

Поділяючи наукову позицію І. Сівчук, вважаємо, що компетентність судового експерта є системним поняттям, що інтегрує всі згадані вище критерії, найважливішим з-поміж яких є рівень освіти судового експерта⁴⁰.

У науковій літературі зміст «дослідницької компетентності» розглядають також крізь призму інших дефініцій, пов'язаних із дослідженнями в освітньому процесі та спрямованих на пояснення того, у який спосіб можна опанувати дослідницькі компетентності: «дослідницьку діяльність», «дослідницьке навчання», «дослідницьку грамотність» тощо. Так, В. Сяоцзін та І. Корсун у своєму дослідженні доходять висновку, що формування дослідницької компетентності здійснюється у процесі дослідницької діяльності⁴¹.

На думку С. Буднік, дослідницька діяльність спрямована на розв'язання дослідницького завдання, що за своєю суттю є пізнавальною та слугує досяг-

37 Гаспарян С. Г. Зазнач. твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U003333> (дата звернення: 20.05.2024).

38 Федоренко О. І., Шевцов С. О. Зміст професійної компетентності працівників експертної служби МВС України. *Військова освіта*. 2017. № 1. С. 192—199. DOI: 10.33099/2617-1783/2017-1/192-199 (дата звернення: 10.06.2024).

39 Бабій М. М. Поняття та рівні компетенції та компетентності судового експерта. Херсон, 2020. С. 163—165.

40 Сівчук І. П. Зазнач. твір. DOI: 10.26661/2616-9444-2020-4.2-29 (дата звернення: 20.05.2024).

41 Сяоцзін В., Корсун І. В. Дослідницька компетентність у системі підготовки майбутніх учителів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Вип. 90. С. 29—32. DOI: 10.31392/NPU-nc.series5.2022.90.06 (дата звернення: 10.06.2024).

ненню мети цілеспрямованого розвитку особистості, набуття знань і дослідницьких умінь⁴².

І. Тягай, Т. Махомета, Т. Годованюк визначають дослідницьке навчання як освітню технологію, що використовує навчальне дослідження як головний засіб досягнення результату⁴³.

Отже, «дослідницька діяльність» і «дослідницьке навчання» є взаємопов'язаними поняттями, мета яких — досягти певного результату. Так, О. Гриб'юк зазначає, що кінцева мета дослідницької діяльності у навчанні — набуття дослідницьких умінь (як способу опанування дійсності), розвиток інтелекту та здібностей до дослідницького способу мислення.

Під дослідницьким навчанням учена розуміє навчальний процес, пов'язаний із розв'язанням творчої, дослідницької задачі із заздалегідь відомою відповіддю, задачі, яка передбачає наявність основних етапів, характерних для дослідження в науковому середовищі, а саме:

- I етап — постановка проблеми;
- II етап — ознайомлення з теорією, пов'язаною з обраною темою;
- III етап — добір відповідних методик дослідження та їх подальше застосування;

- IV етап — накопичення власного навчального матеріалу, його аналізування та узагальнення;
- V етап — надання власних висновків⁴⁴.

І. Криворучко підкреслює: «Якщо у більшості науковці розглядають дослідницьку діяльність та дослідницьке навчання як процес, то «дослідницька компетентність» — це якість особистості, яка формується у процесі дослідницької діяльності та дослідницького навчання»⁴⁵.

Аналогічною є думка М. Голована, який також визначає дослідницьку компетентність із якісної позиції, наголошуючи, що під цим терміном слід розуміти саме якість особистості як систему певних знань, умінь, навичок, практичного досвіду дослідника, а також його високоціннісне ставлення й індивідуальні якості, що виявляються у прагненні та спроможності дослідника до здійснення ним дослідницької діяльності. До того ж мета кінцевого результату такої діяльності, стверджує науковець, — набути нових знань шляхом застосування методів наукового пізнання та творчого підходу до процесів цілепокладання, планування, аналізу,

42 Буднік С. Сутнісний аналіз поняття «дослідницька діяльність». *Науковий вісник Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. № 8. С. 105—108. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6240/1/Activity.pdf> (дата звернення: 30.05.2024).

43 Годованюк Т. Л., Махомета Т. М., Тягай І. М. Інноваційні навчальні технології — основа модернізації методичної підготовки майбутнього вчителя математики. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. Спецвип.* 2019. С. 107—115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2019_spetsvip._11 (дата звернення 30.05.2024).

44 Гриб'юк О. О. Система динамічної математики GeoGebra як засіб підтримки загальних і спеціальних здібностей учнів в процесі дослідницького навчання предметів математичного циклу: з досвіду роботи. *Фізико-математична освіта*. 2020. Вип. 2 (24). С. 37—51. URL: https://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/journals/2020-v2-24/2020_2-24-Hrybiuk_FMO.pdf (дата звернення: 01.06.2024).

45 Криворучко І. Зміст поняття «дослідницька компетентність» у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 6 (8). С. 174—183. DOI: 10.52058/2786-5274-2022-6(8)-174-183 (дата звернення: 01.06.2024).

прийняття рішень і оцінювання результатів⁴⁶.

На нашу думку, для судово-експертної діяльності найбільш доцільними є наукові погляди А. Лугової, яка наголошує на тому, що «основу дослідницької компетентності складають уміння вчасно виявити проблему, формувати гіпотезу, здійснювати відбір й аналіз необхідної інформації для дослідження, підбирати необхідні методи проведення дослідження та обробки даних, зосереджувати увагу не тільки на остаточних, а і на проміжних результатах дослідження, проводити обговорення можливості інтерпретації результатів дослідження, використовувати результати дослідження в практичній діяльності»⁴⁷.

У деяких наукових працях можна натрапити на словосполучення «дослідницька грамотність», яка за логікою має бути складовою дослідницької компетентності, водночас чіткого тлумачення цього терміна наразі не існує. На нашу думку, цей вислів доречно трактувати як наукову грамотність. О. Ковальова пропонує розуміти його як здатність критично взаємодіяти та приймати обґрунтовані рішення з питань, пов'язаних з наукою, оскільки вона виходить за межі простого знання наукового змісту. Дослідниця пропонує визначати наукову грамотність як базову здатність мати сучасні компетенції та

технології, підґрунтям якої є науковий спосіб пізнання світу, і її достатньо для прийняття ефективних рішень не лише в особистому та соціальному житті, а й у прикладних питаннях, пов'язаних із розумінням природи речей.

До того ж дослідницьку грамотність можна розглядати і як дослідницькі вміння, які вчені ототожнюють із системою інтелектуальних та практичних навичок, необхідних особистості для самостійного проведення нею дослідження⁴⁸.

Під інтелектуальними вміннями традиційно мають на увазі вміння аналізувати й виокремлювати головне, здатність до порівняння, конкретизації, доведення, класифікації, систематизації й узагальнення інформації. Тобто інтелектуальні вміння полягають у спроможності ефективно реалізувати мисленнєві операції в ситуаціях, які потребують розв'язання. Практичні ж навички, зі свого боку, містять уміння опрацьовувати літературні джерела, організовувати спостереження за явищами та процесами, а також уміння обробляти й застосовувати здобуті результати тощо⁴⁹.

За видами інтелектуальні вміння класифікують так:

- аналітико-синтетичні (містять елементарні (базові) розумові операції та розумові операції високого рівня);

46 Головань М. С. Модель формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2012. № 5 (23). С. 196–205. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/3819> (дата звернення: 01.06.2024).

47 Лугова А. Дослідницька компетентність та сутність її впливу на майбутніх учителів іноземних мов у процесі професійної підготовки. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка*. 2019. Вип. 4 (160). С. 170–175. URL: <http://surl.li/iabiwf> (дата звернення: 30.05.2024).

48 Головань М. С., Яценко В. В. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*. 2012. Вип. VII. С. 55–62. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/57953/13/Holovan_Sutnis_zmist_poniattia.pdf (дата звернення: 01.06.2024).

49 Там само.

- уміння й навички ефективного сприйняття інформації (містять уміння щодо опрацювання інформації та вміння раціонально здобувати знання, тобто здатність до самоосвіти);
- оцінно-регульовані;
- уміння проводити рефлексивний аналіз⁵⁰.

Отже, основою дослідницьких дій є інтелектуальні вміння, практичні ж навички є механізмом, який дає змогу опанувати певні способи пошукової діяльності, що дає нові знання, факти, закономірності як практичний результат.

Проаналізувавши зазначене вище, можна дійти висновку, що під дослідницькими вміннями науковці мають на увазі сукупність інтелектуальних, практичних умінь, спрямованих на виконання діяльності дослідницького характеру, які також передбачають організаторські здібності (ефективне планування та організацію власної роботи, самостійний пошук нормативної та методичної інформації для розв'язання поставлених експертних задач).

Досліджуючи особливості формування професійних компетентностей, І. Петрова та О. Донцова зазначають, що необхідні судовому експертові-товарознавцеві навички й уміння можна об'єднати у три основні групи:

- «1. *Окремо-методичні* — уміння планувати роботу; добирати й застосовувати методи та методики експертного дослідження; аналізувати та оцінювати виявлені ознаки.
2. *Науково-дослідні* — уміння вивити проблему, визначити об'єкт, фор-

му, мету, завдання, методи дослідження; здатність застосовувати елементи сучасних технологій пошуку й обробляння інформації за своєю спеціальністю; уміння організувати та провести експеримент; здатність описувати, узагальнювати й оформлювати результати дослідження.

3. *Комунікативно-організаторські.*
 - 3.1. *Уміння визначати в межах чинного законодавства доцільну щодо введення повного, всебічного й об'єктивного експертного дослідження взаємодію з учасниками судового провадження та іншими особами, які не є судовими експертами;*
 - 3.2. *Здатність створювати й підтримувати сприятливий психологічний мікроклімат під час роботи в комісії експертів. Уміння організувати роботу колег-експертів під час виконання обов'язків голови експертної комісії.*
 - 3.3. *Судово-риторичні — уміння письмово чи усно (за необхідності й публічно) чітко, аргументовано та зрозуміло для всіх, хто бере участь у процесі та не має спеціальних знань, роз'яснити процес експертного дослідження й висновки експерта під час проведення допиту органами досудового розслідування й у суді»⁵¹.*

Ми вважаємо виокремлені науковцями групи умінь і навичок універсальними й обов'язковими для всіх судових експертів.

Окреслені підходи до визначення дослідницької грамотності якнайкраще підходять до концепції цього наукового

50 Морквян І. В. Суть та види інтелектуальних умінь. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 2 (2). С. 70—74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdupp_2015_2_18 (дата звернення: 07.06.2024).

51 Петрова І. А., Донцова О. С. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_11 (дата звернення: 20.05.2024).

дослідження щодо дослідницької компетентності судових експертів. Цей термін також можна імплементувати й визначити як сукупність інтелектуальних знань і практичних умінь судового експерта, спрямованих на виконання досліджень, які є достатніми для прийняття ефективних рішень у питаннях, що потребують компетентного розв'язання.

Натомість дослідницькі здатності як індивідуально-психологічні особливості особистості передбачають творчий підхід до проведення дослідження, який недоречно застосовувати під час складання висновку експерта, коли потрібно керуватися нормами відповідних законів і зареєстрованих методичних рекомендацій. Водночас дослідницькі здатності можуть стати судовому експертові у пригоді, наприклад, для написання наукових статей до фахових видань.

Аналіз законодавчих джерел і наукових праць дає змогу дійти висновку, що дослідницька компетентність судового експерта є певною системою, яка базується на його практичному досвіді, знаннях, уміннях і навичках та спрямована на ефективне розв'язання конкретної експертної задачі.

Розглядаючи дослідницьку компетентність судового експерта з позиції системного підходу, варто зазначити, що її компонентом є не тільки його дослідницька грамотність, а й професійна освіченість. Методичними рекомендаціями з розроблення складових галузевих стандартів вищої освіти (компетентнісний підхід) термін «компетентність» визначено як *«інтегровану характеристику*

*якостей особистості, результат підготовки випускника вищого навчального закладу для виконання діяльності в певних професійних та соціально-особистісних предметних областях (компетенціях), який визначається необхідним обсягом та рівнем знань та досвіду у певному виді діяльності»*⁵². Оскільки успішна професійна діяльність судових експертів безпосередньо залежить від кількості витраченого на їхню підготовку часу, вважаємо важливим починати розвивати дослідницьку компетентність фахівців в галузі судової експертизи із закладів вищої освіти. Загальною декларацією прав людини (ст. 26) визначено:

«1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

*2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру»*⁵³.

Основний зміст сучасної вищої освіти передбачено у стандартах вищої освіти нового покоління, підґрунтям яких є компетентнісний підхід. Законодавчо визначено професії, для яких запроваджено додаткове регулювання, що дає змогу посилити увагу до якості підготов-

52 Гуло В. Л., Левківський К. М., Котоловець Л. О., Тимошенко Н. І., Погребняк В. П., Гончарова А. В., Присенко М. О., Симонова М. В., Крошко Н. В. Методичні рекомендації з розроблення складових галузевих стандартів вищої освіти (компетентнісний підхід). Київ, 2013. 92 с.

53 Загальна декларація прав людини : прийм. і проголош. резолюц. 217 А (III) Ген. Асамбл. ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 06.06.2024).

ки фахівців за відповідними спеціальностями⁵⁴. У Національному класифікаторі України «Класифікатор професій» ДК 003:2010 професія «судовий експерт» має код 2429, який розшифровується так: «2» — «Професіонали»; «24» — «Інші професіонали»; «242» — «Професіонали в галузі правознавства, прокурорського нагляду, правосуддя та правоохоронної діяльності»; «2429» — «Інші професіонали в галузі правознавства»⁵⁵. Слід зазначити, що галузь знань 08 «Право» і спеціальність 081 «Право» першими зазначено в Переліку спеціальностей, здобуття ступеня освіти з яких необхідне для доступу до професій, для яких запроваджено додаткове регулювання⁵⁶. Загалом викладене вище доводить пріоритетність професії судового експерта й важливість формування відповідних дослідницьких компетенцій у таких фахівців ще на етапі здобуття ними вищої освіти.

Сучасні науковці наголошують, що входження України до загальноєвропейського освітнього простору та кардинальні зміни, що відбуваються на ринку праці, потребують моніторингу ефективності здійснюваних державою заходів, а також якісного перегляду традиційних підходів, які сьогодні вища школа застосовує

для підготовки фахівців⁵⁷. На думку авторів посібника для судово-експертних лабораторій, навчальних закладів і студентів Національного інституту юстиції Сполучених Штатів Америки «Освіта та підготовка в галузі судової експертизи», навчання — це формальний, структурований процес, за допомогою якого судовий експерт досягає рівня наукових знань і досвіду, необхідного для проведення конкретних судових експертиз. Відповідна підготовка необхідна до того, як особі доручать проводити судову експертизу⁵⁸.

Отже, чим раніше сформовано дослідницьку компетентність судового експерта, тим ефективнішою та продуктивнішою стане його практична робота в межах здобутої експертної спеціальності. Доречним вважаємо висновок Н. Уйсімбаєвої: «Заклад вищої освіти повинен готувати спеціаліста-дослідника, який намагається поширювати та досліджувати нові методи роботи, який має формувати нові ідеї і здатний реалізовувати їх на практиці. Майбутній фахівець повинен розвинути навички самостійної творчої наукової роботи, сформувати коло своїх наукових інтересів, оволодіти нормами та науково-методичними принципами експериментальної та дослідницької

54 Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022—2032 роки : схвал. розпорядж. КМУ від 23.02.2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.06.2024).

55 Класифікатор професій ДК 003:2010 : затв. наказ. Держспоживстандарту України від 28.07.2010 р. № 327 (зі змін. та допов.) [Чинний від 01.11.2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (дата звернення: 07.06.2024).

56 Перелік спеціальностей, здобуття ступеня освіти з яких необхідне для доступу до професій, для яких запроваджено додаткове регулювання : затв. наказ. МОН України від 22.05.2020 р. № 673 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0502-20#Text> (дата звернення 07.06.2024).

57 Щербань І., Савченко В. Сутність поняття «дослідницька компетентність» у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2021. Вип. 2 (6). С. 240—247. DOI: 10.31499/2706-6258.2(6).2021.250436 (дата звернення: 06.06.2024).

58 Ashcroft J., Daniels D. J., Hart S. V. Education and Training in Forensic Science: A Guide for Forensic Science Laboratories, Educational Institutions, and Students. Washington, 2004. 64 p. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/203099.pdf> (дата звернення: 06.06.2024).

діяльності»⁵⁹. До того ж, на думку індійського вченого D. Nilendu, до такої роботи необхідно залучати педагогів, практиків, дослідників і політиків для співпраці та впровадження системи навчання, заснованої на дослідженні й доказах (англ. *Evidencebased education system, EBES*) у судовій науці⁶⁰. Цей практичний підхід ілюструє, як інтегрування принципів навчання, що ґрунтується на фактах, здатне ефективно подолати розрив між теоретичними знаннями та практичним застосуванням у сфері криміналістики⁶¹ й заохотити студентів критично оцінювати й аналізувати інформацію, що дає їм змогу глибше розуміти криміналістичні концепції та принципи⁶². Схожого висновку дійшли і вітчизняні вчені, які аналізували практичний досвід упровадження науково-дослідної роботи студентів на кафедрі мікробіології, вірусології й імунології: участь здобувачів вищої освіти в науково-дослідницькій роботі сприяє формуванню та розвитку

в майбутніх фахівців уміння раціонально й ефективно набувати та застосовувати знання в дослідницькій і в майбутній професійній та практичній діяльності, готовності до підвищення фахової кваліфікації та постійної самоосвіти, організаційних і лідерських навичок⁶³.

Сьогодні в освітній підготовці компетентних судових експертів в Україні існують певні проблеми. Як зазначають експерти в галузі освітньої підготовки судових експертів, набути базові знання в галузі судово-експертної діяльності під час навчання у закладах вищої освіти в Україні наразі неможливо. Такі знання набувають винятково за результатами стажування в судово-експертній установі та проходження відповідної підготовки, що стимулює галузь до розвитку й розв'язання проблем, особливо в умовах воєнного стану та за високої потреби в діяльності судового експерта як суб'єкта системи забезпечення правосуддя в Україні⁶⁴. Навіть експерти-практики з багаторічним

- 59 Уйсімбаева Н. Науково-дослідна діяльність майбутнього фахівця. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 88. С. 243—246. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099961.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).
- 60 Nilendu D. Enhancing forensic education: exploring the importance and implementation of evidence-based education system. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. 2024. Vol. 14. Is. 6. DOI: [10.1186/s41935-023-00375-w](https://doi.org/10.1186/s41935-023-00375-w) (дата звернення: 01.06.2024).
- 61 Shumba R. Towards a Digital Forensics Competency-Based Program: Making Assessment Count. *Annual Conference on Digital Forensics, Security and Law* (Daytona Beach, Florida; 21.05.2015). Daytona Beach, 2015. URL: <https://commons.erau.edu/adfsl/2015/thursday/5> (дата звернення: 01.06.2024).
- 62 Ledbetter M. L. S. Vision and Change in Undergraduate Biology Education: A Call to Action. *The Journal of Undergraduate Neuroscience Education*. 2012. Vol. 11. Is. 1. Pp. A22—A26. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3592749/> (дата звернення: 01.06.2024).
- 63 Полянська В. П., Звягольська І. М., Дерев'янка Т. В., Федорченко В. І. Досвід впровадження науково-дослідницької роботи студентів на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXIX Каршинський читання), присвячена розробкам моделей підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності в Новій українській школі* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 26—27.05.2022). Полтава, 2022. С. 182—185. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19759> (дата звернення: 01.06.2024).
- 64 Давиденко Д., Костенко Ю. Напрями розвитку сучасної вищої освіти в галузі судово-експертної діяльності України. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річ. від дня народж. М. С. Романова (Харків, 17.05.2024). Харків, 2024. С. 80—81. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> (дата звернення: 05.06.2024).

досвідом роботи в судово-експертних установах Мініюсту України зауважують: «Судовий експерт (навіть той, що закінчив з відзнакою заклад вищої освіти та здобув спеціальність у конкретній галузі знань із дослідження товарів і послуг, пройшов додаткову підготовку за певною спеціальністю та здобув кваліфікаційне свідоцтво і право проведення експертиз за спеціальністю «товарознавство») у період до 5 років долає етап професійного становлення. При цьому він набуває та шліфує вміння й навички, без яких неможливо застосовувати наявні знання у своїй практичній діяльності або, що значно гірше, він застосовує їх занадто сміливо, самовпевнено»⁶⁵. Сьогодні в умовах запровадження різних реформ компетентність майбутнього судового експерта спершу формується в освітньому просторі закладів вищої освіти, надалі — на робочому місці під час навчання та виконання службових обов'язків⁶⁶.

Найпоширеніші проблеми у процесі освітньої підготовки компетентних судових експертів:

- недостатність теоретичної фундаментальної підготовки та практики;
- виключення з навчального плану дисциплін, необхідних для повноцінної підготовки;
- навчальна перевантаженість непомірною кількістю не пов'язаних з експертною діяльністю дисциплін;
- недосконалість системи підходів до добору майбутніх фахівців;
- недостатня розробленість механізму супроводу діяльності фахівців;

- недоліки в системі контролю та самоконтролю рівня професійної підготовки⁶⁷.

До цього переліку нині можна додати: обмежений доступ судових експертів до необхідних баз даних та інформаційних ресурсів, новітнього технічного обладнання; недостатність спілкування з іноземними колегами, що обмежує професійні можливості та перешкоджає вітчизняним експертам набувати новий практичний досвід; роботу й навчання у складних умовах військового стану в Україні, що, безумовно, негативно впливає на психологічний стан судового експерта (особу, що має намір стати судовим експертом).

За таких умов важливим для підвищення рівня освіти судового експерта стає пошук усебічної підтримки від іноземних партнерів і налагодження нових партнерських зв'язків із метою міжнародної співпраці. Актуальним є створення більшої кількості міждержавних освітніх проєктів і програм, спрямованих саме на підвищення дослідницької компетентності судового експерта. Прикладом такої співпраці є реалізований Національним науковим центром «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мініюсту України та Ризьким університетом імені Страдіня масштабний проєкт «Відкритий освітній ресурс: судова експертиза», за допомогою якого створено універсальну ґрунтовну базу для здійснення освітньої підготовки судових експертів із відкритим дистанційним доступом до неї як з боку здобувачів вищої освіти різних рівнів навчання,

65 Петрова І. А., Донцова О. С. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_11 (дата звернення: 20.05.2024).

66 Угровецький О. П., Петрова І. А. Зазнач. твір. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-9/124 (дата звернення: 20.05.2024).

67 Кофанов А. В. Деякі аспекти проблематики підготовки судових експертів, їх взаємодії з керівництвом та оцінки проведених ними досліджень. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 2. С. 107—115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2013_2_17 (дата звернення: 01.06.2024).

так і з боку наукових працівників та судових експертів судово-експертних установ України й інших країн. Науковці та практики зазначають позитивні результати цього проекту: «Досвід українсько-латвійського партнерства є взірцем відкритості та доступності освітніх ресурсів, які демонструють об'ємний інформаційний масив, що дає змогу користувачеві здійснювати самоосвіту з обраного профілю навчання й отримати відповідну підготовку, необхідну для формування фахових компетентностей»⁶⁸.

Отже, аналіз наукових джерел дає підстави дійти висновку, що, з позиції системного підходу, дослідницька компетентність судового експерта містить:

- професійну компетентність судового експерта;
- дослідницьку грамотність (включно з науковою грамотністю та дослідницькими вміннями);
- освіченість судового експерта (загальну та професійну);
- практичний досвід судового експерта (див. рис.).

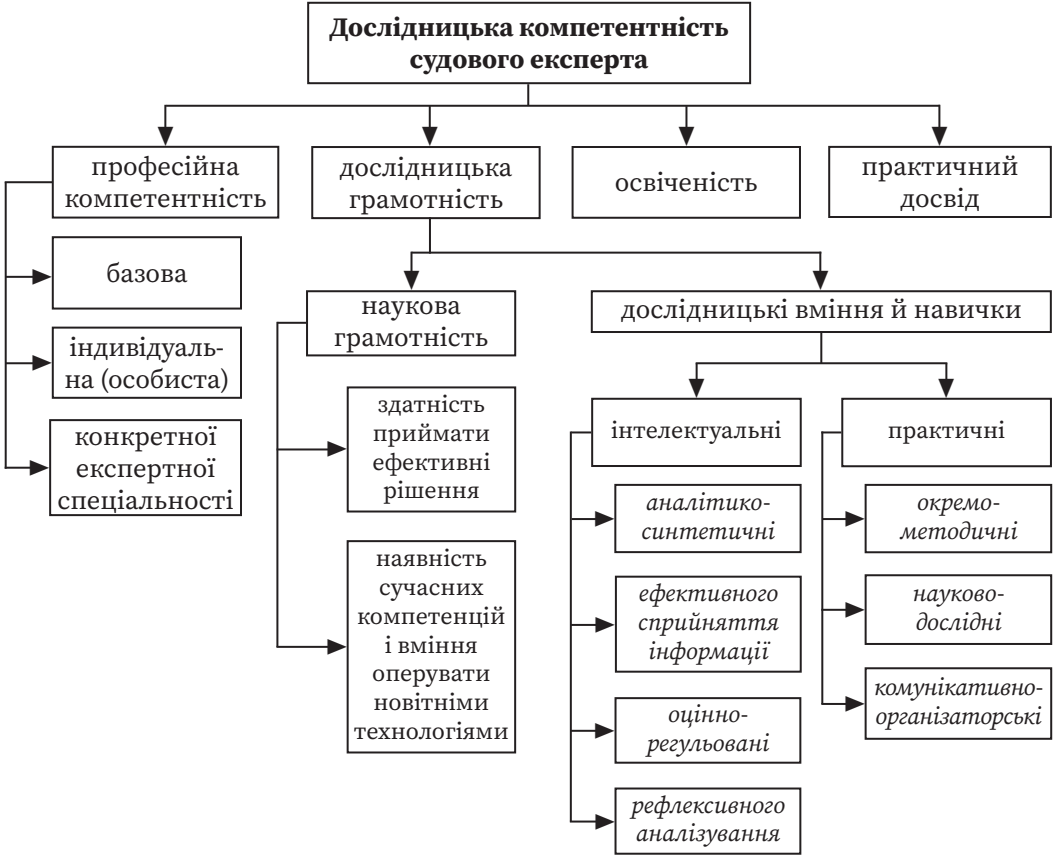

Рис. Система елементів дослідницької компетентності судового експерта

68 Давиденко Д., Палкова К., Шпак Ю. Значення відкритих освітніх ресурсів для підготовки судового експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 4 (29). С. 124—133. DOI: [10.32353/khrife.4.2022.06](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2022.06) (дата звернення: 01.06.2024).

Висновки

Отже, доведено, що найбільш актуальною проблемою під час формування дослідницької компетентності судових експертів залишається потреба в якійсній освітній підготовці фахівців. Для досягнення більшого ефекту вважаємо за потрібне обирати стратегічний напрям підготовки фахівців-професіоналів іще на стадії здобуття потенційними судовими експертами професійної освіти. До того ж залучення до такого освітнього процесу судових експертів-практиків і створення профільних освітніх проєктів є вкрай важливим для накопичення практичного досвіду молодим спеціалістом, який має намір отримати кваліфікацію судового експерта. Дослідницьку компетентність судового експерта узагальнено як систему взаємопов'язаних елементів у вигляді наочної схеми.

Regarding research competence of forensic expert

Inessa Ovsianykova, Olena Stepanova, Iryna Shevchenko

The large-scale Russian invasion threatens the quality of the education of forensic experts and the involvement of the most competent and dedicated personnel in expert work, who must have not only a high level of knowledge, but the skills and abilities of a forensic expert, be able to work professionally, constantly looking for new ways of self-development. The purpose of this article is to analyze the concept meaning «research competence», identify problematic issues regarding formation of the research competence of forensic experts, determine ways to overcome them, to outline the system elements of the research competence of forensic expert. General scientific and special scientific methods were used to achieve the goal. Importance of integration with European educational standards and the implementation of international experience of the best

world practices in the use of educational technologies and programs that will contribute to increasing the level of professional training of Ukrainian forensic experts is emphasized. It is noted that experts well versed in forensics and law, who quickly and qualitatively analyze incoming information, are able to apply the most effective methods to perform the expert tasks assigned to them. Therefore, high level of education and training of forensic experts is important for ensuring effectiveness of forensic expert activity in Ukraine.

Keywords: forensic expert; efficiency; qualification; competence; research competence; education; educational project; forensic expert activity.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторки зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторки заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aliexsieichuk, V. I., Starodubov, I. V. (2022). Pidhotovka fakhivtsiv u sferi sudovoi ekspertyzy: orhanizatsiini pytannia ta perspektyvy [Training of specialists in the field of forensic examination: organizational issues and prospects]. *Yurydychnyi visnyk*. № 2 (63). DOI: 10.18372/2307-9061.63.16734 [in Ukrainian].
- Ashcroft, J., Daniels, D. J., Hart, S. V. *Education and Training in Forensic Science: A Guide for Forensic*

- Science Laboratories, Educational Institutions, and Students. Washington, 2004. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/203099.pdf>.
- Babii, M. M. (2020). *Poniattia ta rivni kompetentsii ta kompetentnosti sudovoho eksperta* [Concepts and levels of competencies and competences of a forensic expert]. Kherson [in Ukrainian].
- Bekh, I. D. (2015). *Kompetentnisnyi pidkhid yak osvithnia stratehiia* [Competency approach as an educational strategy] / Digital Library NAES of Ukraine. 03.04.2015. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8772/1/534%20%D0%91%D0%B5%D1%85.pdf> [in Ukrainian].
- Bibik, N. (2013). Perevahy i ryzyky zaprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhodu v shkilnii osviti [Benefits and risks of competence approach in introduction school education]. *Hirska shkola Ukrain-skykh Karpat*. № 8—9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_8-9_12 [in Ukrainian].
- Budnik, S. (2013). Sutnisnyi analiz poniattia «doslidnytska diialnist» [Essence Analysis of the «Research Activity» Concept]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*. № 8. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6240/1/Activity.pdf> [in Ukrainian].
- Davydenko, D., Kostenko, Yu. (2024). Napriamy rozvytku suchasnoi vyshchoi osvity v haluzi sudovo-ekspertnoi diialnosti Ukrainy [Directions of development of modern higher education in the field of forensic expert activity of Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody 100-rich. vid dnia narodzh. M. S. Romanova (Kharkiv, 17.05.2024). Kharkiv. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> [in Ukrainian].
- Davydenko, D., Palkova, K., Shpak, Y. (2022). Significance of Open Educational Resources for Forensic Expert Training. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 29 (4). DOI: 10.32353/khrife.4.2022.06.
- Fedorenko, O. I., Shevtsov, S. O. (2017). Zmist profesiinoi kompetentnosti pratsivnykiv ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy [The professional competence content of employees of the expert service of the Ministry of Interior of Ukraine]. *Viiskova osvita*. № 1. DOI: 10.33099/2617-1783/2017-1/192-199 [in Ukrainian].
- Hasparian, S. H. (2019). *Administratyvno-pravovi zasady kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy* [Administrative and legal principles of staffing of forensic expert institutions of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U003333> [in Ukrainian].
- Hodovaniuk, T. L., Makhometa, T. M., Tiahai, I. M. (2019). Innovatsiini navchalni tekhnologii — osnova modernizatsii metodychnoi pidhotovky maibutnoho vchyte-lia matematyky [Innovative educational technologies as a basis for modernizing the methodical preparation of the future teacher of mathematics]. *Vidkryte osvithnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu. Spetsvyp*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2019_spetsvip._11 [in Ukrainian].
- Holovan, M. S. (2011). Kompetentsiia ta kompetentnist: porivnialnyi analiz poniat [Competency and competence: comparative analysis of concepts]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*. № 8 (18). URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/58463> [in Ukrainian].
- Holovan, M. S. (2012). Model formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Model of the formation of the study of future professional competence during training]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*. № 5 (23). URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/3819> [in Ukrainian].
- Holovan, M. S., Yatsenko, V. V. (2012). Sutnist ta zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist» [Essence and content of the concept of «research competence»]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli*. Vyp. VII. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/57953/13/Holovan_Sutnis_zmist_poniattia.pdf [in Ukrainian].
- Hruzina, I. A. (2021). Kompetentnisnyi pidkhid do strateichnogo upravlinnia orhanizatsiieu [Competence approach to strategic management of organization]. *Suchasni problemy up-*

- ravlinnia pidpriemstvamy: teoriia ta praktyka : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv — Torun, 16.04.2021). Dnipro. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25945/1/%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B7%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf> [in Ukrainian].
- Hryb'iuk, O. O. (2020). Systema dynamichnoi matematyky GeoGebra yak zasib pidtrymky zahalnykh i spetsialnykh zdibnostei uchniv v protsesi doslidnytskoho navchannia predmetiv matematychnoho tsykladu: z dosvidu roboty [System of dynamic mathematics of GeoGebra as a means of supporting general and special abilities of students in the process of research leaning: practical work experience]. *Fyzyko-matematychna osvita*. Vyp. 2 (24). URL: https://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/journals/2020-v2-24/2020_2-24-Hrybiuk_FMO.pdf [in Ukrainian].
- Hulo, V. L., Levkivskyi, K. M., Kotolovets, L. O., Tymoshenko, N. I., Pohrebniak, V. P., Honcharova, A. V., Prysenko, M. O., Symonova, M. V., Kroshko, N. V. (2013). *Metodychni rekomendatsii z rozroblennia skladovykh haluzevykh standartiv vyshchoi osvity (kompetentnisnyi pidkhid)* [Methodological recommendations for the development of components of sectoral standards of higher education (competence-based approach)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kachmar, O., Makarenko, Ya., Miroshnichenko, T. (2022). Analiz suchasnykh tendentsii orhanizatsii navchalnoho protsesu u pochatkovii shkoli [Analysis of modern trends in the organization of the educational process in elementary school]. *Aktualni pytan- nia humanitarnykh nauk*. Vyp. 1 (58). DOI: [10.24919/2308-4863/58-1-51](https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-51) [in Ukrainian].
- Kalinin, V. O. (2005). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchyтеля inozem- noi movy zasobamy dialohu kultur* [Formation of professional competence of the future teacher of a foreign language by means of a dialogue of cultures] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Zhytomyr [in Ukrainian].
- Karpova, L. (2019). Doslidnytska kompetentnist vchyтеля novoi ukrainskoi shkoly [Research competence of teachers of New Ukrainian School]. *Molod i rynek*. № 1 (168). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_1_19 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia* [Forensic expertology] : kurs lektsii. Kyiv [in Ukrainian].
- Kofanov, A. V. (2013). Deiaki aspekty problematyky pidhotovky sudovykh ekspertiv, yikh vzaiemodii z kerivnytstvom ta otsinky provedenykh nymy doslidzhen [Some aspects of the problems of training forensic experts, their interaction with the management and evaluation of their research]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2013_2_17 [in Ukrainian].
- Kompetentnyi [Competent] / *Slovyk UA. Portal ukrainskoi movy ta kultury*. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9> [in Ukrainian].
- Kompetentsiia [Competence] / *Slovyk UA. Portal ukrainskoi movy ta kultury*. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F+> [in Ukrainian].
- Kryvoruchko, I. (2022). Zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist» u vitchyzniani ta zarubizhnii literaturi [Content of the concept of «research competence» in domestic and foreign literature]. *Naukovi innovatsii ta pere- dovi tekhnolohii*. № 6 (8). DOI: [10.52058/2786-5274-2022-6\(8\)-174-183](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6(8)-174-183) [in Ukrainian].
- Kurdes, O. (2021). Features of the psychological training of forensic experts as a component of the adaptation process to working conditions. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 23 (1). DOI: [10.32353/khrife.1.2021.08](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.08).
- Ledbetter, M. L. S. (2012). Vision and Change in Undergraduate Biology Education: A Call to Action. *The Journal of Undergraduate Neuroscience Education*. Vol. 11. Is. 1. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3592749/>.
- Luhova, A. (2019). Doslidnytska kompetentnist ta sutnist yii vplyvu na maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u protsesi profesiinoi pidhotovky [Research competence and essence of its impact on future foreign language teachers in professional training process]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskyi kolehi- um» im. T. H. Shevchenka*. Vyp. 4 (160). URL: <http://surl.li/iabiwf> [in Ukrainian].

- Makieiev, S. Yu. (2021). Henezys poniattievo-ho aparatu kompetentnisnoho pidkho-du u doslidzhenniakh zarubizhnykh ta vitchyznianskykh naukovtsiv [Genesis of the conceptual apparatus of the competence approach in the research of foreign and domestic scientists]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 43. T. 2. DOI: [10.24919/2308-4863/43-2-38](https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-38) [in Ukrainian].
- McClelland D. C. Identifying competencies with behavioral-event interviews. *American Psychological Society*. 1998. Vol. 9. No. 5. URL: [https://skillup.coreconsulting.it/home/pdfs/McClelland,%20D.%20C.%20\(1998\).%20Identifying%20competencies%20with%20behavioral-event%20interviews..pdf](https://skillup.coreconsulting.it/home/pdfs/McClelland,%20D.%20C.%20(1998).%20Identifying%20competencies%20with%20behavioral-event%20interviews..pdf).
- Morkvian, I. V. (2015). Sut ta vydy intelektualnykh umin [Essence and types of intellectual skills]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Seriia: Pedagogika ta psykholohiia*. Vyp. 2 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvm-dup_2015_2_18 [in Ukrainian].
- Nilendu, D. (2024). Enhancing forensic education: exploring the importance and implementation of evidence-based education system. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. Vol. 14. Is. 6. DOI: [10.1186/s41935-023-00375-w](https://doi.org/10.1186/s41935-023-00375-w).
- Ovsianynkova, I. M. (2023). *Administrativno-pravove rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti: problemy pidvyshchennia efektyvnosti* [Administrative and legal regulation of forensic expert activity: problems of increasing efficiency] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv [in Ukrainian].
- Petrova, I. A., Hasparian, S. H. (2018). Shliakhy vyreshennia problem sudovykh ekspertiv [Ways of solving the problems of forensic experts]. *Aktualni problemy kryminalno-pravovoho, kryminalno-protsesualnoho ta kryminalistynoho zabezpechennia Ukrainy* : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 30.11.2018). Dnipro [in Ukrainian].
- Petrova, I., Dontsova O. (2020). Peculiarities of forensic commodity expert professional competencies formation. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 21 (1). DOI: [10.32353/khrife.1.2020_11](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_11).
- Polianska, V. P., Zviahol'ska, I. M., Derev'ianko, T. V., Fedorchenko, V. I. (2022). Dosvid vprovadzhennia naukovo-doslidnytskoi roboty studentiv na kafedri mikrobiolohii, virusolohii ta imunolohii [Experience in the implementation of scientific research work of students at the Department of Microbiology, Virology and Immunology]. *Metodyka navchannia pryrodnychokh dystsyplin u serednii ta vyshchii shkoli (XXIX Karyshynski chytannia), prysviachena rozrobkam modelei pidhotovky maibutnoho vchytelia do pedahohichnoi diialnosti v Novii ukrainskii shkoli* : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Poltava, 26–27.05.2022). Poltava. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19759> [in Ukrainian].
- Pylypenko, H. M. (2013). Otsinka kompetentnosti eksperta [Forensic expert competence assessment]. *Pravnychi chasopys Donetsko-ho universytetu*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2013_2_24 [in Ukrainian].
- Raven, Dzh. (1984). *Kompetentnist u suchasnomu suspilstvi: proiav, rozvytok i realizatsiia* [Competence in modern society: identification, development and release]. Kyiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2008). *Sudova ekspertolohiia* [Forensic expertology] : navch. posib. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f68ffa51-4fe1-4991-bcee-7a5a8627e0d8/content> [in Ukrainian].
- Shcherban, I., Savchenko, V. (2021). Sutnist poniattia «doslidnytska kompetentnist» u vitchyznianskii ta zarubizhnii literaturi [The essence of the concept «research competence» in national and foreign literature]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly*. Vyp. 2 (6). DOI: [10.31499/2706-6258.2\(6\).2021.250436](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(6).2021.250436) [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Avdieieva, H. K. Ekspert sudovy / Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Forensic expert / Great Ukrainian Legal Encyclopedia] : u 20 t. T. 20 : *Kryminalistyka. Sudova ekspertyza. Yurydychna psykholohiia* // redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv, 2018 [in Ukrainian].
- Sherbakovskij, M. G., Sherbakovskaya, L. P. (2013). Kompetenciya i kompetentnost sudebnogo eksperta [Forensic expert competence and competency]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 58. Ch. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__21 [in Russian].

- Sherstiuk, V. M. (2007). *Orhanizatsiino-pravovi ta moralno-psykholohichni zasady sudovo-ekspertnoi diialnosti* [Organizational-legal and moral-psychological principles of forensic expert activity] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13906> [in Ukrainian].
- Shumba, R. (2015). Towards a Digital Forensics Competency-Based Program: Making Assessment Count. *Annual Conference on Digital Forensics, Security and Law* (Daytona Beach, Florida; 21.05.2015). Daytona Beach. URL: <https://commons.erau.edu/adfsl/2015/thursday/5>.
- Siaotszin, V., Korsun, I. V. (2022). Doslidnytska kompetentnist u systemi pidhotovky maibutnikh uchyteliv [The research competency in the system of training future teachers]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriya 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*. Vyp. 90. DOI: 10.31392/NPU-nc.series5.2022.90.06 [in Ukrainian].
- Sivchuk, I. P. (2020). Profesiina kompetentnist pid chas formuvannia ta pidhotovky tovaroznavtsiv-ekspertiv [Professional competence in the formation and training of commodity experts]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. № 4. T. 2. DOI: 10.26661/2616-9444-2020-4.2-29 [in Ukrainian].
- Slyusarenko, V., Khomutenko, O., Tarasyutina, S. (2024). Conducting Forensic Multidisciplinary Examinations and Sets of Forensic Examinations Using Specific Expertise in Economics. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 1 (34). DOI: 10.32353/khrife.1.2024.12.
- Smyrnyi, M. F. (2018). *Osnovy naukovykh doslidzhen* [Fundamentals of scientific researches] : konsp. lekts. (dlia student. usikh form navch. za spets. 141 — Elektroenerh., elektrotekh. ta elektromekh.). Kharkiv. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/162019668.pdf> [in Ukrainian].
- Strilets, S. O., Kuznietsov, R. V. (2020). Shliakhy vdoskonalennia pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii sudovykh ekspertiv ekspertnoi sluzhby MVS [Ways to improve the training and advanced training of forensic experts of the expert service of the Ministry of Internal Affairs]. *Molodyi vchenyi*. № 8 (84). DOI: 10.32839/2304-5809/2020-9-85-51 [in Ukrainian].
- Udompong, L., Traiwitkhun, D. & Wongwanich, S. (2014). Causal model of research-competency via scientific literacy of teacher and student. *Procedia-Social and Behavioral Science*. Vol. 116. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.438.
- Uhrovetskyi, O. P., Petrova, I. A. (2023). Skladovi stratehii formuvannia profesiinoi kompetentnosti sudovykh ekspertiv cherez teoretychni ta metodychni pidkhody [Components of strategy for formation of professional competence of forensic experts through theoretical and methodological approaches]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 9. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-9/124 [in Ukrainian].
- Uisimbaieva, N. (2017). Naukovo-doslidna diialnist maibutnoho fakhivtsia [Research activities of future specialist]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. Vyp. 88. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099961.pdf> [in Ukrainian].
- Vasyliuk, V. M. (2023). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnikh perekladachiv zasobamy proiektnoho navchannia [Developing the research competence of future translators: international experience]. *Visnyk osvity i nauky Ukrainy*. № 12 (18). DOI: 10.52058/2786-6165-2023-12(18)-304-314 [in Ukrainian].
- Vinogradova, M. M. (2010). Spornye voprosy opredeleniya predelov kompetentsii sudebnykh ekspertov-ekonomistov [Controversial issues of determining the limits of competence of forensic economists]. *Teoriya ta praktika sudovoyi ekspertizi i kriminalistiki*. Vip. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_81 [in Russian].
- White R. W. Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*. 1959. Vol. 66. Is. 5. DOI: 10.1037/h0040934.

Овсянникова, І., Степанова, О., Шевченко, І. (2024). Щодо дослідницької компетентності судового експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 162—183. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.11.

Становлення та сутність інституту представництва у кримінальному процесі України

Іван Ємець*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9056-5346>, e-mail: ivan.iemets@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.3.2024.12 УДК 343.13(477)

Надійшло 10.07.2024 / Рецензовано 17.07.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 / Доступно онлайн 30.09.2024

Мета дослідження — визначити сутність інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, з'ясувати особливості й історичні етапи його становлення на землях сучасної України. На підставі наукових пошуків, проведених із застосуванням історико-правового методу, методів аналізу й синтезу, логіко-структурного й діалектизму, з'ясовано, що становлення інституту представництва потерпілого, підґрунтям якого став принцип кровної помсти, сягає часів України-Руси. Доведено, що принципи соціальної справедливості сприяли формуванню засад розшукової діяльності, яка тривалий час мала характер приватної. Визначено, що професійна адвокатура на теренах України виникла в польсько-литовську добу під впливом Магдебурзького права та Литовських статутів; суттєві зрушення в генезисі в Україні адвокатури й інституту представництва потерпілих припали на ХХ ст.— із прийняттям Кримінально-процесуального (1960) і Кримінального процесуального кодексу України (2012), законів «Про адвокатуру» (1992) і «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012) та деяких інших актів. Запропоновано під представництвом інтересів потерпілого у кримінальному провадженні розуміти форму адвокатської діяльності, яка полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної правничої допомоги із забезпечення її прав і законних інтересів під час досудового розслідування, судового провадження та процесуальних дій, які можуть проводити до початку досудового розслідування. Аргументова-

но, що спрямованість діяльності представника потерпілого у широкому сенсі обумовлено завданнями кримінального провадження, а у вузькому — задоволенням інтересів потерпілого із захисту та поновлення його порушених прав, відшкодування завданої шкоди.

Ключові слова: кримінальне провадження; потерпілий; представник потерпілого; адвокат; повноваження; судовий розгляд; генезис; історичний метод; представництво.

Постановка наукової проблеми

Правозахисна діяльність посідає чільне місце поміж форм і напрямів діяльності кожної сучасної держави, яка позиціонує себе як соціальна та правова. Саме правозахисна діяльність має на меті створити належні умови задля ефективної реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини¹. Правозахисну діяльність реалізують у різних формах, під якими розуміють передбачені нормативно-правовими актами процедури, здійснювані на професійній основі спеціально уповноваженими суб'єктами та спрямовані на відновлення порушених прав і свобод людини². Головним суб'єктом, який здійснює правозахисну діяльність на професійному рівні, є адвокат.

Відповідно до положень чинних нормативно-правових актів *«адвокатська діяльність — незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту»*³. За Зако-

ном України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» представництво — це різновид адвокатської діяльності, спрямований на забезпечення реалізації прав та обов'язків клієнта у цивільному, господарському, адміністративному й конституційному судочинстві, а також в інших державних органах, перед фізичними і юридичними особами, прав та обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав та обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні⁴.

З огляду на наведену дефініцію доходимо висновку, що в межах кримінального провадження адвокат може здійснювати представництво інтересів таких учасників кримінальних процесуальних відносин, як потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач. Такий підхід до захисту й відновлення порушених прав особи є виваженим та обґрунтованим, адже саме професійний представник здатний повною мірою сприяти швидкому й повноцінному виконанню

1 Вишковська В. І. Форми здійснення правозахисної діяльності в Україні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2014. Вип. 25. С. 137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_25_20 (дата звернення: 21.05.2024).

2 Там само. С. 140.

3 Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 23.05.2024).

4 Там само.

завдань кримінального провадження. Погоджуємося також, що утвердженню гарантій змагальності та процесуальної рівності сторін у кримінальному процесі сприяє представництво суб'єктів кримінально-процесуального провадження ⁵.

У сучасному світі формується тенденція до залучення адвоката не тільки в питаннях захисту особи від кримінального переслідування, а й у питаннях представництва інтересів жертв кримінальних правопорушень. Однак така практика у різних державах суттєво відрізняється.

В Україні вже давно сформувався підхід, за яким потерпілий є найменш захищеним державою учасником кримінального правопорушення, що спричинено певним дисбалансом між забезпеченням процесуальних гарантій підозрюваного та правами потерпілого ⁶. З огляду на потребу вдосконалення теоретичних і праксеологічних засад представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні актуалізовано завдання ґрунтовного аналізу відповідності правових та організаційних засад представництва інтересів потерпілого міжнародним стандартам. Уважаємо, що розв'язання окресленого завдання неможливе без історичного аналізу процесу становлення інституту представництва інтересів потерпілого. Це дасть змогу визначити чинники, що негативно позначилися на його формуванні й до сьогодні негативно впливають на реалізацію передбачених законом гарантій.

Мета статті

Визначити сутність інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, з'ясувати особливості його генезису на землях сучасної України.

Методи дослідження

З огляду на те, що це дослідження пов'язане зі здійсненням історичного аналізу, основним методом, який сприяв реалізації мети статті, став історико-правовий підхід. Оскільки будь-яке правове явище розвивається послідовно та спрямовано й відзначено упровадженням інновацій, збереженням досягнутих результатів, наступництвом і запереченням, а історичний метод гарантує можливості відтворення особливостей розвитку правового явища й реконструювання втрачених наукою пояснень окремих етапів його розвитку ⁷, то саме історико-правовий метод дав змогу з'ясувати особливості становлення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України.

Окрім цього, з метою текстуального аналізу нормативно-правових положень, що регулюють діяльність адвокатів із захисту жертв злочинів, застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Для формулювання висновків дослідження послугувалися догматичним, порівняльно-

5 Ємельянов Р. О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Кропивницький, 2023. С. 25. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r._dys_1.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

6 Крапивін Є., Сотник О., Гузь О., Семків Т. Justtalk#15. У якій ти ролі... адвокат потерпілого? / Justtalk. 13.11.2020. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk15-u-yakij-ti-rol-i-advokat-poterpilogo-discussion-paper> (дата звернення: 20.05.2024).

7 Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2015. № 12. С. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_12_3 (дата звернення: 23.05.2024).

правовим, логічним методами, а також методами узагальнення та правового аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання становлення та розвитку інституту представництва інтересів потерпілого вже досліджували деякі українські науковці. Однак окремі аспекти генезису цього інституту та його сутності й досі залишаються дискусійними та мають різне тлумачення в літературі. Дехто упевнений, що в історії юридичного життя людства адвокатура й судове представництво — дві різні інституції, які покликані задовольняти різні потреби й розвивалися окремо одна від одної і навіть сьогодні самостійно існують у багатьох державах Європи⁸. Дехто наголошує, що правозаступництво (у сучасному розумінні — правозахист) і представництво мають власні історії розвитку, зміст і відповідних суб'єктів для їх здійснення⁹. Тобто суб'єкти діяльності щодо представництва інтересів потерпілої особи є ще однією особливістю цього інституту кримінального процесу.

У юридичній літературі також зауважують про можливість виокремлення двох різновидів діяльності, пов'язаних із реалізацією прав, обов'язків і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні іншими особами. Поміж

них, зокрема, *представництво*, яке розуміють як юридичну та правозахисну діяльність адвоката з надання потерпілому кваліфікованої правничої допомоги за ініціативою останнього і законне представництво, не пов'язане з наданням правничої допомоги¹⁰. Такий підхід спричиняє додаткові питання щодо співвідношення напрямів діяльності уповноважених суб'єктів і визначення специфіки реалізації правових статусів означених учасників кримінального провадження в контексті забезпечення інтересів потерпілого.

Суттєвий внесок у розроблення досліджуваної нами проблематики здійснив Р. Ємельянов. Автор виокремив такі періоди в історичному розвитку інституту представництва потерпілого: «I) Звичаєвий (XI ст. — II пол. XIV ст.); II) козацький (1529 р. — II пол. XVIII ст.); III) імперський (1864—1917 рр.); IV) радянський (1917—1960 рр.); V) класичний (1960—1992 рр.); VI) незалежний (1992—2012 рр.); VII) сучасний (2012 р. — наш час)»¹¹. Утім, вважаємо за доцільне зауважити, що вчений виокремив означені періоди на підставі узагальнення нормативних джерел, які здебільшого регулювали порядок діяльності сторони захисту, а не конкретно представника потерпілого.

Окрім історичного аналізу, науковці також активно досліджують праксеологічні засади діяльності адвоката, який представляє інтереси потерпілого

8 Ємельянов Р. О. Знач. твір. С. 26—27. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r._dys_1.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

9 Кирилюк Л. В. Адвокат — представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному судочинстві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 252. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f245714-45cf-4d29-92c8-b10c86a673b6/content> (дата звернення: 21.06.2024).

10 Червінський В. В. Зміст представництва інтересів потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 705. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-11/169 (дата звернення: 21.06.2024).

11 Ємельянов Р. О. Знач. твір. С. 2, 22, 44—45, 189—190. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r._dys_1.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

(наприклад, О. Кучинська і Ю. Циганюк¹², Н. Рогатинська¹³, В. Канюка і Р. Олійничук¹⁴ та ін.). Однак пильна увага вчених до становлення та функціонування цього інституту поки що повною мірою не розв'язала наявних проблемних питань теоретичного характеру, які виникають у правозастосовній діяльності, що актуалізує потребу їх подальшого вивчення.

Викладення основного матеріалу дослідження

У спеціальній літературі зазначено, що перші згадки про розшукову діяльність — такі, як *звід і гоніння сліду*, — містила ще «Руська Правда» (XI ст.)¹⁵. *Звід* полягав у проведенні ініціативного розшуку потерпілим передбачуваного злочинця та викраденого майна: шляхом публічної заяви про злочин у громадських місцях — *заклича*, і *зводина* різних людей — очної ставки для з'ясування походження майна, на яке претендує потерпілий. *Гоніння сліду* — це форма розшукової діяльності, яка полягала у встановленні

особи й місця перебування передбачуваного злочинця за залишеними ним слідами¹⁶. Ці форми розшукової діяльності реалізовували самі потерпілі, тобто тут варто зважати не тільки на форму діяльності, а й на суб'єкта, уповноваженого її здійснювати, кінцеву мету. Фактично згадані вище норми передбачали, що постраждалий мав самостійно з'ясувати суть обставин справи, розшукати винного для того, щоб з'ясувати місце перебування викраденого майна або отримати компенсацію за нього. Отже, прототипи сучасних завдань кримінального провадження закладено вже в період княжої доби, однак виконувати їх мала саме потерпіла особа, на інтереси якої відбулося посягання.

Новгородська та Псковська судні грамоти містили норми цивільного і кримінального матеріального та процесуального права й передбачали право позивача залучити до справи свого представника: таким правом наділяли ченців, жінок, дітей, глухих і людей похилого віку¹⁷. Прототип законного представництва полягав у тому, що інтереси

- 12 Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 344—347. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-5/85 (дата звернення: 21.06.2024).
- 13 Рогатинська Н. Процесуальні особливості інституту представництва у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4 (32). С. 174—179. DOI: 10.35774/app2022.04.174 (дата звернення: 21.06.2024).
- 14 Канюка В. Є., Олійничук Р. П. Загальна характеристика представництва у кримінальному провадженні: поняття та види. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 14. С. 178—182. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-178-182 (дата звернення: 21.06.2024).
- 15 Див.: Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. Київ, 2003. С. 27—35. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/12/chaykovskiy_kopilenko_krивonіs_hrestomatiya.pdf (дата звернення: 21.06.2024).
- 16 Аброськін В. В., Албул С. В., Єгоров С. О., Поляков Є. В., Форнальчук І. Л., Щурат Т. Г. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : посіб. / за заг. ред. В. В. Аброськіна. Одеса, 2020. С. 8. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e849ed3-0995-4496-a500-5095ec0dabe2/content> (дата звернення: 24.05.2024).
- 17 «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. 2-ге вид., змін. та допов. / уклад. Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. Харків, 2017. С. 65.

жінок могли представляти сини або чоловіки. До основних прав представників належали право подання клопотань, викладу виправдувальних аргументів, скріплення протоколів¹⁸.

Засади приватного характеру розшукової діяльності діяли доволі довго. Так, обов'язок розслідування вбивства особи за Литовськими статутами 1529, 1566, 1588 рр. покладено на її близьких родичів¹⁹. Отже, потерпілих від убивств почали залучати до процесу розслідування як суб'єктів, що намагалися з'ясувати істину в кримінальному провадженні: вони представляли інтереси потерпілої сторони. Важливо, що до сьогодні згідно з ч. 6 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), якщо через кримінальне правопорушення настала смерть особи або вона перебуває у стані, який унеможливає подання нею відповідної заяви, то у кримінальному провадженні статус потерпілого поширюють на близьких родичів або членів родини такої особи²⁰. Так, зокрема, *«потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого,*

*а за відповідним клопотанням — потерпілими може бути визнано кілька осіб»*²¹.

Окрім цього, прийняття та поширення на окремі землі сучасної України Магдебурзького права й Литовських статутів зумовило формування тут адвокатури. Як зазначають науковці, професійну адвокатуру на території нашої держави започатковано в польсько-литовську добу²².

Наступний фундаментальний акт, який послуговувався терміном «адвокат», — це проєкт кодексу українського процесуального права «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743)²³, хоча й залишився лише проєктом, містив окремі норми, які застосовували у практичній діяльності.

Статут кримінального судочинства (1864) законодавчо закріпив деякі фундаментальні засади, зокрема: гласність, презумпцію невинуватості, змагальність, гарантії прав обвинуваченого на захист, участь у процесі захисника, усебічне об'єктивне дослідження й оцінювання доказів за внутрішнім переконанням суддів, касаційне й апеляційне оскарження вироків, а також порядок їх виконання²⁴. У контексті нашого

18 Варфоломеева Т. В., Святоцький О. Д., Кульчицький В. С., Багринівський З. М., Кисельова Т. В. Історія адвокатури України. Київ, 2002. Ч. 1. С. 219—223.

19 Литовські статuti 1529, 1566, 1588. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 3. С. 206—221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_9 (дата звернення: 24.05.2024) ; Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2023. С. 32. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6461d379-53e1-41ea-961e-0d5081163b63/content> (дата звернення: 24.05.2024).

20 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 24.05.2024).

21 Там само.

22 Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України : навч. посіб. Київ, 1997. С. 15—16 ; Погорецький М. Становлення та розвиток інституту гарантій адвокатської таємниці в Україні. *Юридична Україна*. 2015. № 4—5. С. 124—129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2015_4-5_24 (дата звернення: 24.05.2024).

23 Сокальська О. В. Генеза інстанційних відносин між судовими установами українських земель у XVI ст. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 2. С. 251—253.

24 Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів. Теорія, історія і практика : монографія. Київ, 2004. С. 75.

дослідження варто зауважити, що запровадження інституту приватних повірених у 1874 р.²⁵, тобто адвокатів, які мали змогу брати участь у справах на підставі довіреності від однієї зі сторін спору та з дозволу суду²⁶, стало вирішальним кроком для становлення інституту представництва у кримінальному процесі. Важливо, що статус приватного повіреного надавали винятково громадянам чоловічої статі, які досягли 18-річного віку. Для здобуття права провадити адвокатську діяльність складали іспит в окружному суді або судовій палаті, де отримували свідоцтво на право ведення судових справ²⁷.

Із жовтня 1924 р. набули чинності Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік, відповідно до яких започатковано колегії правозаступників (оборонців), призначені для надання населенню юридичної допомоги та судового захисту. Від червня 1925 р. при окружних судах почали діяти колегії захисників, а з жовтня 1929 р. набув чинності Статут «Про колективні форми роботи колегії оборонців у зв'язку із скасуванням приватної практики», який визнавав працю колегії оборонців професійною діяльністю. Отже, діяльність представників потерпілих набула професійного характеру, що зумовило потребу в їх відповідній спеціальній підготовці.

Вимоги, яким мали відповідати адвокати, суттєво деталізували в Положенні про адвокатуру СРСР, затверджену Радою Народних Комісарів СРСР

від 16.08.1939 р. Вони, зокрема, передбачали, що члени колегії адвокатів повинні мати вищу юридичну освіту та стаж практичної діяльності у відповідних органах (уповноважених на здійснення правозастосовної діяльності) не менше ніж один рік, а за відсутності юридичної освіти — стаж не менше ніж три роки на таких посадах.

Діяльність представників потерпілих зазнала суттєвих змін після прийняття Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., норми якого передбачали, що обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, цивільний позивач і цивільний відповідач, а також їхні представники в судовому розгляді мають рівні права в поданні доказів і клопотань, участі в дослідженні доказів. Отже, представників визнавали рівноправними учасниками кримінального судочинства, наділеними такими процесуальними правами: подавати докази; заявляти клопотання; знайомитися з матеріалами справи з моменту завершення попереднього слідства, а у справах, за якими попереднього слідства не провадили, — після віддання обвинуваченого до суду; брати участь у судовому розгляді; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора й суду; підтримувати обвинувачення у певних випадках, здійснювати захист неповнолітнього обвинуваченого, підтримувати або заперечувати цивільний позов²⁸.

25 Майстро Д., Стойчев В. Нариси з історії адвокатури Запорізької області. Запоріжжя, 2024. С. 4. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Essays%20on%20the%20History%20of%20the%20Bar%20of%20Zaporizhzhia%20Region.pdf> (дата звернення: 24.05.2024).

26 Майстро Д. Адвокати на захисті інтересів міста Олександрівська (Запоріжжя). *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2022. № 12 (87). С. 60–64. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2022-12-28-v-snik-naau_63ac2470021c8.pdf (дата звернення: 24.05.2024).

27 Майстро Д., Стойчев В. Зазнач. твір. С. 5.

28 Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 21.05.2024).

Із доповненням ст. 69 КПК України новим п. 2 (1984), суб'єктами адвокатської таємниці про обставини, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням ним обов'язків представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, визнано адвоката, представника професійної спілки та іншої громадської організації²⁹.

За Законом України «Про адвокатуру» (1992) адвокатів уповноважили надавати консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні та письмові довідки щодо законодавства; складати заяви, скарги й інші документи правового характеру; посвідчувати копії документів у справах, які вони ведуть; здійснювати представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; надавати юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснювати правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб, виконувати свої обов'язки відповідно до кримінального процесуального законодавства у процесі досудового розслідування³⁰.

Чинним до сьогодні Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012) закріплено поняття представництва інтересів клієнта та інші аспекти здійснення професійних обов'язків адвоката³¹. Примітно, що його піддавали змінам аж 13 разів, хоча законодавцеві й іншим зацікавле-

ним суб'єктам, на нашу думку, іще є що в ньому вдосконалювати³².

Зауважимо також, що зміни 2016 р. до Конституції України легалізували певну адвокатську монополію, згідно з якою представництво іншої особи в суді й захист від кримінального обвинувачення в суді здійснює лише адвокат, водночас передбачили винятки щодо представництва в деяких видах спорів (трудових і малозначних, із захисту соціальних прав, за виборами й референдумами) та інтересів малолітніх або неповнолітніх осіб і осіб, яких суд визнав недієздатними або дієздатність яких обмежена³³. Отже, Конституцією України гарантовано право кожного на правничу допомогу, яку мають право надавати професійні адвокати. Уважаємо, що представництво адвокатом інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві є основним засобом захисту його прав і законних інтересів.

Сучасна доктрина кримінального процесу наділяє представника потерпілого у кримінальному провадженні похідним статусом, що гарантує йому можливість користуватися тільки тими правами, які має потерпілий. Водночас представникові заборонено користуватися правами, які безпосередньо може реалізувати винятково потерпілий. На підставі аналізування законодавчих норм і теоретичних напрацювань доходимо висновку, що представника потерпілого у кримінальному

29 Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Указ Презид. ВР УРСР від 16.04.1984 р. № 6834-X (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6834-10#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

30 Про адвокатуру : Закон України від 19.12.1992 р. № 2887-XII (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2887-12#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

31 Про адвокатуру та адвокатську діяльність URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 23.05.2024).

32 Там само.

33 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.06.2024).

провадженні уповноважено: 1) надавати правничі консультації потерпілому; 2) забезпечувати дотримання законності під час проведення процесуальних дій (у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників, уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень, та інших учасників справи, оскарження бездіяльності останніх тощо); 3) уживати заходів із відновлення порушених прав, подавати клопотання про проведення процесуальних дій, залучати експерта на договірних засадах для проведення експертизи; 4) збирати й подавати докази у справі; 5) брати участь у судових дебатах; 6) оскаржувати судові рішення в передбаченому законодавством порядку; 7) підписувати угоди про примирення у кримінальному провадженні.

Доцільно зауважити, що західноєвропейська спільнота також не оминула увагою питання забезпечення прав і законних інтересів жертв злочину. Ще в XIX ст. у міжнародній практиці почали нормативно врегульовувати питання відшкодування шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням. Сьогодні це передбачено положеннями Резолюції (77) 27 Комітету Міністрів Ради Європи «Про відшкодування потерпілим від злочину»³⁴. У 1983 р. прийнято Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів³⁵. Деякі засади захисту прав жертв злочинів та особливості здійснення правосуддя щодо них визначила Організація Об'єднаних Націй, зокрема, у листопаді 1985 р. прийняла Декларацію щодо основних принципів правосуддя для жертв

злочинів. Провідні ідеї цього документа — справедливе ставлення до жертви, гарантування права потерпілого на доступ до правосуддя, забезпечення компенсації за шкоду, завдану йому кримінальним правопорушенням³⁶.

Водночас маємо зауважити, що названі міжнародно-правові документи нашою державою не ратифіковано, а отже, до сьогодні в Україні немає закону, який регулював би відносини щодо надання державою компенсацій постраждалим від кримінальних правопорушень, за якими не встановлено винних. З огляду на це, багатотомні кримінальні провадження, за якими триває досудове розслідування до спливу строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності, фактично не дають потерпілому жодних гарантій щодо відновлення його порушених прав. До того ж у багатьох таких справах як потерпілих залучають родичів постраждалих, адже непоодинокими є випадки, коли природна смерть потерпілих настає через причини, не пов'язані із розслідуваною подією, тобто за життя потерпілий так і не отримав фактичної можливості відновити свої права, хоча зазнав каліцтва або інвалідності внаслідок учиненого проти нього кримінального правопорушення. Отже, окремі завдання кримінального провадження можуть так і не виконати, а законодавчі положення щодо захисту інтересів потерпілих залишаються декларативними.

Наступними роками міжнародна спільнота вжила вагомих заходів щодо забезпечення можливості представництва

34 Resolution (77) 27. On the compensation of victims of crime. Council of Europe. Committee of Ministers. 28 Sept 1977. 2 p. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f3e59> (дата звернення: 01.06.2024).

35 European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes. Strasbourg, 24.XI.1983. 5 p. / Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/1680079751_ (дата звернення: 01.06.2024).

36 Ibid.

потерпілого від кримінального правопорушення: зокрема, в Основних положеннях про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам (1990), закріплено таку вимогу щодо представництва потерпілого, як професійність³⁷. Згодом Рада Європейського Союзу прийняла обов'язкове для всіх країн-членів Рішення про статус потерпілих у кримінальному провадженні (2001), де закріпила право потерпілих на доступ до інформації, правової допомоги, а також право на так зване посередництво (представництво)³⁸.

Окрім того, 14.06.2006 р. Комітет Міністрів Ради Європи оприлюднив Рекомендацію Rec(2006)8 державам-учасникам про допомогу потерпілим від злочинів, якою передбачено порядок розроблення стандартів добору й навчання працівників і волонтерів, які надають безпосередню допомогу потерпілим з тим, щоб допомагати жертвам злочинів відповідно до професійних стандартів, забезпечити їх від вторинної віктимізації³⁹. Отже, усвідомлюючи значення для громадян правових консультацій, влада закріпила порядок підготовки фахівців, які могли б її надавати на професійному рівні на волонтерських засадах, чого поки що немає в Україні.

Наступним визначальним кроком на шляху регламентування правового статусу потерпілих стала Директива ЄС 2012/29/ЄС, за якою всі країни — учасниці Європейського Союзу — зобов'язані унормувати перелік прав жертв злочинів і забезпечити їх різнобічними підтримкою та допомогою⁴⁰.

Апробованими й перспективними до впровадження в національну судову практику слід уважати правила представництва потерпілих у Міжнародному кримінальному суді (далі — МКС). Відповідно до них секретар цього Суду має надавати потерпілим допомогу в отриманні юридичної консультації та організації їхнього юридичного представництва, а їхнім законним представникам — належні підтримку, допомогу й інформування. Потерпілий є вільним у виборі законного представника. Якщо є декілька потерпілих, то палата може за допомогою Реєстру обрати спільного законного представника для всіх потерпілих. Це здійснюють із метою забезпечити ефективність провадження, запит потерпілих або окремих груп потерпілих, а також сприяти формуванню єдиної правової позиції всіх потерпілих у справі.

Секретаріат МКС також може допомогти потерпілому (групі потерпілих)

37 Основні положення про роль адвокатів : прийняті VIII Конгрес. ООН із запобіг. злочин. 01.08.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text (дата звернення: 01.06.2024).

38 Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA) / EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=cel-ex%3A32001F0220> (дата звернення: 01.06.2024).

39 Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims : Council of Europe. Committee of Ministers. 2006. (This Recommendation is replaced by Recommendation CM/Rec(2023)2, adopted at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies 15 March 2023). URL: <https://rm.coe.int/16805afa5c>. (дата звернення: 01.06.2024).

40 Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA : European Union: Council of the European Union, 14 Nov 2012 / Refworld. Global Law & Policy Database. URL: <https://www.refworld.org/legal/reglegislation/council/2012/en/96856> (дата звернення: 01.06.2024).

обрати представника (надавши перелік зареєстрованих адвокатів або пропонуючи одного чи кількох спільних законних представників). У разі якщо потерпілі не можуть обрати спільного представника (представників) протягом обумовленого строку, то Суд може доручити це секретареві МКС, а потерпілий (група потерпілих), який (які) не має (не мають) необхідних коштів для оплати послуг представника, можуть отримати правничу допомогу від Секретаріату МКС.

Щодо особливостей правового статусу представника потерпілого в МКС, то йому гарантовані присутність і участь у засіданні та слуханнях справи, якщо за обставинами справи відповідна палата не визнає, що втручання представника слід обмежити письмовими зауваженнями або поданнями. Представникові потерпілого також надано право ставити питання прокуророві та стороні захисту, за потреби — проводити допит свідка, експерта або обвинуваченого ⁴¹.

Висновки

Отже, становлення інституту представництва потерпілого на теренах України сягає часів України-Руси (принцип кровної помсти). Принцип соціальної справедливості став підґрунтям для формування засад розшукової діяльності, яка доволі довго мала приватний характер, коли потерпілі самостійно з'ясовували особу злочинця та представляли свої інтереси. У польсько-литовську добу під впливом Магдебурзького права та Литовських статутів на території України виникла професійна адвокатура. Визначальними кроками на шляху врегулювання правового статусу пред-

ставника потерпілого в Україні стало прийняття Кримінально-процесуального кодексу (1960), Закону «Про адвокатуру» (1992), КПК України (2012), Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012).

З огляду на чинні нормативні положення вважаємо, що представництво інтересів потерпілого у кримінальному провадженні — це форма адвокатської діяльності, яка полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної правничої допомоги із забезпечення його прав і законних інтересів на стадіях досудового розслідування та судового провадження, а також під час процесуальних дій, яку можуть проводити до початку досудового розслідування. Спрямованість діяльності представника потерпілого в широкому сенсі обумовлено завданнями кримінального провадження, а у вузькому — задоволенням інтересів потерпілого із захисту й поновлення його порушених прав, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Із метою виконання названих завдань представника потерпілого уповноважено: 1) надавати правничі консультації потерпілому; 2) забезпечувати дотримання законності під час проведення процесуальних дій (у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників, уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень, та інших учасників справи, оскарження бездіяльності останніх тощо); 3) уживати заходів із відновлення порушених прав, подавати клопотання про проведення процесуальних дій, залучати експерта на договірних засадах для проведення експертизи; 4) збирати й подавати докази у справі; 5) брати участь у судових

⁴¹ Rules of Procedure and Evidence. International Criminal Court, 2019. 99 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

дебатах; 6) оскаржувати судові рішення в передбаченому законодавством порядку; 7) підписувати угоди про примирення у кримінальному провадженні.

Formation and Essence of Representation Institution in Criminal Procedure of Ukraine

Ivan Iemets

This research is to define institution essence of victim representation in criminal proceedings, and to clarify peculiarities and historical stages of its formation in the territory of modern Ukraine. Based on research performed using historical and legal method, methods of analysis and synthesis, logical and structural, and dialectic, the author finds that institution establishment of victim representation, which was based on the principle of blood revenge, dates back to the times of Ukraine-Ruthenia. It is proved that principles of social justice contributed to the formation of foundations of detective activities which for a long time had the character of private activity. It is determined that professional bar in Ukraine emerged in the Polish-Lithuanian period under the influence of the Magdeburg Law and the Lithuanian Statutes; significant changes in the genesis of the bar and the institution of victim representation in Ukraine occurred in the XX century with the adoption of Criminal Procedural Code of Ukraine (1960) and Criminal Procedural Code of Ukraine (2012), the Laws of Ukraine "On the Bar" (1992) and "On the Bar and Legal Practice" (2012) and some other acts. The author proposes that representation of victim's interests in criminal proceedings should be understood as a form of legal practice which consists in providing the victim of a criminal offense with professional legal assistance to ensure his/her rights and legitimate interests during pre-trial investigation, court proceedings and procedural actions which may be carried out prior to the pre-trial investigation. The author argues that the focus of the victim's representative's activities is broadly

determined by the tasks of criminal proceedings, and narrowly, by satisfaction of the victim's interests in protection and restoration of his/her violated rights and compensation for damage.

Keywords: criminal proceedings; victim; victim's representative; lawyer; powers; trial; genesis; historical method; representation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- «Pravda Ruska» Yaroslava Mudroho: *pochatok vitchyznianoho zakonodavstva* [«Pravda Ruska» by Yaroslav the Wise: the beginning of domestic legislation] (2017) : navch. posib. 2-he vyd., zmin. ta dopov. / uklad. H. H. Demidenko, V. M. Yermolaiev ; vstup. sl. V. Ya. Tatsiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Abroskin, V. V., Albul, S. V., Yehorov, S. O., Poliakov, Ye. V., Fornalchuk, I. L., Shchurat, T. H. (2020). *Osnovy operativno-rozshukovoi diialnosti v Ukraini* [Fundamentals of operational and investigative activities in Ukraine] : posib. / za zah. red. V. V. Abroskina. Odesa, 2020 URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e849ed3-0995-4496-a500-5095ec0dabe2/content> [in Ukrainian].
- Chervinskyi, V. V. (2022). Zmist predstavnytstva interesiv poterpiloho vid dorozhno-transportnoi pryhody u kryminalnomu

- provdzhenni [Nature of the representation of the interests of the victim of a accidents in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11. DOI: [10.32782/2524-0374/2022-11/169](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/169) [in Ukrainian].
- Kaniuka, V. Ye., Oliynchuk, R. P. (2023). Zahalna kharakterystyka predstavnytstva u kryminalnomu provdzhenni: poniattia ta vydy [General characteristics of the representative office in criminal proceedings: concepts and types]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. № 14. DOI: [10.36550/2522-9230-2023-14-178-182](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-178-182) [in Ukrainian].
- Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy [Textbook on the history of state and law of Ukraine] (2003) : navch. posib. / uporiad.: A. S. Chaikovskiy (ker.), O. L. Kopylenko, V. M. Kryvonis, V. V. Svystunov, H. I. Trofanchuk. Kyiv. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/12/chaykovskiy_kopilenko_krivosnis_hrestomatiya.pdf [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M. V. (2015). Kliuchovi pidkhody do metodologii piznannia ukrainskoi istoriko-pravovoi diisnosti [Key approaches to the methodology of knowledge Ukrainian historical and legal reality]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Serii: Pravo*. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_12_3 [in Ukrainian].
- Krapyvyn, Ye., Sotnyk, O., Huz, O., Semkiv, T. (2020). *Justtalk#15. U yakii ty roli... advokat poterpiloho?* [Justtalk#15. In what role are you... a victim advocate?] / Justtalk. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk15-u-yakij-ti-rol-i-advokat-poterpilogo-discussion-paper> [in Ukrainian].
- Kuchynska, O. P., Tsyhaniuk, Yu. V. (2023). Shchodo okremykh pytan udoskonalennia pravovoho rehuliuвання uchasti zakhysnyka u kryminalnomu provdzhenni [Concerning certain issues of improving the legal regulation of the participation of the defender in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-5/85](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/85) [in Ukrainian].
- Kyryliuk, L. V. (2009). Advokat — predstavnyk poterpiloho, tsyvilnoho pozyvacha ta tsyvilnoho vidpovidacha u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [The Lawyer — The Representative of the Victim, the Civil Claimant and the Civil Respondent in Criminal Legal Proceedings of Ukraine]. *Forum prava*. № 1. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f245714-45cf-4d29-92c8-b10c86a673b6/content> [in Ukrainian].
- Lytovski statuty 1529, 1566, 1588 [Lithuanian statutes 1529, 1566, 1588] (2016). *Suspilno-politychni protsesy*. Vyp. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_9 [in Ukrainian].
- Maistro, D. Advokaty na zakhysti interesiv mista Oleksandriivska (Zaporizhzhia) [Lawyers in defense of the interests of the city of Oleksandriivska (Zaporizhzhia)]. (2022). *Visnyk Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy*. № 12 (87). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2022-12-28-v-snik-naau_63ac2470021c8.pdf [in Ukrainian].
- Maistro, D., Stoichev, V. (2024). *Narysy z istorii advokatury Zaporizkoi oblasti* [Essays on the history of the advocacy of the Zaporizhzhia region]. Zaporizhzhia. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Essays%20on%20the%20History%20of%20the%20Bar%20of%20Zaporizhzhia%20Region.pdf> [in Ukrainian].
- Maliarenko, V. T. (2004). *Reformuvannia kryminalnogo protsesu Ukrainy v konteksti yevropeiskykh standartiv. Teoriia, istoriia i praktyka* [Reforming the criminal process of Ukraine in the context of European standards. Theory, history and practice] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Pohoretskyi, M. (2015). Stanovlennia ta rozvytok instytutu harantii advokatskoi taiemnytsti v Ukraini [The formation and development of the institute guarantees of confidentiality in Ukraine]. *Yurydychna Ukraina*. № 4—5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2015_4-5_24 [in Ukrainian].
- Rohatynska, N. (2022). Protseusualni osoblyvosti instytutu predstavnytstva u kryminalnomu provdzhenni [Procedural features of the institution of representation in criminal proceedings]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 4 (32). DOI: [10.35774/app2022.04.174](https://doi.org/10.35774/app2022.04.174) [in Ukrainian].

- Rules of Procedure and Evidence* (2019). International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf>.
- Sokalska, O. V. (2010). Geneza instanciinykh vidnosyn mizh sudovymy ustanovamy ukrainskykh zemel u XVI st. [Genesis of instance relations between judicial institutions of Ukrainian lands in the 16th century]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys*. № 2 [in Ukrainian].
- Sviatotskyi, O. D., Mykheienko, M. M. (1997). *Advokatura Ukrainy* [Ukrainian Bar Association] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Varfolomeieva, T. V., Sviatotskyi, O. D., Kulchytskyi, V. S., Bahrynivskyi, Z. M., Kyseleva, T. V. (2002). *Istoriia advokatury Ukrainy* [History of the Bar of Ukraine]. Kyiv. Ch. 1 [in Ukrainian].
- Vuima, A. H. (2023). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia vbyvstv* [Use of special knowledge during the investigation of murders] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6461d379-53e1-41ea-961e-0d5081163b63/content> [in Ukrainian].
- Vyshkovska, V. I. (2014). Formy zdiisnennia pravozakhysnoi diialnosti v Ukraini [Forms of advocacy in Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 18: Ekonomika i pravo*. Vyp. 25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_25_20 [in Ukrainian].
- Yemelianov, R. O. (2023). *Advokat-predstavnyk poterpiloho u kryminalnomu protsesi* [Lawyer-representative of the victim in the criminal process] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kropyvnytskyi. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r._dys_1.pdf [in Ukrainian].

Ємець, І. (2024). Становлення та сутність інституту представництва у кримінальному процесі України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 184—197. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.12.

Тренінг «Ідентифікація за обличчям: обговорення найкращих практик» (м. Гаага, Нідерланди)

Упродовж 02—06.09.2024 р. головні судові експерти лабораторії криміналістичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ICE) **Наталія Зубова та Галина Лошманова** брали участь у тренінгу «Ідентифікація за обличчям: обговорення найкращих практик», організованому в м. Гаага (Нідерланди) керівницею відділу судової археології та антропології Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти Сорен Блау. Модератор заходу — консультант із питань судової експертизи й біометрії Рубен Мортон.

Під час тренінгу експерти обговорили такі питання: ідентифікація обличчя: огляд і термінологія; огляд тестових випадків; поетапна структура експертизи обличчя; найкраща сучасна практика з ідентифікації обличчя; підходи (методи); опрацювання зображень і відеоматеріалів; вимоги до підготовки й рівні компетент-

ності; системи управління якістю в портретній експертизі; останні досягнення в галузі біометрії та автоматичного розпізнавання облич; використання біометричних систем у портретній експертизі.

Експерти ННЦ ICE від імені керівництва установи вручили організаторам пам'ятні ювілейні марки й монету, випущені до 100-річчя ННЦ ICE, і примірники видавничої продукції Центру.

*Інформацію підготувала головна судова експертка лабораторії криміналістичних досліджень ННЦ ICE
Галина Лошманова*

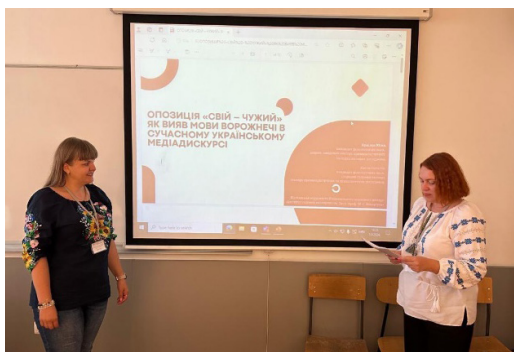
Міжнародна наукова українознавча конференція пам'яті Раїси Тростинської (м. Загреб, Хорватія)

5—6 вересня 2024 року в приміщенні кафедри української мови та літератури відділення східнослов'янських мов і літератур філософського факультету Загребського університету (Хорватія) проведено першу Міжнародну наукову українознавчу конференцію пам'яті Раїси Тростинської — однієї із засновників кафедри, корифейки загребської україністики, яка присвятила свою багатогранну наукову діяльність проблемам фразеології, лексикології, семантики, контекстології, фонології, граматики, порівняльного вивчення слов'янських мов, перекладознавства, культурології, теорії та історії літератури. Неможливо переоцінити внесок Раїси Тростинської у становлення та розвиток хорватської україністики: вона заснувала студію та кафедру української мови й літератури, опікувалася їхнім розвитком. Свою науковою та багаторічною педагогічною діяльністю вона назавжди увійшла в серця багатьох поколінь студентів і науковців, які мали честь навчатися у неї та співпрацювати з нею.

У конференції взяли участь науковці з України, Хорватії, Словаччини, Австрії, Болгарії, Німеччини, Італії, Польщі, Угорщини, Туреччини, Чехії, Сербії, Грузії, Словенії, Норвегії.

Від Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ІСЕ*) участь у науковому заході взяли:

докторка філологічних наук, професорка, головна наукова співробітниця лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень ННЦ ІСЕ **Наталія Піддубна**; кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка сектору криміналістичних та психологічних досліджень Полтавського відділення ННЦ ІСЕ **Юлія Браїлко**; кандидатка філологічних наук, старша судова експертка сектору криміналістичних та психологічних досліджень Полтавського відділення ННЦ ІСЕ **Наталія Кисла**.

Учасники опрацювали тематичні блоки для досліджень: актуальні питання українського та слов'янського мовознавства і літературознавства; українсько-слов'янські (мовні й літературні) паралелі; культурознавчі дослідження в галузі україністики та славістики; визначні науковці й письменники української науки та культури.

Науковці ННЦ ІСЕ презентували доповіді «Опозиція «свій — чужий» як вияв мови ворожнечі в сучасному українському медіадискурсі» (доповідачі — **Юлія Браїлко** та **Наталія Кисла**) і «Біблійність сучасної української воєнної поезії» (доповідач — **Наталія Піддубна**).

Учасники конференції порушили багато українознавчих і славістичних питань (мовознавства, літературознавства, культурології, транслатології, фольклористики, української ідентичності, методик викладання, наукових досліджень мови й літературного процесу і культури під час війни, хор-

ватсько-українських та інших слов'янських зв'язків тощо).

Міжнародна наукова українознавча конференція стала платформою для обміну ідеями, дослідженнями й досягненнями в галузі україністики, що сприяє розвитку науки; привертає увагу до української культури, мови й історії, що важливо для їхнього збереження та розвитку; допомагає створювати міжнародні дослідницькі мережі шляхом залучення науковців із різних країн.

Інформацію підготувала докторка філологічних наук, професорка, головна наукова співробітниця лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень ННЦ ІСЕ

Наталія Піддубна

Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди 110-річчя діяльності Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

Всеукраїнська
науково-практична
конференція

СУЧАСНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

з нагоди 110-річчя діяльності Одеського
науково-дослідного інституту судових
експертиз Міністерства юстиції України

5 вересня 2024 року
м. Одеса

5 вересня 2024 року з нагоди 110-річчя діяльності Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики».

Участь у науковому заході змішаного формату (онлайн на платформі ZOOM та офлайн в Одесі) узяли очільники й судові експерти судово-експертних установ, учені, керівництво та співробітники судових і правоохоронних органів.

Вітальною промовою захід відкрив директор ОНДІСЕ **Дмитро Кішко**.

Привітали учасників заходу й поважні гості: заступник Міністра юстиції України

з питань виконавчої служби, доктор філософії **Андрій Гайченко**; директорка ЛНДІСЕ, заслужена юристка України **Марія Зелінська**; директор КНДІСЕ, доктор юридичних наук **Олександр Рувін**; в. о. директора ДніпроНДІСЕ, кандидатка юридичних наук **Анастасія Купріянова**; директор Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності, доктор технічних наук **Михайло Можасєв**; директор Науково-дослідного центру незалежних судових експертиз, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України **Андрій Свінцицький**; директор Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, доктор філософії в галузі

права **Юрій Чечіль**; представники установ і відомств МВС та Мін'юсту України, а також партнери з Молдови.

Із вітальним словом на відкритті наукового заходу виступив директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ), кандидат економічних наук **Сергій Тюленєв**. Звертаючись до одеських колег, пан Сергій відзначив професійність, знання та відданість справі колективу ОНДІСЕ, його безцінний внесок у розвиток сучасної судової експертизи та сприяння дотриманню справедливості й законності за допомогою новітніх наукових досліджень і неупереджених висновків експертів.

Під час панельної дискусії учасники обговорили сучасний стан і перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики; вплив інноваційних технологій на методи й підходи судово-експертної діяльності; проблемні питання теорії та практики судової експертизи в умовах сучасних викликів тощо. Співробітники ННЦ ІСЕ презентували цікаві та ґрунтовні доповіді: «Проблемні питання атестації наукових кадрів вищої кваліфікації за судово-експертним профілем» (кандидатка економічних наук, старша дослідниця, завідувачка відділу аспірантури та докторантури **Дар'я Давиденко**), «Порушення в оформленні висновку експерта як підстава притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності (практичні питання)» (кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця завідувача відділення з науково-методичної роботи та післядипломної освіти Київського відділення **Вікторія Алексєйчук**), «Щодо деяких проблемних питань при проведенні судових експертиз із питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей» (докторка філософії в галузі права, провідна наукова співробітниця сектору економічних досліджень лабораторії економічних, товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності **Інесса Овсянникова**).

Співробітники ННЦ ІСЕ та відділень надіслали для участі в конференції тези доповідей: «Місце й значення економічних експертиз у кримінальних провадженнях

щодо розслідування рейдерства» (Сергій Тюленев, кандидат економічних наук, директор), «Перспективи розробки програмного забезпечення на основі штучного інтелекту для ідентифікації підписів та почерку виконавця» (Леонід Бараш, доктор філософії в галузі права, судовий експерт), «Актуальні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень військовослужбовців в умовах воєнного стану в Україні» (Оксана Бернадська, наукова співробітниця; Ігор Сич, в. о. заступника директора — завідувач Київського відділення), «Проблеми навчально-методичного забезпечення підготовки / стажування судових експертів у галузі лінгвістики» (Юлія Браїлко, кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка сектору криміналістичних та психологічних досліджень; Наталія Кисла, кандидатка філологічних наук, старша судова експертка сектору криміналістичних та психологічних досліджень Полтавського відділення), «Використання спеціальних психологічних знань при розслідуванні групових злочинів за участю неповнолітніх» (Ольга Герасименко, докторка філософії в галузі психології, завідувачка сектору психологічних досліджень лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень; Анна Лиманська, судова експертка сектору психологічних досліджень лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень), «Висококонфліктне розлучення та феномен домашнього насилля: психологічний аспект» (Олена Сліпець, старша наукова співробітниця Полтавського відділення), «Аналіз змін законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху України щодо осіб, які керують мікротранспортними засобами» (Павло Хоробрих,

старший науковий співробітник), «Специфіка принципів судово-психологічної експертної діяльності» (Олександр Євсюков, кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник), «Судова експертиза у сфері дорожньої інфраструктури: проблеми визначення шкоди та збитків внаслідок збройної агресії російської федерації» (Євген Півньов, аспірант).

З нагоди 110-річчя Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз спільно з Укрпоштою випущено серію поштових марок, на яких зображено дружний колектив в урочистій обстановці, робочі моменти та професійні досягнення, перший досвід каніс-терапії в судово-експертній діяльності.

Проведення таких наукових заходів дає учасникам змогу обмінятися досвідом і найкращими досягненнями, сприяє підвищенню кваліфікації та професійного розвитку судових експертів, формуванню нових напрямів наукових досліджень і співпраці між науковими установами України й інших держав.

*Інформацію підготувала наукова співробітниця
лабораторії теоретичних досліджень,
міжнародної, редакційно-видавничої
та науково-методичної діяльності ННЦ ICE
Вікторія Гроховська*

Тиждень професіоналів «Використання цифрових інструментів у поліцейському реагуванні — інноваційний підхід до підвищення громадської безпеки» (м. Рига, Латвія)

Упродовж 23—27.09.2024 р. у м. Рига (Латвія) тривав Тиждень професіоналів «Використання цифрових інструментів у поліцейському реагуванні — інноваційний підхід до підвищення громадської безпеки», у якому від Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — ННЦ ICE) узяла участь завідувачка сектору пси-

хологічних досліджень лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень **Ольга Герасименко**. Захід організував Державний поліцейський коледж (латис. *Valsts policijas koledža*, далі — *Коледж*) із метою сприяння міжнародній співпраці, обміну передовим досвідом, поглибленню знань.

До заходу також долучилися представники Харківського національного університету внутрішніх справ і Національної академії Національної гвардії України.

У межах Тижня професіоналів проведено низку інформаційних і навчальних заходів, зокрема круглі столи з обміну досвідом функціонування поліції та систем судових експертиз під час російської агресії проти України.

Ольга Герасименко прочитала студентам 3-го курсу

Коледжу лекцію, у якій зазначила предметні види судово-психологічної експертизи й види психологічної експертизи, що набули актуальності під час війни: експертиза обчислення моральної шкоди, експертиза у справах про сексуальне насильство та посягання на статеву недоторканність, психолінгвістичні дослідження й дослідження з використанням поліграфа тощо.

Учасники заходу відвідали Центр судових експертиз Міністерства юстиції Латвії та Управління поліції Латвії.

Пані Ольга вручила організаторам пам'ятні ювілейні марки, випущені до 100-річчя ННЦ ІСЕ, шеврони й емблеми науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту України, затверджені наказом Мін'юсту від 21.06.2024 р. № 1844/5 «Про заснування емблеми науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України», і зразки видавничої продукції ННЦ ІСЕ й подякувала за високопрофесійну організацію заходу.

*Інформацію підготувала докторка філософії,
завідувачка сектору психологічних досліджень
лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних
та психологічних досліджень ННЦ ІСЕ
Ольга Герасименко*

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу усталений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, що відповідають змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);
- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо — як такі, що містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора(-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англomовне резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті має бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

Інформацію у статті необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений пункт, країна, *ORCID* або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRedit* (*Contributor Roles Taxonomy*, докладніше: <https://credit.niso.org/>).

Назву статті необхідно подавати без скорочень та аббревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в іноземних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співавторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне або вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виконувати з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; *ORCID* або *Researcher ID* (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іноземних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладені в наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї роботи та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 3 (36)

Відповідальний за випуск *О. О. Свідерський*
Редактори *Т. В. Кінушева, І. В. Копитіна, В. В. Лотоцький*
Верстальник *В. В. Лотоцький*
Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018

Підписано до друку 29.09.2024.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.
Друк цифр. Ум. друк. арк. 13,93. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна
Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84

Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017